Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
Azerbaijan Tourism and Management University

Turizm
və
qonaqpərvərlik tədqiqatları
Beynəlxalq jurnal

Tourism
and
Hospitality Studies
International journal

Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları
"BİROL GROUP" MMC, Bakı, 2025, 154 səh.
ISSN 2409-6032 / *E-ISSN -2959-8389*
***DOI* 10.61226/12.2.2023/20252**

Jurnal Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində 05.12.2011-ci il tarixli 3507 № ilə qeydiyyata alınmış, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 16 may 2014-cü il tarixli (protokol № 07-R) qərarı ilə **İqtisad elmləri, Tarix elmləri** və **Sənətşünaslıq üzrə** (6219.01-*Kulturologiya və onun ümumi məsələləri;* 6220.01-*Muzeyşünaslıq*) "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən nəşrlərin siyahısı"na daxil edilmişdir.

Tourism and Hospitality Studies
"BİROL GROUP" LLC, Baku, 2025, 154 p.
ISSN 2409-6032/ *E-ISSN -2959-8389*
***DOI* 10.61226/12.2.2023/20252**

The journal was registered at the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan by Minutes № 3507 dated 05.12.2011 and included in the list of periodical scientific publications where the main results of the theses on **Economic Sciences, History Sciences** and **Cultural Studies** (6219.01-*Cultural Studies and its general issues*; 6220.01-*Museum Study*) are recommended to be published by the decision dated May 16, 2014 (Minutes № 07-R) of the Board of Supreme Attestation Commission attached to the President of Azerbaijan.

Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları
Tourism and Hospitality Studies
Beynəlxalq elmi jurnal/International Scientific Journal
İl 14, Say 2, 2025/ Volume 14, Number 2, 2025
ISSN 2409-6032,
E-ISSN -2959-8389
***DOI* 10.61226/12.2.2023/20252**

Redaksiya Şurası	**Editorial board**
Fuad Nağıyev *Redaksiya şurasının sədri* İlham Mədətov *Baş redaktor* İranə Əliyeva *Baş redaktorun müavini*	Fuad Nagiyev *Chairman of Editorial Board* Ilham Madatov *Editor-in-Chief* İrana Aliyeva *Deputy Editor-in-Chief*
Redaksiya şurasının üzvləri Zaur Bağırov Nəsirulla Nəsirli Bahadur Bilalov Kənan Allahverdiyev Hafiz Hüseynov Cənnətxan Eyvazov Əli Əlirzayev Rəna Sultanova Vüqar Nəzərov Novruz Quliyev Həbibə Sultanova Məhərrəm Zülfüqarlı Kərim Şükürov Əliağa Məmmədli Minaxanım Əsədova Sabirə Dünyamalıyeva Günay Qafarova	**Editorial Board Members** Zaur Bagirov Nasirulla Nasirli Bahadur Bilalov Kanan Allahverdiyev Hafiz Huseynov Jannatkhan Eyvazov Ali Alirzayev Rana Sultanova Vugar Nazarov Novruz Guliyev Habiba Sultanova Maharram Zulfugarli Karim Shukurov Aliaga Mammadli Minakhanim Asadova Sabira Dunyamaliyeva Gunay Gafarova

Əcnəbi üzvlər Cəfər Cəfəri (ABŞ) Eva Verner (Avstriya) Ömər Baybars Tek (Türkiyə) Mustafa Tanyeri (Türkiyə) İkbal Aksulu (Türkiyə) Bülent Himmetoğlu (Türkiyə) Hilmi Yüksel(Türkiyə) Uve Veithöner(Almaniya) Vladimir Şalayev(Rusiya) Alberto Romero-Ania (İspaniya)	**Foreign Members:** Jafar Jafari (USA) Eva Werner (Austria) Omer Baybars Tek (Turkey) Mustafa Tanyeri (Turkey) Ikbal Aksulu (Turkey) Bulent Himmetoglu (Turkey) Hilmi Yuksel (Turkey) Uwe Weithoner (Germany) Vladimir Shalayev (Russia) Alberto Romero-Ania (Spain)

MÜNDƏRİCAT

Camal HACIYEV, Maral ƏHMƏDOVA
AZƏRBAYCANDA HƏYAT SIĞORTASININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ MÖVCUD PROBLEMLƏRİ.....9

Aytəkin AXUNDOVA
HADİSƏ TURİZMİ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AMİLİ KİMİ: ÜSTÜNLÜKLƏR VƏ ÇATIŞMAZLIQLAR.....18

Elnur MƏMMƏDOV, Elvin MƏMMƏDOV
AZƏRBAYCANDA İDMAN SAHƏSİNDƏ MÜASİR İNVESTİSİYA MODELİ.....28

Fidan HÜMBƏTOVA
ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İDARƏEDİLMƏSİNDƏ KARYERA MƏRKƏZLƏRİNİN ROLU VƏ PRAKTİKİ ƏHƏMİYYƏTİ.....35

Hüseyn İSMAYILOV
AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ MÖVCUD İQTİSADİ POTENSİALIN REALLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.....44

İlham BİLALOV
RƏQƏMSAL MARKETİNQ VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF: AZƏRBAYCANIN TURİZM SEKTORUNUN İNKİŞAFI.....55

Kənan ATAYEV
RƏQƏMSAL BANK ƏMƏLİYYATLARININ UÇOT SİSTEMİNDƏ ƏKS ETDİRİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....66

Nəzrin ƏDİLOVA
İDMAN MENECMENTİNDƏ YAPON DÖYÜŞ NÖVLƏRİNİN FİLOSOFİYASI VƏ TƏTBİQİ 75

Şahin MUSTAFAYEV, Nərgiz HÜSEYNLİ
KİÇİK BİZNESİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ KREDİTLƏŞMƏNİN TƏSİRİ: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR.....83

Şəmşad ƏLİZADƏ, Nicat NOVRUZOV
TURİZMİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ BANK SEKTORUNUN ROLU.....90

Məhərrəm ZÜLFÜQARLI
“BAKI QƏHRƏMAN ŞƏHƏRDİR” 15 İL ƏVVƏL İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ TƏŞƏBBÜS.....98

Sənubər CABBAROVA
AZƏRBAYCAN- İTALİYA MÜNASİBƏTLƏRİ (1993-2003-CÜ İLLƏR).....103

Əfqan QASIMZADƏ
AZƏRBAYCANIN MÜASİR TARİXİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV EPOXASI: ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANA BİRİNCİ RƏHBƏRLİYİ DÖVRÜNDƏ ELMİN İNKİŞAFI.....112

Gülnarə QARACAYEVA
QARABAĞ ƏRAZİSİNDƏ APARILAN PALEOCOĞRAFİ TƏDQİQATLARIN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ 121

Aytac ŞADİYEVA
İLHAM ƏLİYEV DİPLOMATİYASI VƏ ÇİN.....129

Lamiyə QULİYEVA
HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ MƏDƏNİYYƏT VƏ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ FƏALİYYƏTİNİN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ.....137

CONTENTS

Jamal HAJIYEV, Maral AHMADOVA
THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF LIFE INSURANCE IN AZERBAIJAN.....9

Aytakin AKHUNDOVA
EVENT TOURISM AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: PROS AND CONS.....18

Elnur MAMMADOV, Elvin MAMMADOV
MODERN MODEL OF INVESTMENT IN THE SPORTS SECTOR IN AZERBAIJAN...28

Fidan HUMBATOVA
THE ROLE AND PRACTICAL IMPORTANCE OF CAREER CENTERS IN THE MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....35

Huseyn ISMAYILOV
DIRECTIONS FOR REALIZING ECONOMIC POTENTIAL IN LIBERATED AREAS.....44

Ilham BILALOV
DIGITAL MARKETING AND SUSTAINABILITY: DEVELOPING AZERBAIJAN'S TOURISM SECTOR.....55

Kenan ATAYEV
ANALYSIS OF THE CURRENT STATUS OF REFLECTION OF DIGITAL BANKING TRANSACTIONS IN THE ACCOUNTING SYSTEM.....66

Nazrin ADILOVA
THE PHILOSOPHY AND APPLICATION OF JAPANESE MARTIAL ARTS IN SPORTS MANAGEMENT.....75

Shahin MUSTAFAYEV, Nargiz HUSEYNLİ
THE IMPACT OF LENDING ON THE FINANCING OF SMALL BUSINESSES: CHALLENGES AND PROSPECTS.....83

Shamshad ALIZADE, Nijat NOVRUZOV
THE ROLE OF THE BANKING SECTOR IN TOURISM FINANCING.....90

Maharram ZULFUGARLI
"BAKU - HERO CITY" INITIATIVE THAT WAS PUT FORWARD 15 YEARS AGO.....98

Sanubar JABBAROVA
AZERBAIJANI-ITALIAN RELATIONS (1993-2003).....103

Afgan GASIMZADE
THE HEYDAR ALIYEV ERA IN THE MODERN HISTORY OF AZERBAIJAN: THE DEVELOPMENT OF SCIENCE DURING THE FIRST LEADERSHIP OF THE GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV IN AZERBAIJAN.....112

GULNARA KARAJAEVA
THE MAIN DIRECTIONS OF PALEOGEOGRAPHIC RESEARCH CONDUCTED IN THE TERRITORY OF KARABAKH.....121

Aytaj SHADIYEVA
ILHAM ALIYEV DIPLOMACY AND CHINA.....129

Lamia GULIYEVA
THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF HEYDAR ALIYEV'S ACTIVITIES IN THE FIELD OF NATIONAL CULTURE AND EDUCATION.....137

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.18
UOT: 368

Camal HACIYEV
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
jamalhajiyev@vandex.ru
https://orcid.org/0000-0002-6409-3010

Maral ƏHMƏDOVA
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
magistrant
maralehmedova8@gmail.com
https://orcid.org/0009-0000-3722-3724

AZƏRBAYCANDA HƏYAT SIĞORTASININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ MÖVCUD PROBLEMLƏRİ

Xülasə: Müasir dövrdə həyat sığortası yalnız maliyyə təhlükəsizliyi vasitəsi kimi deyil, həm də sosial rifahın formalaşdırılmasında vacib alət kimi çıxış edir. Bütün dünyada bu sahənin aktuallığı durmadan artır; çünki insanların gözlənilməz risklərə qarşı qorunma ehtiyacı getdikcə daha çox önə çıxır. Xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrdə həyat sığortasına olan marağın artması, bu xidmətin ailələrin uzunmüddətli planlamasında mühüm yer tutduğunu göstərir. Azərbaycanda da həyat sığortasına maraq son illərdə artmaqdadır və bu, həm iqtisadi sabitliyin güclənməsi, həm də əhalinin sığorta məlumatlılığının yüksəlməsi ilə bağlıdır.

Lakin buna baxmayaraq, ölkədə həyat sığortasının ümumi sığorta bazarındakı payı hələ də nisbətən aşağıdır. Növlər üzrə dinamikanın təhlili göstərir ki, könüllü həyat sığortası məhsullarına maraq artsa da, icbari həyat sığortası sahəsində ciddi təşviqat və maarifləndirmə tədbirlərinə ehtiyac qalır. Qlobal səviyyədə həyat sığortasının sığorta bazarındakı rolu sürətlə artarkən, Azərbaycanın bu prosesə uyğunlaşması və bazar payının artırılması prioritet məsələyə çevrilməkdədir. Bütün bu faktorlar həyat sığortasının bu gün üçün nə qədər aktuallığını təsdiqləyir və bu mövzuda tədqiqatların zəruriliyini ön plana çıxarır.

Bu məqalədə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ümumi sığorta bazarının cari vəziyyəti təhlil olunmuş, həyat sığortasının müxtəlif növləri üzrə inkişaf dinamikası araşdırılmış və beynəlxalq təcrübə fonunda bu sahənin mövcud vəziyyəti müqayisəli şəkildə analiz edilmişdir.

Məqalədə müxtəlif tədqiqat metodlarından, o cümlədən iqtisadi-statistik, sorğu anketi və müqayisəli təhlil və s. istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: Həyat sığortası, sığorta bazarı, əhalinin sığorta məlumatlılığı, sığorta növləri, aktual problemlər.

Jamal HAJIYEV, Maral AHMADOVA

THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF LIFE INSURANCE IN AZERBAIJAN

Abstract: In the modern era, life insurance functions not only as a tool for financial security but also as an essential instrument in ensuring social welfare. Globally, the relevance of this sector continues to grow, driven by the increasing need for individuals to be protected against unforeseen risks. Particularly in developed countries, the rising interest in life insurance indicates its significant role in long-term family planning. In Azerbaijan as well, public interest in life insurance has been on the rise in recent years, a trend attributed to both the strengthening of economic stability and the growing awareness of the population regarding insurance.

Nevertheless, despite this positive momentum, the share of life insurance within the overall insurance market of the country remains relatively low. An analysis of trends by insurance types reveals that while voluntary life insurance products are gaining traction, the field of compulsory life insurance still requires substantial promotional and educational efforts. As the role of life insurance in global insurance markets expands rapidly, Azerbaijan must align with this trajectory and prioritize increasing its market share. These factors collectively underscore the current relevance of life insurance and highlight the necessity for continued research on this topic.

This paper analyzes the current state of the general insurance market operating in Azerbaijan, examines the development dynamics of various types of life insurance, and provides a comparative analysis of the sector's current condition in the context of international experience.

In the preparation of this paper, a range of research methods were employed, including economic-statistical analysis, survey questionnaires, and comparative evaluation techniques.

Keywords: Life insurance, insurance market, public insurance awareness, types of insurance, current challenges.

Джамал ГАДЖИЕВ, Марал АХМЕДОВА

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ И СУЩЕСТВУЮЩИЕ ПРОБЛЕМЫ СТРАХОВАНИЯ ЖИЗНИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Абстракт: В современную эпоху страхование жизни выступает не только как средство финансовой безопасности, но и как важный инструмент формирования социального благосостояния. Актуальность данной сферы неуклонно растёт во всём мире, поскольку потребность людей в защите от непредвиденных рисков становится всё более значимой. Особенно в развитых странах усиливающийся интерес к страхованию жизни свидетельствует о его важной роли в долгосрочном семейном планировании. В Азербайджане также наблюдается рост интереса к страхованию жизни, что связано как с укреплением экономической стабильности, так и с повышением уровня страховой осведомлённости населения.

Тем не менее, доля страхования жизни в общем страховом рынке страны остаётся относительно низкой. Анализ динамики по видам страхования показывает, что, несмотря на рост интереса к добровольным страховым продуктам, в области обязательного страхования жизни остаётся потребность в активной пропаганде и просветительской деятельности. На фоне стремительного роста роли страхования жизни в мировом страховом секторе, адаптация Азербайджана к этим процессам и увеличение доли рынка становятся приоритетными задачами. Все эти факторы подчёркивают актуальность рассматриваемой темы и необходимость проведения дальнейших исследований в данной области.

В статье проанализировано текущее состояние общего страхового рынка в Азербайджане, изучена динамика развития страхования жизни по различным видам, а также проведён сравнительный анализ положения данной сферы на фоне международного опыта.

В исследовании использованы различные методы, в том числе экономико-статистический анализ, анкетирование, сравнительный метод и другие.

Ключевые слова: страхование жизни, страховой рынок, страховая осведомлённость населения, виды страхования, актуальные проблемы.

Giriş

Müasir iqtisadi mühitdə əhalinin sosial rifahının təmin olunması və maliyyə sabitliyinin qorunması məqsədilə həyat sığortası mühüm vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Bu sahə vətəndaşların gələcək risklərə qarşı qorunması və qəfil baş verə biləcək hadisələr zamanı maddi itkilərin kompensasiya edilməsi baxımından əhəmiyyətli funksiyalara malikdir. Bu sahənin səmərəli şəkildə təşkili və idarə edilməsi istər makroiqtisadi, istərsə də mikroiqtisadi səviyyədə mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına mühüm töhfə verir. Məhz bu səbəbdən də dövlət orqanları uzun illərdir ki, sığorta bazarının inkişafına xüsusi diqqət ayırır və bu maraq hazırda daha da artmaqdadır. Dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri də sığorta sahəsinin inkişafını əhatə edir. Müasir iqtisadi şəraitdə sığorta sisteminin düzgün və kompleks şəkildə təşkili olmadan nə iqtisadi sabitliyə, nə davamlı inkişafa, nə də səmərəli nəticələrə nail olmaq mümkündür. Bu səbəbdən də sığorta siyasəti dövlətin iqtisadi prioritetləri sırasında önəmli yer tutur və daim diqqət mərkəzində saxlanılır.

Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətinin səmərəli təşkili, idarə olunması, bu sahənin dayanıqlı və davamlı inkişafının təmin edilməsi məqsədilə bir sıra qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, müvafiq normativ sənədlər və qaydalar müəyyən edilmişdir. Müstəqil Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlindən etibarən formalaşmağa başlamışdır. Yeni yaranan bu sistemin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədilə 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti təsis edilmiş və ardınca sığorta sektorunun tənzimlənməsi üçün normativ-hüquqi sənədlər qəbul olunmuşdur. 1993-cü ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən "Sığorta haqqında" ilk qanun qəbul edilmiş, bu qanun 1999-cu ildə yenidən işlənmiş

və daha da təkmilləşdirilərək 2007-ci ildə "Sığorta fəaliyyəti haqqında" Qanun kimi təsdiq edilmişdir.

Azərbaycanda həyat sığortası bazarı son illərdə tədricən inkişaf etsə də, bu sahənin daha da genişlənməsi üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, hazırda Azərbaycanda sığorta sektorunun Ümumi Daxili Məhsuldakı xüsusi çəkisi hələ də 1%-ə çatmır. Adambaşına düşən sığorta haqları və ümumi sığorta mükafatları ilə bağlı göstəricilər qlobal səviyyə ilə müqayisədə təxminən 15 dəfə aşağıdır. Bu fərq bir daha sübut edir ki, ölkədə sığorta bazarının struktur baxımından yenidən qurulması, inkişaf etdirilməsi və dünya standartlarına yaxınlaşdırılması dövlətin əsas hədəflərindəndir. Bu hədəfə çatmaq üçün dövlətin təşəbbüsü ilə sığorta sektorunda davamlı islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatlar minimum nizamnamə kapitalı həddinin tədricən artırılması, sığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi, korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, sistem daxilində şəffaflığın və rəqabətliliyin gücləndirilməsi kimi istiqamətləri əhatə edir.

Azərbaycanda həyat sığortası bazarının təşəkkül tapması, onun inkişaf dinamikasının və mövcud meyillərinin təhlili üçün əsas göstəricilərdən biri sığorta şirkətlərinin minimum nizamnamə kapitalı tələblərinə uyğunluq səviyyəsidir. Bu göstərici bazarın ümumi vəziyyətinin qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır. Nizamnamə kapitalı, sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin, öhdəliklərini yerinə yetirmə qabiliyyətinin və bazarda rəqabətə davamlılığının təmin olunmasında əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Bu amili nəzərə alaraq, 2010-cu il 29 noyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən sığorta şirkətləri üçün minimum nizamnamə kapitalının müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədar qərar qəbul edildi. Bu qərar ilə Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarının tənzimlənməsi məqsədilə minimum nizamnamə kapitalı ilə bağlı tələblər ilk dəfə 24 yanvar 2014-cü il tarixində Maliyyə Nazirliyinin qərarı ilə təsbit olunmuş və bu tələblərə əsasən, həyat sığortası şirkətləri üçün minimum 10 milyon manat, qeyri-həyat sığortası şirkətləri üçün 5 milyon manat, təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlər üçün isə 20 milyon manat həcmində nizamnamə kapitalı müəyyən olunmuşdur.

Cədvəl 1.

01.01.2025-ci il üçün Azərbaycanda həyat sığortası ilə məşğul olan şirkətlərin nizamnamə kapitalı

№	**Həyat sığortası ilə məşğul olan sığorta şirkətləri**	**Nizamnamə Kapitalı min manatla**	**Kapital üzrə bazar payı (%)**
1.	"Atəşgah Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6500	2,06
2.	"Paşa Həyat Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	40250	12,77
3.	"Qala Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	13042	4,14
4.	"Xalq Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	15000	4,76
5.	"Meqa Həyat Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	11000	3,49

Mənbə: https://www.asa.az/companies

Məlumatların təhlili göstərir ki, illər üzrə nizamnamə kapitalının həcmi baxımından bazarda lider mövqedə "Paşa Həyat" Sığorta ASC olmuşdur. Bu şirkət ümumi sığorta bazarının 12,77%-i özündə cəmləşdirmişdir.

2020–2024-cü illər ərzində həyat sığortası bazarının inkişaf meyllərini təhlil etmək məqsədilə müvafiq dövr üzrə həyat sığortası sinifləri üzrə toplanmış sığorta haqları və həyata keçirilmiş sığorta ödənişləri üzrə göstəricilər təhlil edilmişdir. Bu dövr həm pandemiya sonrası iqtisadi canlanmanı, həm də sığorta sistemindəki struktur dəyişiklikləri əhatə etdiyindən təhlil üçün olduqca önəmlidir. Cədvəldə təqdim edilən məlumatlar vasitəsilə həyat sığortası sektorunda müşahidə olunan dəyişikliklər daha dəqiq şəkildə analiz edilə bilər.

Cədvəl 2.

Azərbaycanda həyat sığortası sinifləri üzrə hesablanmış sığorta haqları, sığorta ödənişləri və sığorta haqlarının sığorta ödənişlərinə olan nisbətinin faizlə ifadəsi (milyon manatla)

Sığorta sinifləri	2020			2021			2022			2023			2024		
	Haqlar	Ödəniş	Faiz	Haqlar	Ödəniş	Faiz	Haqlar	Ödəniş	Faiz	Haqlar	Ödəniş	Faiz	Haqlar	Ödəniş	Faiz
Könüllü sığortalar üzrə–cəmi:	503	379	75	586	339	58	728	337	464	888	479	54	1011	613	61
O cümlədən:															
Həyat sığortası üzrə	250	280	112	319	235	74	425	244	576	545	294	54	643	477	74
O cümlədən:															
Həyatın yaşam sığortası	205	275	134	272	231	85	396	242	61	504	292	58	599	474	79
Həyatın ölüm halından sığortası	43	5	11	42	3	7	23	2	9	32	2	6	34	2	6
Əmək qabiliyyətinin sığortası	0,8	0	0	4	0	0	1	0,48	48	1	0,15	15	3	0,2	7
Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta	0,5	0	0	0,9	0,027	3	1	0,60	60	5	0,05	1	6	0,5	8
İcbari sığortalar üzrə–cəmi:	225	86	38	257	119	46	242	955	395	333	108	32	341	139	41
O cümlədən:															
İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta	539	25	5	635	40	6	738	34	5	84	3	4	90	5	6
YEKUN	728	465	64	825	458	56	970	432	45	1221	587	48	1353	753	56

Mənbə: https://cbar.az/page-189/insurance

Cədvəldən də göründüyü kimi, 2020–2024-cü illər ərzində Azərbaycanda həyat sığortası sinifləri üzrə həm toplanmış sığorta haqlarında, həm də həyata keçirilmiş sığorta ödənişlərində artım müşahidə olunur. Bu artım sığorta bazarının tədricən genişləndiyini və sektorun inkişaf dinamikasının müsbət istiqamətdə olduğunu göstərir. Əhalinin həyat sığortasına olan marağının artması, eyni zamanda sığorta şirkətlərinin fəaliyyət effektivliyinin yüksəlməsi ilə izah edilə bilər. 2020-ci ildə Azərbaycanda könüllü həyat sığortası üzrə toplanmış sığorta haqları 250 milyon manat təşkil etmiş, bu isə adambaşına təxminən 25 manatlıq sığorta haqqı düşməsi deməkdir. Həmin il üzrə könüllü həyat sığortası üzrə ödənilmiş sığorta ödənişləri isə 280 milyon manat olmaqla, adambaşına təqribən 28 manatlıq ödənişə uyğun gəlmişdir. 2020-ci il üzrə Azərbaycanda icbari həyat sığortası üzrə toplanmış sığorta haqları isə 225 milyon manat təşkil etmiş, bu isə adambaşına təxminən 22,5 manatlıq sığorta haqqı düşməsi deməkdir. Həmin il üzrə icbari həyat sığortası üzrə ödənilmiş sığorta ödənişləri isə 86 milyon manat olmaqla, adambaşına təqribən 9 manatlıq ödənişə uyğun gəlmişdir.

2024-cü ildə Azərbaycanda könüllü həyat sığortası üzrə toplanmış sığorta haqları 643 milyon manat təşkil etmiş, bu isə adambaşına təxminən 63 manatlıq sığorta haqqı düşməsi deməkdir. Həmin il üzrə könüllü həyat sığortası üzrə ödənilmiş sığorta ödənişləri isə 477 milyon manat olmaqla, adambaşına təqribən 47 manatlıq ödənişə uyğun gəlmişdir. Azərbaycanda icbari həyat sığortası üzrə toplanmış sığorta haqları isə 341milyon manat təşkil etmiş, bu isə adambaşına təxminən 33 manatlıq sığorta haqqı düşməsi deməkdir. Həmin il üzrə icbari həyat sığortası üzrə ödənilmiş sığorta ödənişləri isə 139 milyon manat olmaqla, adambaşına təqribən 13,5 manatlıq ödənişə uyğun gəlmişdir.

Göstəricilər həyat sığortasının artıq sosial və iqtisadi baxımdan daha vacib bir maliyyə alətinə çevrildiyini təsdiqləyir. Ümumilikdə, qeyd olunan dövr ərzində həyat sığortası sektorunda müsbət tendensiyanın formalaşdığı aydın şəkildə nəzərə çarpır.

Həyat sığortası sahəsində müəyyən irəliləyişlər müşahidə olunsa da, bu inkişafın hələ də məhdud çərçivədə qaldığı aydın şəkildə görünür. Azərbaycanda həyat sığortası bazarı bəzi göstəricilər üzrə artım nümayiş etdirsə də, ümumi mənzərədə sektorun tam potensialından istifadə olunmadığı müşahidə edilir. Bu zəif inkişafın əsas səbəblərindən biri əhalinin həyat sığortası haqqında kifayət qədər məlumatlı olmamasıdır. İnsanlar arasında bu sahəyə dair maarifləndirmə səviyyəsi aşağıdır və sığorta mexanizmlərinin əhəmiyyəti barədə tam təsəvvür formalaşmayıb. Eyni zamanda, həyat sığortası məhsullarının məhdud çeşiddə təqdim olunması, məhsulların əhali qruplarının ehtiyaclarına tam uyğunlaşdırılmaması və sığorta şirkətlərinin innovativ yanaşmalarının yetərincə tətbiq olunmaması da sektorun inkişafını ləngidən digər amillərdəndir. Buna görə də, gələcəkdə həyat sığortası bazarının gücləndirilməsi üçün həm əhali arasında maarifləndirmə tədbirlərinin artırılması, həm də xidmət keyfiyyətinin və əlçatanlığının yüksəldilməsi vacib hesab olunur.

Nəticə

Aparılmış tədqiqatlar göstərdi ki, Azərbaycanda həyat sığortası sahəsində müəyyən inkişaf meyilləri müşahidə olunsa da, bu inkişaf hələ də məhdud miqyasda qalmaqdadır. Həyat sığortası sektorunda son illərdə həm toplanmış sığorta haqlarında, həm də həyata keçirilmiş ödənişlərdə artım qeydə alınmış və bu, sektorun müsbət dinamikasını nümayiş etdirmişdir.

Bununla yanaşı, sektorun ümumi sığorta bazarındakı payının azlığı və sığorta haqları üzrə göstəricilərin inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə aşağı səviyyədə qalması, həyat sığortasının hələ də öz potensialını tam reallaşdıra bilmədiyini göstərir.

Eyni zamanda, icbari və könüllü həyat sığortası sinifləri üzrə aparılan təhlillər göstərir ki, xüsusilə könüllü həyat sığortası məhsullarına maraq artsa da, icbari sığorta sahəsində maarifləndirmə və tətbiq mexanizmləri kifayət qədər effektiv deyil. Əhalinin həyat sığortası haqqında məlumatlılıq səviyyəsinin aşağı olması, məhsulların məhdud çeşiddə təklif olunması, innovativ yanaşmaların azlığı və sığorta xidmətlərinin əlçatanlığının qeyri-kafi olması bu sahədə inkişafın əsas məhdudiyyətləri kimi çıxış edir.

Nəticə etibarilə, həyat sığortası hazırkı dövrdə təkcə maliyyə təhlükəsizliyi deyil, həm də sosial rifahın təmin olunmasında əhəmiyyətli vasitə kimi çıxış edir və bu sahənin inkişaf etdirilməsi dövlətin iqtisadi strategiyasında mühüm yer tutmalıdır.

Həyat sığortası bazarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə bir sıra kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir;

- Əhali arasında həyat sığortasının mahiyyəti, funksiyası və faydaları barədə maarifləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir;
- Mövcud sığorta məhsullarının əhali qruplarının ehtiyac və gəlir səviyyələrinə uyğunlaşdırılması sığorta sektorunun cəlbediciliyini artıracaqdır;
- Sığorta xidmətlərində rəqəmsal texnologiyaların, mobil tətbiqlərin və onlayn platformaların tətbiqi ilə xidmətlərin əlçatanlığının və şəffaflığının artırılması müştəri məmnunluğunu yüksəldə və bazar iştirakçılarını stimullaşdıra bilər;
- Sığorta şirkətlərində şəffaflıq, məsuliyyətlilik və effektiv idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi, dövlət nəzarət orqanlarının isə nəzarət və tənzimləmə mexanizmlərinin səmərəliliyinin artırılması zəruridir;
- İcbari həyat sığortasının tətbiqində inzibati və texniki maneələrin aradan qaldırılması və bu sahəyə nəzarətin gücləndirilməsi vacibdir;
- İnkişaf etmiş ölkələrin həyat sığortası sahəsində uğurlu modelləri öyrənilərək Azərbaycana uyğunlaşdırılması, sığorta sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi tövsiyə olunur.

Ədəbiyyat

1. “Sığorta fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu, Bakı şəhəri, 25 dekabr 2007-ci il
2. “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 24 iyun 2011-ci il
3. İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 22 may 2007-ci il
4. C.Hacıyev, Ş.Mustafayev ”Sığorta işi” (Tədris metodiki vəsait). Bakı-2021, səh 239.
5. C.Hacıyev, V.Nəzərov, V.Əhədov, “Azerbaycanda girişimci risk sığortasının mevcut durumu ve geliştirme yönleri” (Elmi məqalə).
6. N.N.Xudiyev, Ə.Ə.Ələkbərov, B.X.Ataşov., “Sığorta işi” (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı-2018, səh 416
7. Xankişiyev.B.A., "Sığorta fəaliyyətinin əsasları” (dərs vəsaiti). Bakı-2006, səh 274.
8. Abbasov A.B, Abbasov S.A. Maliyyə biznesi. Dərslik. Bakı; İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2014-356 səh.
9. Xudiyev N.N., “Sığortanın əsasları” (Dərs vəsaiti), Bakı, 2013
10. Abbasov İ.A., İ.C.Həsənov “Sığorta işinin təşkili”, Bakı-2013
11. Azərbaycanda siğorta sistemi: iqtisadi və sosial proseslərə multiplikator təsiri kimi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2011, 108 səh.
12. Xudiyev N.N.Sığorta işi: müasir kurs Az.DİU - 2015
13. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin 130 tənzimlənməsi (monoqrafiya). Bakı; Elm, 2007-448 s.13.
14. Ələkbərov Ə.Ə. Azərbaycan dövlətinin sosial iqtisadi inkişafında vahid büdcə sistemi rolu. Bakı-Elm, 2005-352 s.
15. Şəkərəliyev A. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı 1999, 670s
16. https://cbar.az/page-189/insurance
17.Xidmətlər İcbari Sığorta Bürosu
18. https://www.asa.az/companies

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 18.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 30.06.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 11.07. 2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.1
UOT: 338.48
Aytəkin AXUNDOVA
Bakı Dövlət Universiteti, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
axundova48@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4610-1785

HADİSƏ TURİZMİ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AMİLİ KİMİ: ÜSTÜNLÜKLƏR VƏ ÇATIŞMAZLIQLAR

Xülasə: Müasir dünyada turizm beynəlxalq əlaqələrin və mədəni mübadilənin formalaşmasında mühüm rol oynayan, iqtisadi artımın və sosial inkişafın əsas amillərindən biridir. Son onilliklərdə isə xüsusi diqqət hadisə turizminə — festivallar, biznes konqresləri, idman yarışları, sərgilər və geniş auditoriyanı cəlb edən digər kütləvi tədbirləri əhatə edən turizm fəaliyyətinə yönəlmişdir.mBu turizm növü iqtisadi fəallığın stimullaşdırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması və infrastrukturun inkişafı baxımından əhəmiyyətli potensiala malik olmaqla yanaşı, həm də mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə və qəbul edən regionların beynəlxalq arenada imicinin yüksəldilməsinə töhfə verir. Dünya turizmi sistemində hadisə turizminin payı hər il 1,5% artır. Bununla belə, hadisə turizminin intensiv inkişafı ekoloji, sosial və iqtisadi sahələrdə bir sıra çağırışlarla müşayiət olunur ki, bu da hərtərəfli təhlil və sistemli yanaşma tələb edir. Bu araşdırmanın məqsədi hadisə turizmini dayanıqlı inkişaf amili kimi kompleks şəkildə nəzərdən keçirmək, onun əsas üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını müəyyən etməkdir. Məqalədə Şotlandiya, Səudiyyə Ərəbistanı, Yaponiya və Azərbaycan nümunələri təhlil edilir. Belə qənaətə gəlinmişdir ki, bu kimi tədbirlərin dayanıqlı inkişaf siyasətinə strateji inteqrasiyası, ekoloji standartların nəzərə alınması, yerli icmaların fəal iştirakı və sosial-iqtisadi faydaların rasional bölgüsü turizmin artımı ilə təbii və mədəni resursların qorunması arasında balansın təmin olunması baxımından vacibdir.

Açar sözlər: hadisə turizmi, davamlı inkişaf, turist cəlbediciliyi, iqtisadi səmərəlilik, multiplikator effekti.

Aytakin AKHUNDOVA

EVENT TOURISM AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: PROS AND CONS

Abstract: In the modern world, tourism serves as one of the key drivers of economic growth and social development, playing a vital role in fostering international relations and cultural exchange. In recent decades, particular attention has been given to event tourism — a form of tourism focused on attending various events such as festivals, business congresses, sports competitions, exhibitions, and other mass gatherings that attract a wide audience. This type of tourism not only holds significant potential for stimulating economic activity, creating jobs, and developing infrastructure, but also contributes to strengthening cultural ties and enhancing the international image of host regions.

Within the global tourism system, the share of event tourism is increasing annually by approximately 1.5%. However, the rapid development of event tourism also presents a range of environmental, social, and economic challenges that require comprehensive analysis and a systematic approach. The aim of this study is to examine event tourism as a factor of sustainable development, identifying its key advantages and disadvantages. The article analyzes case studies from Scotland, Saudi Arabia, Japan, and Azerbaijan. The findings highlight the necessity of strategically integrating such events into sustainable development policies — with consideration of environmental standards, active involvement of local communities, and equitable distribution of socio-economic benefits — to ensure a balanced approach between tourism growth and the preservation of natural and cultural resources.

Key words: event tourism, sustainable development, tourist attractiveness, economic efficiency, multiplier effect.

Айтакин АХУНДОВА

СОБЫТИЙНЫЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: ПЛЮСЫ И МИНУСЫ

Абстракт: В современном мире туризм выступает одним из ключевых драйверов экономического роста и социального развития, играя важную роль в формировании международных связей и культурного обмена. В последние десятилетия особое внимание уделяется событийному туризму - виду туристической деятельности, направленному на посещение различных мероприятий, включая фестивали, бизнес-конгрессы, спортивные соревнования, выставки и другие массовые события, привлекающие широкую аудиторию. Этот вид туризма обладает не только значительным потенциалом для стимулирования экономической активности, создания рабочих мест и развития инфраструктуры, но также способствует укреплению культурных связей и повышению имиджа принимающих регионов на международной арене. Во всей системе мирового туризма доля событийного туризма ежегодно увеличивается на 1,5%. Вместе с тем, интенсивное развитие событийного туризма сопряжено с рядом экологических, социальных и экономических вызовов, которые требуют всестороннего анализа и системного подхода. Целью данного исследования является комплексное рассмотрение событийного туризма как фактора устойчивого развития с выявлением его основных преимуществ и недостатков. В статье проанализированы примеры из Шотландии, Саудовской Аравии, Японии и Азербайджана. Сделан вывод о необходимости стратегической интеграции подобных мероприятий в политику устойчивого развития с учетом экологических стандартов, активным участием местных сообществ и рациональным распределением социально-экономических выгод для обеспечения баланса между ростом туризма и сохранением природных и культурных ресурсов.

Ключевые слова: событийный туризм, устойчивое развитие, туристическая привлекательность, экономическая эффективность, мультипликативный эффект.

Введение

Событийный туризм за последние годы укрепил свои позиции как важный сегмент индустрии путешествий, активно влияющий на социальные, культурные и экономические процессы. Его сущность заключается в организации и посещении мероприятий различного масштаба — от локальных фестивалей и художественных выставок до международных спортивных турниров, бизнес-форумов и политических саммитов. Подобные события становятся не только поводом для путешествий, но и катализатором социально-культурных и экономических процессов, происходящих как на локальном, так и на глобальном уровнях.

Согласно определению С. В. Донских, «событийный туризм – это вид туризма, при котором туристические поездки приурочены к каким-либо определенным событиям или мероприятиям. Поводом для туристических поездок могут быть самые разные события из области спорта, культуры, бизнеса, светской и политической жизни» [5, с. 12].

Каждый из нас, вспоминая прожитое, обязательно выделяет в нем ключевые, важные и не очень, но — события, в которых формируется и проявляется наша личность, ее социальная природа и индивидуальные особенности. Философы склонны рассматривать человеческое существование и бытие в целом именно как событие [8, с. 10].

Обладая высоким потенциалом по привлечению туристов и формировании межличностных и межкультурных связей, событийный туризм становится значимым драйвером устойчивого развития территорий. Этот вид туризма отличается ярко выраженной сезонностью и высокой плотностью туристических потоков в ограниченные сроки.

Событийный туризм выступает не только как источник притока туристов, но и как мощный инструмент социально-экономического развития регионов. Во всей системе мирового туризма доля событийного туризма ежегодно увеличивается на 1,5%. Значительно изменилась и структура возрастного состава туристских потоков. Теперь доля путешествующих лиц до 30 лет занимает более 40% туристских потоков [7].

Событийный туризм играет все более значимую роль в государственной политике многих стран, в том числе и Азербайджана. Такие страны активно борются за возможность принимать у себя крупные мероприятия мирового масштаба. Эти события не только привлекают туристов, но и способствуют улучшению инфраструктуры, укреплению международного имиджа и открытию новых перспектив для экономического роста. Проведение таких событий стало стратегическим инструментом, с помощью которого страны решают задачи продвижения на мировой арене и привлечения инвесторов [1, с. 38].

При этом важно отметить, что успешная реализация событийного туризма требует не просто проведения масштабных мероприятий, но и стратегической интеграции таких событий в долгосрочную политику устойчивого развития. В отличие от краткосрочных экономических всплесков, которые характерны для сезонного туризма, событийные

мероприятия формируют мультипликативный эффект: они стимулируют развитие смежных отраслей, продвигают локальные бренды, а также способствуют культурной капитализации территорий.

Растущая значимость событийного туризма подтверждается тем, что его продвижение на национальном уровне стало приоритетом для таких стран, как Германия, Италия, Франция, Испания, Венгрия, Болгария, Австралия, ОАЭ и др.

Как подчеркивает Всемирная туристская организация (UNWTO), событийный туризм входит в число ключевых драйверов роста, поскольку создает долгосрочную ценность через укрепление социальной вовлеченности, формирование идентичности территории и стимулирование инвестиций.

Анализ влияния событийного туризма на устойчивое развитие: преимущества и вызовы

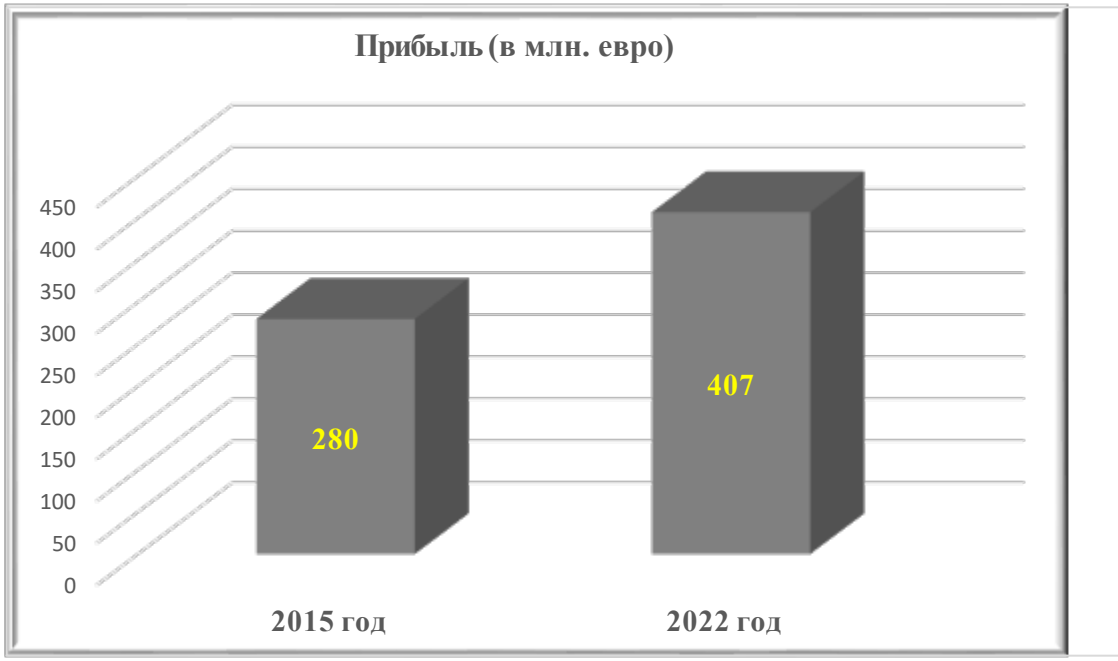
Современные вызовы устойчивого развития требуют от туристической отрасли не только экономической эффективности, но и учета социальных и экологических последствий. В этом контексте событийный туризм рассматривается как потенциальный драйвер интегративного развития территории, способный содействовать экономическому росту, укреплению культурной идентичности и пространственной децентрализации. Вместе с тем, его развитие сопряжено с рядом рисков, в том числе в социальном и экологическом измерениях.

Экономические преимущества событийного туризма

Экономическая выгода является одним из наиболее ощутимых эффектов событийного туризма. Крупные мероприятия способствуют оживлению малого и среднего бизнеса, стимулируя смежные отрасли — от гостиничного сервиса до транспортных и логистических услуг, формируя устойчивый мультипликативный эффект. Дополнительно, они стимулируют рост занятости и способствуют привлечению внебюджетных инвестиций.

Ярким примером может служить ежегодный Эдинбургский фестиваль Fringe в Шотландии. В 2022 году его посетили 3,2 млн. человек, что обеспечило экономический эффект в размере 407 млн. евро – это значительно выше показателей 2015 года (280 млн. евро). К тому же, проведение фестиваля обеспечило 5 850 рабочих мест только в пределах города (диагр. 1) [14].

Диаграмма 1. Экономический эффект фестиваля Fringe в 2015 и 2022 гг.

Источник: составлено автором на основе материалов исследования.

Паломничество Хадж в Мекку — особый пример событийного туризма с религиозным контекстом, который также обладает мощным экономическим и социальным значением. В 2014 г., по данным Высшего совета по организации хаджа, министра внутренних дел Саудовской Аравии, более 1,34 миллиона человек прибыли для совершения хаджа в Саудовскую Аравию [2]. А в 2024 г. более 1,8 миллиона мусульман отправились в Мекку, Саудовская Аравия, чтобы совершить паломничество Хадж 2024 [11].

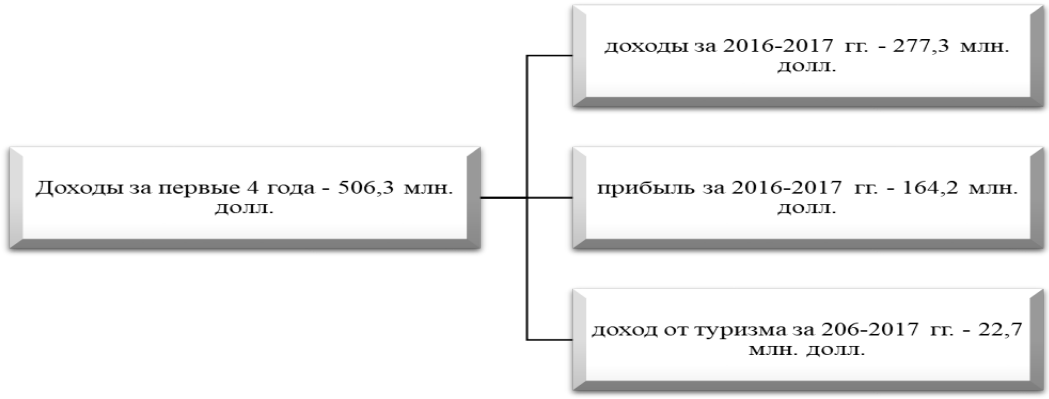
На сайте Арабской обсерватории по правам и свободам человека относительно доходов за 2014 г. говорится, что общая прибыль за сезон хаджа в 2014 г. составила 20 млрд. долларов. В среднем паломник тратит 2 тыс. долларов за 12 дней на проживание, еду, сувениры, подарки, сухопутный и воздушный транспорт. Большая часть паломников (70%) — это молодые люди возрастом от 30 до 50 лет, что является показательным знаком и, конечно же, имеет своё отражение на экономике [6].

С 2016 года Баку стал одним из городов, принимающих этап Формулы-1, что заметно повысило туристическую и спортивную привлекательность города. Уличная трасса в центре столицы не только объединила автоспортивных фанатов со всего мира, но и стала ярким символом современного имиджа Азербайджана. За исключением пандемийного 2020 года, гонки ежегодно привлекают тысячи зрителей, подчеркивая культурную и экономическую значимость события.

Согласно опубликованной в 2020 году информации Baku City Circuit, за первые четыре года проведения гонок в нашей стране прибыль составила 506,3 млн. долларов. Согласно же исследованиям международной аудиторской компании PricewaterhouseCoopers (PwC), помимо прямых доходов туристического сектора – прежде всего гостиниц и ресторанов, напрямую вовлеченных в обслуживание гостей и участников «Формулы-1», следует принять во внимание и косвенные доходы, полученные с продажи товаров, различных сервисов, оказания транспортных, телекоммуникационных, коммунальных и прочих услуг [9].

В частности, общий доход Азербайджана от проведения гонок «Формулы-1» в Баку в 2016-2017 годах составил 277,3 млн. долл., из них 164,2 млн. долл. – прибыль. В их проведении участвовали одна тысяча бизнес-структур, 22,7 млн. долл. получено от сферы туризма, услуг отелей и транспорта. Более того, за 8 лет проведения гонок каждый раз на все 100% бронировались многие бакинские отели, воспитаны местные специалисты, маршалы, техники и т. д. (рис. 1) [10].

Рисунок 1. Доходы от проведения гонок «Формулы-1 в Баку.

Источник: составлено автором на основе материалов исследования.

С момента проведения первых гонок в Баку спектр услуг для зрителей и туристов заметно расширился, а количество задействованных компаний неуклонно увеличивается, отражая рост интереса и развитие сопутствующей инфраструктуры.

Так, только в 2024 году в различных организационных мероприятиях Гран-При Азербайджана было задействовано около 1500 сотрудников, 2000 волонтеров и 1400 маршалов, в свою очередь в городе заняты все отели. Соответственно, прибыльность этого мероприятия с каждым годом увеличивается, и не исключено, что в этом году по итогам Бакинских гонок удастся добиться еще одного рекорда [9].

И, по итогам 2024 года доходы компании Liberty Media, владеющей правами на проведение чемпионата мира, выросли до 3,65 млрд. долл. Таким образом, доходы увеличились на 14% в сравнении с показателями 2023 года. При этом операционная прибыль увеличилась до 492 млн. долл., что на 100 млн. долл. превысило аналогичные показатели в 2023 году. 32,8%

доходов поступило от продажи телевизионных прав, 29,3% - от промоутеров Гран-при и 18,6% - от спонсоров. Кроме того, выросло и количество зрителей гонок - в среднем в 2024 году один Гран-при смотрело 66 млн. человек, а общая вовлечённость достигла 1,6 млрд. зрителей (табл. 1) [4].

Таблица 1. Основные показатели компании Liberty Media за 2024 год.

Показатель	Значение
Доходы компании	3,65 млрд. долл. (рост на 14% по сравнению с 2023 г.).
Операционная прибыль	рост до 492 млн. долл. (что на 100 млн. долл. выше показателей за 2023 г.).
Доля доходов от ТВ-прав	32,8%
Доля доходов от промоутеров	29,3%
Доля доходов от спонсоров	18,6%
Среднее кол-во зрителей на один Гран-при	66 млн. человек
Общая вовлечённость зрителей	1,6 млн. человек

Источник: составлено автором на основе материалов исследования.

Дополнительным преимуществом событийного туризма является его способность продлевать туристический сезон. Регулярное проведение мероприятий позволяет привлекать туристов в течение всего года, тем самым обеспечивая более равномерную загрузку инфраструктуры и снижая зависимость от сезонных колебаний.

Тем не менее положительный эффект зачастую носит краткосрочный характер. В большинстве случаев доходы концентрируются в период самого события, а в остальное время экономическая активность снижается. Кроме того, существует риск «утечки прибыли» за пределы региона — особенно при привлечении внешних организаторов. Это ослабляет мультипликативный эффект событийного туризма, как подчёркивают Getz и Page [15, с. 612].

Социально-культурные эффекты.

Событийный туризм способствует консолидации локальных сообществ, укреплению идентичности, воспроизводству культурных традиций. Как отмечает Derrett (2003), участие в фестивалях формирует «чувство места» у местных жителей, усиливает вовлечённость в общественную жизнь [13, с. 50-53].

В сельских и удалённых регионах событийный туризм становится мощным стимулом для культурного и экономического развития. Так, гастрономические фестивали в Тоскане объединили множество местных хозяйств, расширив их участие в туристической экономике. В Японии фестиваль сакуры в префектуре Гифу сохраняет традиционные обряды и привлекает туристов в межсезонье. В Азербайджане винный фестиваль в селе Мейсари Шамахинского района, проводимый каждый год в августе, начиная с 2019 года, способствует развитию виноделия и поддержке местных производителей.

Особое значение имеет музыкальный фестиваль «Хары бюльбюль» в Шуше, проводимый с 2021 г. Этот фестиваль привлекает внимание не только к культурному наследию региона, но и способствует объединению людей, поддержке культурного возрождения и стимулированию туристического роста освобождённых территорий Карабаха.

Кроме того, событийный туризм способствует развитию культурной дипломатии и межкультурного диалога, что играет важную роль в примирении и укреплении межэтнических связей, особенно в регионах с историческими конфликтами.

Однако ряд негативных аспектов требует внимания. Во-первых, существует риск так называемой коммодификации культуры - утраты подлинности за счет адаптации традиционных практик под потребности массового туриста. Greenwood отмечает, что при отсутствии культурной чувствительности, мероприятия теряют связь с локальным контекстом, превращаясь в коммерческое шоу [16, с. 174].

Во-вторых, проведение крупных мероприятий в городах может вести к социальному вытеснению местных жителей - росту арендных ставок, цен на товары и услуги. Барселона, как один из примеров перенасыщения событиями, столкнулась с протестами против «туристификации» центра города, вызванной, в том числе, массовыми мероприятиями [12, с. 30].

Иначе говоря, плюсы событийного туризма в социальной плоскости реализуются лишь при наличии механизмов участия местного населения, учёта культурного контекста и справедливого распределения выгод. Особое внимание уделяется обеспечению социальной инклюзии — доступности мероприятий для людей с ограниченными возможностями, а также справедливому распределению экономических выгод среди разных слоёв населения.

Экологические аспекты и успешные практики устойчивого проведения мероприятий

С одной стороны, событийный туризм демонстрирует растущее стремление к экологизации. Многие фестивали и массовые мероприятия в Европе и Азии внедряют «зеленые стандарты»: переработка отходов, отказ от одноразового пластика, карбоновая нейтрализация. Например, Glastonbury Festival с 2019 года полностью перешёл на биоразлагаемые материалы и возобновляемую энергетику. Кроме того, фестиваль внедрил комплексную систему сортировки отходов и программы по компенсации углеродных выбросов, активно вовлекая посетителей в экологические инициативы.

В последние годы всё больше организаторов мероприятий по всему миру стремятся к сертификации по международным экологическим стандартам, таким как ISO 20121, и внедряют углеродные компенсации. Например, Международный конгресс по устойчивому туризму в Барселоне полностью отказался от бумажных материалов и значительно сократил углеродный след за счёт цифровых технологий и умного управления транспортом.

В Азербайджане также с пониманием относятся к решению экологических проблем. К примеру, в Сумгайыте в 2024 г. при поддержке

городской исполнительной власти и Министерства экологии и природных ресурсов Азербайджана прошел фестиваль «Обменяй отходы на подарки», приуроченный к Международному дню отказа от полиэтиленовых пакетов. В рамках фестиваля горожане сдали пластиковые бутылки на 2 033 литра, стеклянные - на 235 литров и 1 040 единиц отработанных батареек, получив взамен различные подарки [3].

Фестиваль, реализуемый в рамках «Года солидарности во имя зеленого мира», акцентирует внимание на экологическом просвещении населения, в том числе на вопросах отказа от полиэтилена и перехода к устойчивым способам переработки отходов.

Однако на практике большинство мероприятий сопровождаются серьёзной нагрузкой на окружающую среду. Согласно отчёту UNEP (2019), мероприятие с участием 50 000 человек может генерировать более 100 тонн твёрдых отходов, значительный объём выбросов CO_2 и высокое потребление электроэнергии [17]. Особенно остро стоит вопрос экобезопасности при проведении мероприятий в заповедниках и на курортных территориях: при отсутствии оценки туристской емкости это приводит к деградации природных комплексов и утрате биоразнообразия.

Событийный туризм способен стать эффективным инструментом устойчивого развития, если он интегрирован в региональную политику и реализуется с соблюдением принципов экологичности, социальной справедливости и участия заинтересованных сторон. С развитием цифровых технологий всё больше мероприятий переходят в оффлайн или онлайн-формат, расширяя охват аудитории и снижая нагрузку на инфраструктуру. Это, в свою очередь, способствует сохранению культурного наследия и популяризации культурных традиций за пределами региона проведения.

Заключение

Таким образом, событийный туризм может стать не только мощным экономическим драйвером, но и действенным механизмом сохранения культурного наследия и экологической устойчивости. Однако его реализация требует комплексного подхода и междисциплинарных решений, включающих консолидацию муниципальных властей, организаторов и местных сообществ.

Поэтому, на основе вышеизложенного, можно отметить, что переход к устойчивой модели событийного туризма требует:

- системного планирования и долгосрочной событийной политики;
- активного участия местных сообществ в разработке и реализации мероприятий;
- внедрения экологических стандартов и действенных систем мониторинга;
- развития соответствующей инфраструктуры;
- использования цифровых и управленческих инноваций.

Событийный туризм сегодня выходит далеко за рамки индустрии развлечений. Он становится инструментом территориального маркетинга, фактором устойчивого развития и средством активизации человеческого потенциала. Но его успешная реализация требует продуманного

стратегического менеджмента, соблюдения принципов социальной и экологической ответственности, а также учёта долгосрочных интересов всех участников процесса.

Литература

1. Ахундова А. Г. SWOT-анализ развития событийного туризма в Республике Азербайджан // Economisti. 2024. VOLUME XX. № 3. С. 36–46.

2. Более 1,34 миллиона паломников прибыли в Мекку для совершения хаджа в этом году https://report.az/ru/religiya/более-1-34-миллиона-паломников-прибыли-в-мекку-для-совершения-хаджа-в-этом-году/

3. В Сумгайыте прошел фестиваль "Обменяй отходы на подарки" - https://media.az/society/v-sumgajyte-proshel-festival-obmenyaj-othody-na-podarki

4. Гран-при Азербайджана повлиял на финансовое состояние "Формулы 1" - https://www.idman.biz/ru/news/formula1/67217

5. Донских С. В. Событийный туризм: учеб.-метод. пособие / С. В. Донских. Минск: РИПО, 2014. – 112 с.

6. Доходы и расходы династии Саудов, связанные с паломниками к Каабе https://hizb.org.ua/ru/other/4862-articles/112406-dokhody-i-raskhody-dinastii-saudov-svyazannye-s-palomnikami-k-kaabe.html

7. Мировой опыт событийного туризма - https://studbooks.net/660702/turizm/mirovoy_opyt_sobytiynogo_turizma

8. Тульчинский Г. Л., Герасимов С. В., Лохина Т. Е. Менеджмент специальных событий в сфере культуры: Учебное пособие. — СПб.: «Издательство ПЛАНЕ ТА МУЗЫКИ»; Издательство «Лань», 2010. — 384 с.

9. «Формула-1»: спорт + прибыль - https://caliber.az/post/formula-1-sport-pribyl-n

10. «Формула-1» - окно в мир для Азербайджана - https://caliber.az/post/formula-1-okno-v-mir-dlya-azerbajdzhana

11. Хадж 2024: Более 1,83 млн. мусульман отважились на летнюю жару https://saudivisaoffice.com/ru/hajj-2024/

12. Colomb C., Novy J. (eds.). Protest and Resistance in the Tourist City: Spaces, Subjects and Rights. - London: Routledge, 2016. - 344 p.

13. Derrett R. Making sense of how festivals demonstrate a community's sense of place // Event Management. - 2003. - Vol. 8, No. 1. - P. 49–58.

14. Edinburgh Festivals impact study revealed - https://www.visitscotland.org/news/2023/edinburgh-festivals-impact-study?utm_source=chatgpt.com

15. Getz D., Page S. J. Progress and prospects for event tourism research // Tourism Management. - 2016. - Vol. 52. - P. 593–631.

16. Greenwood D. J. Culture by the Pound: An Anthropological Perspective on Tourism as Cultural Commoditization // In: Smith V. L. (ed.). Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism. - Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989. - P. 171-186.

17. UNEP. (2019). Sustainable Events Guide. United Nations Environment Programme. 56 pp.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 27.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 01.07.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05.07. 2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.2
UOT: 330.322
Elnur MƏMMƏDOV
Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
elnur.mammadov@mys.gov.az
https://orcid.org/0009-0001-7915-3231

Elvin MƏMMƏDOV
Azərbaycan İdman Akademiyası, doktorant
elvin.mammadov@sport.edu.az
https://orcid.org/0009-0008-7299-4493

AZƏRBAYCANDA İDMAN SAHƏSİNDƏ MÜASİR İNVESTİSİYA MODELİ

Xülasə: Son on ildə Azərbaycan idman ekosisteminə yönəldilmiş strateji investisiyalar nəticəsində iqtisadi sahələr üzrə əhəmiyyətli gəlirlər əldə etmişdir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatlar, infrastrukturun genişləndirilməsi və hədəfli idmançı hazırlığı təşəbbüsləri nəticəsində bu sərmayələr iqtisadi cəhətdən gəlir gətirən sahəyə çevrilmişdir. Bu məqalədə 2014–2024-cü illər arasında Azərbaycanın idman sektorunun yüksək gəlir gətirən iqtisadi sahə kimi formalaşması araşdırılır. Kapitalın məqsədyönlü yerləşdirilməsi, insan resurslarının səfərbər edilməsi və siyasətlərin effektiv icrası nəticəsində yaranmış iqtisadi və sosial dividendlər təhlil olunur. Məqalədə idman sektoruna dövlət yönümlü investisiyanın qeyri-ənənəvi iqtisadi sahələrin dayanıqlı inkişafı və beynəlxalq tanınma üçün effektiv model ola biləcəyi iddia edilir.

Açar sözlər: Sahə iqtisadiyyatı, idman investisiyası, Azərbaycan, idman infrastrukturu, sektor inkişafı, iqtisadi gəlirlər, idmançı performansı, mega-tədbirlər.

Elnur MAMMADOV, Elvin MAMMADOV

MODERN MODEL OF INVESTMENT IN THE SPORTS SECTOR IN AZERBAIJAN

Abstract: Over the past decade, Azerbaijan has experienced significant sectoral economic returns from strategic investment in its sports ecosystem. Through comprehensive state-led reforms, infrastructure expansion, and targeted athlete development initiatives, these investments have evolved into an economically productive field sector. This paper explores Azerbaijan's sports sector as a high-yielding economic field between 2014 and 2024, analyzing how deliberate capital deployment, human resource mobilization, and policy execution have produced measurable economic and social dividends. We argue that Azerbaijan's sports sector represents a model of how state-driven investment in non-traditional economic fields can drive sustainable development and

international visibility.

Keywords: Field economy, sports investment, Azerbaijan, sports infrastructure, sector development, economic returns, athlete performance, mega-events

Эльнур МАММЕДОВ, Эльвин МАМЕДОВ

СОВРЕМЕННАЯ МОДЕЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В СПОРТИВНЫЙ СЕКТОР АЗЕРБАЙДЖАНА

Абстракт: За последнее десятилетие Азербайджан получил значительную экономическую отдачу от стратегических инвестиций в спортивную экосистему. Благодаря масштабным государственным реформам, расширению инфраструктуры и целевым программам подготовки спортсменов, эти инвестиции превратились в экономически эффективный сектор. В данной статье рассматривается спортивный сектор Азербайджана в 2014–2024 годах как высокодоходная экономическая область. Анализируется, как целенаправленное распределение капитала, мобилизация человеческих ресурсов и реализация государственной политики привели к ощутимым экономическим и социальным результатам. Автор утверждает, что спортивный сектор Азербайджана может служить моделью того, как государственные инвестиции в нетрадиционные отрасли способствуют устойчивому развитию и международному признанию.

Ключевые слова: Полевая экономика, инвестиции в спорт, Азербайджан, спортивная инфраструктура, развитие сектора, экономическая отдача, спортивные результаты, мега-события

Introduction

Azerbaijan's growing prominence in global sports is not just a cultural or political milestone—it is an economic case study in field-level sectoral development. Over the past decade, strategic capital allocation and policy engineering have transformed the sports sector from a marginal cultural activity into a measurable economic contributor. This paper positions the national sports domain as a dynamic economic field, one where returns are generated via infrastructure, human capital, and international engagement. The primary goal is to evaluate this field through the lens of economic geography and sectoral planning, assessing both output (e.g., medal counts, tourism income, venue utilization) and the investment logic that underpins them.

State-Led Economic Field Development Through Sport.

The state's economic involvement in sport functions as a vertical integration of governance, infrastructure, and workforce management—hallmarks of field-based economic development. Under President Ilham Aliyev's leadership, Azerbaijan has implemented top-down reforms intended to maximize sectoral efficiency and productivity (National Olympic Committee of the Republic of Azerbaijan, 2024a). These include:

- Governance Optimization: Reduced administrative overhead and redirected funding toward field-level execution.
- Capital Investment: Construction of sports mega-venues such as the Baku Olympic Stadium and National Gymnastics Arena has reallocated public investment from traditional sectors (e.g., energy, construction) to experience-based, high-impact zones [3].
- Human Resource Development: Athlete-focused programs, akin to field-specific labor training, offer integrated physiological and psychological support—enhancing performance outcomes and increasing return on investment in human capital.
- Global Integration: Azerbaijan's consistent participation in and hosting of international competitions strengthens both its global brand and the economic resilience of its sports sector.

These shifts are central to repositioning sport as an economically productive field rather than a soft-power tool alone [5].

Global Engagement and Infrastructure as Key Drivers of Azerbaijan's Sports Economy.

Azerbaijan's robust international engagement strategy further bolsters its economic success in the sports sector. By hosting high-profile events—from the European Games to the Formula 1 Azerbaijan Grand Prix—the country not only showcases its organizational capabilities but also sustains an environment of continuous economic stimulation. Venues such as the Baku Olympic Stadium [3] serve as prime examples of how infrastructural investments contribute to both athlete performance and national prestige. The Baku City Circuit, National Gymnastics Arena, and Baku Crystal Hall collectively highlight the diversity and quality of Azerbaijan's sports infrastructure. Such investments raise an important question: How do world-class facilities and international events enhance a nation's economic edge? Evidence suggests that these venues not only provide superior training conditions but also serve as platforms for international competitions that reinforce national pride and global recognition [1].

Formula 1's Contribution to Azerbaijan's Economic Landscape.

According to a 2024 report by *Caliber.az*, the Azerbaijan Grand Prix has evolved into one of the top ten most notable races in the Formula 1 calendar since 2017. Based on data shared by the Baku City Circuit and an economic impact study conducted by PricewaterhouseCoopers (PwC), the first four years of the event generated approximately $506.3 million in total profit. This figure includes both direct income—primarily from tourism-related spending on hotels and restaurants—and indirect economic benefits, such as increased demand in sectors like transport, telecommunications, and utilities.

The scope and scale of the Grand Prix have expanded each year. In 2024 alone, the event mobilized about 1,500 staff, 2,000 volunteers, and 1,400 marshals, with every hotel in the city reaching full occupancy. This growing logistical and economic footprint indicates that the profitability and global significance of the Azerbaijan Grand Prix continue to accelerate—pun absolutely

intended.

Medal Progression in Azerbaijan Reflects Strategic Sports Investment. A key indicator of Azerbaijan's growing sports success over the past decade is its national medal count. Official data from the Ministry of Youth and Sports of Azerbaijan Republic (2022, 2023, 2024, 2025) reveal an upward trend, particularly after significant investments in sports infrastructure and event management. The results show how strategic policy decisions and resource allocation have had a measurable impact on athletic performance.

Table 1. Azerbaijan's Medal Count (2014–2024)

Year	Gold	Silver	Bronze	Total Medals
2014	89	80	109	278
2015	105	61	131	297
2016	111	109	137	357
2017	174	127	153	454
2018	85	90	138	313
2019	90	96	141	327
2020	11	19	66	96
2021	62	62	103	227
2022	116	101	139	356
2023	214	208	377	799
2024	246	238	343	827

To better understand the extent of improvement, the expansion ratio for total medals from one year to the next is calculated as follows:

Expansion Ratio (%) = ((New Total – Old Total) / Old Total) × 100

Table 2. Medal Expansion Rate Compared to Previous Year (%)

Year	Total Medals	Expansion Ratio (%)
2014	278	—
2015	297	+6.83%
2016	357	+20.20%
2017	454	+27.17%
2018	313	−31.06%
2019	327	+4.47%
2020	96	−70.67%
2021	227	+136.46%
2022	356	+56.87%
2023	799	+124.44%
2024	827	+3.50%

The data show marked fluctuations in performance. The sharp decline in 2020 is largely attributable to disruptions caused by the COVID-19 pandemic, which led to widespread event cancellations and reduced athlete participation. However, the remarkable rebound in 2021—with a 136.46% increase in total medals—highlights the resilience of Azerbaijan's sports sector and its ability to recover quickly. This was made possible by government measures and significant

investments in sports infrastructure, including the hosting of major events like the Azerbaijan Grand Prix, which continued to stimulate the tourism sector and create a thriving sports ecosystem.

Notably, the explosive growth in medals from 2022 to 2023—with an expansion ratio of +124.44%—correlates strongly with enhanced sports policies and infrastructure improvements. As we discussed earlier, such expansions are linked to a more robust system of support for athletes, ranging from grassroots development to high-level event management. The influx of resources and personnel—such as the 1,500 staff and 2,000 volunteers mobilized for the Azerbaijan Grand Prix in 2024—further strengthens this link.

As a result, the continued upward trajectory of Azerbaijan's medal count suggests that sustained investment, alongside reform in sports management and event execution, has been central to this success. It raises the critical question: Can this progress be maintained in the long term? Evidence from Azerbaijan suggests that the ongoing development of sports infrastructure, alongside strategic investment in international competitions and national athletic programs, will be key to sustaining and enhancing this momentum.

Discussion and Key Findings.

The analysis of Azerbaijan's sports performance from 2014 to 2024 reveals a powerful connection between proactive governmental policy, targeted investment, and the country's success in international sports. Several key drivers underpin the remarkable progress observed in this period:

1. Effective Governance: Azerbaijan's success is underpinned by strategic governance reforms. Increased funding and enhanced administrative management have ensured that resources are efficiently allocated to support both athletes and the broader sports sector (National Olympic Committee of the Republic of Azerbaijan, 2024a). This has created a conducive environment for competitive excellence and long-term growth.
2. Modern Infrastructure: Investments in world-class venues like the Baku Olympic Stadium and the National Gymnastics Arena have provided athletes with optimal training and competition settings [3]. These venues not only bolster national pride but also attract global events that drive economic benefits and elevate Azerbaijan's reputation as a sports hub.
3. Individualized Athlete Development: A key factor in the country's medal surge is the personalized approach to athlete training. Tailored programs that include physical, psychological, and nutritional support have maximized the potential of Azerbaijani athletes, leading to an overall improvement in their performance and a steady increase in medal counts.
4. Resilient Post-Pandemic Recovery: The sharp rebound from the pandemic's impact in 2020 demonstrates the resilience of Azerbaijan's sports sector. The 136.46% increase in medals in 2021 is a testament to the effectiveness of recovery strategies, which were reinforced by ongoing investments in infrastructure and athlete support (The Ministry of Youth and Sports of Azerbaijan Republic, 2024).

5. International Recognition: Azerbaijan's growing role on the international sports stage is solidified by events like the Formula 1 Azerbaijan Grand Prix and Baku's designation as the World Capital of Sport for 2026 [1]. These events have not only boosted the national economy but have also placed Azerbaijan at the center of global sports.

Key Finding: Sustained, targeted governmental support—coupled with modern infrastructure and individualized training—is the cornerstone of Azerbaijan's sports success. The robust post-pandemic rebound and the continued upward trajectory in medal counts demonstrate that strategic reforms are essential for long-term competitive excellence.

Conclusion and Future Prospects.

Azerbaijan's growth as a prominent force in international sports is a testament to the effectiveness of its strategic investments and reforms. Between 2014 and 2024, the country has seen tangible economic returns from a targeted approach that combined infrastructure development, athlete support, and state-led governance. The correlation between capital investments and athletic performance is clear, with measurable social and economic dividends resulting from these deliberate policies.

The upward trend in medal counts, particularly in the years following significant infrastructure improvements, highlights the impact of this investment. While challenges such as the COVID-19 pandemic affected certain outcomes, the resilience shown in returning to peak form—particularly in 2023—demonstrates the long-term sustainability of these efforts.

Looking ahead, continued success will hinge on maintaining the momentum of these investments, ensuring that the sports ecosystem remains well-funded, and capitalizing on opportunities to host high-profile international events. The increasing economic contributions of events like the Formula 1 Grand Prix further solidify the case for continued investment in both athletes and infrastructure.

In summary, Azerbaijan's sports sector exemplifies the positive outcomes that can be achieved through a well-executed strategy that emphasizes long-term, sustainable investment in both human and physical capital. With sustained focus and strategic investment, Azerbaijan is well-positioned to continue its rise as a key player in the global sports arena.

References

1. Baku elected as World Capital of Sport 2026 [Bakı 2026-cı il üçün Dünya İdman Paytaxtı seçildi] [Elektron resurs] / AZERTAC. – 2024. – 5 iyun. – Video. – https://azertag.az/en/xeber/baku_elected_as_world_capital_of_sport_2026-2988370
2. Organizing Committee for III CIS Games in Azerbaijan holds its first meeting (PHOTO) [Azərbaycanın III MDB Oyunları Təşkilat Komitəsinin ilk iclası keçirilib] [Elektron resurs] / tərt. ed. A. Qasımov. – Trend News Agency, 2025. – 12 fevral. – https://en.trend.az/azerbaijan/society/4004817.html

3. Venues of Azerbaijan [Azərbaycanın idman obyektləri] [Elektron resurs] / insidethegames.biz. – ITG Media DMCC, 2023. – 23 iyun. – https://www.insidethegames.biz/azerbaijan/venues-of-azerbaijan#content
4. Azerbaijan: Over 50 international events in 2024 [Azərbaycan: 2024-cü ildə 50-dən çox beynəlxalq tədbir] [Elektron resurs] / insidethegames.biz. – ITG Media DMCC, 2024. – 22 yanvar. – https://www.insidethegames.biz/articles/1143462/azerbaijan-50-international-events-2024
5. Sports development in Azerbaijan sees significant growth and progress [Azərbaycanda idmanın inkişafında böyük irəliləyişlər və inkişaf] [Elektron resurs] / tərt. ed. L. İsmayılova. – Azernews, 2024. – 5 mart. – https://www.azernews.az/nation/222796.html
6. How Formula 1 is turbocharging tourism and revenue – Baku Grand Prix thrills [Formula 1-in turizm və gəlirlər üzərindəki təsiri – Bakı Qran Prisi heyran edir] [Elektron resurs] / tərt. ed. B. Kərimov. – Caliber.az, 2024. – 16 oktyabr. – https://caliber.az/en/post/how-formula-1-is-turbocharging-tourism-and-revenue
7. The closing ceremony of the XXXIII Summer Olympic Games held in Paris… [Parisdə keçirilən XXXIII Yay Olimpiya Oyunlarının bağlanış…] [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Milli Olimpiya Komitəsi. – 2024. – 12 avqust. – https://olympic.az/news/parisde-kecirilen-xxxiii-yay-olimpiya-oyunlarinin-baglanis-merasimi-kecirilib
8. Azerbaijani athletes won 1718 medals in 2024 [Azərbaycan idmançıları 2024-cü ildə 1718 medal qazanıblar] [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Milli Olimpiya Komitəsi. – 2024. – 27 dekabr. – https://olympic.az/news/azerbaycan-idmancilari-2024-cu-ilde-1718-medal-qazaniblar
9. List of medals won by Azerbaijani athletes in international competitions from 1992 to 2021 [1992–2021-ci illər ərzində Azərbaycan idmançıları tərəfindən beynəlxalq yarışlarda qazanılmış medalların siyahısı] [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi. – 2022. – https://api.mys.gov.az/api/v1/Storages/21190419-5261-4fe8-983e-312c43f261b4
10. List of medals won by Azerbaijani athletes in international competitions in 2022 [2022-ci il ərzində Azərbaycan idmançıları tərəfindən beynəlxalq yarışlarda qazanılmış medalların siyahısı] [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi. – 2023. – https://api.mys.gov.az/api/v1/Storages/1b9ad032-d0e2-4f05-8f6c-4d6095ec608d
11. List of medals won by Azerbaijani athletes in international competitions in 2023 [2023-cü il ərzində Azərbaycan idmançıları tərəfindən beynəlxalq yarışlarda qazanılmış medalların siyahısı] [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi. – 2024. – https://api.mys.gov.az/api/v1/Storages/0353dbe2-1421-4e78-924a-4634cee7dadb
12. GIN Magazine VII [GIN Jurnalı VII] [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi. – 2025. – https://www.mys.gov.az/gin-magazin/index.html#page=1

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 28.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 02.07.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 08.07. 2025

Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları. İl 14, Say 2, 2025, 35-43s.
Tourism and Hospitality Studies. Volume 14, Number 2, 2025, p. 35-43.

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.3
UOT: 005
Fidan HÜMBƏTOVA
Bakı Biznes Universiteti, doktorant
humbetovafidan28@gmail.com
https://orcid.org/0009-0009-4342-3568

ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İDARƏEDİLMƏSİNDƏ KARYERA MƏRKƏZLƏRİNİN ROLU VƏ PRAKTİKİ ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə: Günümüzün aktual məsəsləsi olan işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınması və intellektual kapitalın əmək bazarında işlə təmin edilərək yetişdirilməsidir. Bu məqsədlə fəaliyyət göstərən həm fərdi karyera mələhət mərkəzləri həmdə universitetlərin daxilində bir struktur olaraq fəaliyyət göstərən karyera mərkəzləri tələbələrin və məzunların peşəkar inkişafına dəstək vermək üçün daim çalışır və bu sahədəki tendensiyaları izləyirlər. Bu mərkəzlər əmək bazarı ilə bağlı informasiya verməklə yanaşı həmçinin onların karyera planlamasını hazırlayaraq hər bir məzun üçün şəxsi vizyon yaradır. Məzun və tələbələrə həm dövlət həm də özəl təşkilatlar tərəfindən göstərilən dəstəy, savadlı gənclərin məşğul əhali siyahına daxil olması üçün keçirtdikləri bir sıra seminarlar və təlimlər bunun əsas göstəricisidir. Universitetlərin tərkibində yerləşən karyera mərkəzlərinin funksiyası məzun və tələbələr üçün əmək yarmarkaları, təcrübələr, təlimlər həmçinin fərdi konsultasiyalar təşkil etməkdir. Eyni zamanda karyera mərkəzləri universitetlərlə sənaye müəssisələri arasında daim iş birliyi çərçivəsindədir.

Məqalədə karyera mərkəzlərinin fəaliyyət istiqamətləri, mövcud çətinlikləri və inkişaf perspektivlərini nəzərdən keçirir. Tədqiqat üçün bir sıra xarici və yerli universitetlərin karyera mərkəzlərinin fəaliyyəti araşdırılmış və yerli universitetlərin karyera mərkəzlərinin fəaliyyəti ilə müqayisə edilmişdir. Bununla yanaşı tədqiqatda karyera mərkəzlərinin fəaliyyəti ilə bağlı SWOT təhlilidə aparılaraq karyera mərkəzlərinin güclü, zəif, imkan və təhdidləri araşdırılmışdır. Əldə edilmiş nəticələrdən isə universitet daxilində yerləşən karyera mərkəzlərin inkişaf üçün bir sıra təklif və tövsiyyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Karyera mərkəzləri, ali təhsil müəssisələri, karyera planlaması, əmək bazarı.

Fidan HUMBATOVA

THE ROLE AND PRACTICAL IMPORTANCE OF CAREER CENTERS IN THE MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract: One of the pressing issues of our time is reducing the level of unemployment and fostering the development of intellectual capital by ensuring its employment in the labor market. To this end, both individual career counseling centers and career centers functioning as structural units within universities work continuously to support the professional development of students and graduates, while also monitoring current trends in this field. These centers not only provide

information about the labor market but also assist in career planning by creating a personal vision for each graduate. The organization of various seminars and trainings, with support from both public and private institutions, demonstrates efforts to include well-educated youth in the employed population. University-based career centers function to organize job fairs, internships, training sessions, and personal consultations for students and graduates. At the same time, these centers maintain ongoing collaboration between universities and industrial enterprises within a framework of partnership.

This article examines the main areas of activity of career centers, existing challenges, and development prospects. The study explores the operations of career centers at several foreign and local universities and includes a comparative analysis of their practices. Additionally, a SWOT analysis of the career centers' activities was conducted to identify their strengths, weaknesses, opportunities, and threats. Based on the results obtained, several proposals and recommendations were put forward to support the development of university-based career centers.

Keywords: Career centers, higher education institutions, career planning, labor market.

Фидан ГУМБАТОВА

РОЛЬ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЦЕНТРОВ КАРЬЕРЫ В УПРАВЛЕНИИ ВЫСШИМИ УЧЕБНЫМИ ЗАВЕДЕНИЯМИ

Австракт: Актуальной проблемой современности является снижение уровня безработицы и развитие интеллектуального капитала за счёт его трудоустройства на рынке труда. С этой целью активно функционируют как индивидуальные центры карьерного консультирования, так и центры карьеры, действующие как структурные подразделения внутри университетов, которые постоянно работают над профессиональным развитием студентов и выпускников, а также следят за текущими тенденциями в этой области. Эти центры не только предоставляют информацию о рынке труда, но и помогают в карьерном планировании, формируя личное видение будущего для каждого выпускника. Семинары и тренинги, проводимые при поддержке как государственных, так и частных организаций, являются основным показателем включения образованной молодежи в число занятого населения.Функцией центров карьеры при университетах является организация ярмарок вакансий, стажировок, обучающих мероприятий, а также индивидуальных консультаций для студентов и выпускников. В то же время центры карьеры находятся в постоянном сотрудничестве с промышленными предприятиями в рамках партнёрства с университетами.

В статье рассматриваются направления деятельности центров карьеры, существующие проблемы и перспективы их развития. В рамках исследования были изучены центры карьеры ряда зарубежных и местных университетов, а также проведено их сравнительное сопоставление. Кроме того, в исследовании был проведён SWOT-анализ деятельности центров карьеры, в результате чего были выявлены их сильные и слабые стороны,

возможности и угрозы. На основе полученных результатов были предложены конкретные рекомендации и предложения по развитию центров карьеры, функционирующих в структуре университетов.

Ключевые слова: центры карьеры, высшие учебные заведения, планирование карьеры, рынок труда.

Giriş. Karyera sözü latınca "araba" mənasından gələn carrus sözündən törəyib. Bu sözü mənaca "hərəkət" və ya "daşıma" olaraq başa düşə bilərik. Ümumillikdə karyera fərdin peşəkar həyatı boyunca gördüyü fəaliyyətlərin cəmidir [1]. IX əsrdən formalaşan karyera anlayışı müxtəlif təkamül dövrləri keçsədə hər biri dövrün peşə öhdəliyi, peşə etikası şəraitinə uyğunlaşmışdır. 21-ci əsrdən əmək bazarının intensiv dəyişkənliyi və innovativ xarakteri karyera mərkəzlərinin fəaliyyətindən də yan keçmir. Bu səbəbdən bir sıra karera planlamaları, karyera strategiyaları həyata keçirilir.

Ali təhsilli kadrların əmək bazarında məşğulluq səviyyəsi dövlətlərin həmçinin rəqabətqabiliyyətli universitetlərin hədəf mərkəzlərindədir. İnnovativ potenisalın inkişafi məsələsi məzunların məşğulluq strategiyasını qurması və onların bu sahədəki gözləntilərinin qarşılanması dövlətlərin inistutsional islahatları ilə yanaşı karyera mərkəzlərinində öhdəliyinə düşən məslələrdəndir. Hazırda təhsil alan gənclərin ümumavropa əmək bazarının tələbləri səviyyəsinə yüksəldilməsi ali təhsil müəssisələrinin qarşısına prioritet məsələ kimi qoyulmuşdur.

Universitetlərin tərkibində yaranan karyera mərkəzlərinin əsas hədəfi tələbələrin akademik fəaliyyətini başa vurduqdan sonra öz gələcək peşə fəaliyyətini qurmağa, peşəkar kadr kimi inkişaf etməyinə dəstək götərməsidir. Karyera mərkəzləri tələbələrin təhsil aldığı müddət deyil, həmçinin məzun olduqdan sonrakı dövrdə onlara bir sıra məsələlərdə xidmət göstərməyi öz qarşısına hədəf kimi qoymuşdur. Məhz bu səbəbdən karyera mərkəzləri gənclərin peşə bacarıqlarının inkişafı və bazarın tələblərinə uyğun kadrların hazırlanmasına köməklik göstərir.

Müasir cəmiyyətdə ali təhsil əmək bazarında güclü və davamlı mövqe tutmaq üçün əsasdır. Ali təhsil cəmiyyətdə yalnız istehlak səviyyəsi deyil, həmçinin sosial dayanıqlığı təmin edən faktordur. Rəqabətqabiliyyətlilik, elmi-texniki yeniliklər və bir sıra sahələrin inişafı məhz bu intellektual kapitalların əlindədir. Lakin buna baxmayaq intellektual kapitalın əmək bazarına inteqrasiyası şəraitində məşğulluq probleminin həlli ilə üzləşirlər. Bu problemlər kadrların təkcə peşə bacarıqlarının yetərsizliyi ilə deyil həmçinin müəssisələrin davamlı dəyişən tələbatı ilədə bağlıdır. Bu səbəbdən əmək bazarının tədqiqi həmçinin, tendensiyalara uyğun islahatların aparılması vacibdir.

Karyera mərkəzləri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan təşkilati strukturdur. Fəaliyyət istiqamətinin genişliyi və əsasən tələbə və təşkilatlarla sıx inteqrasiyası təhsil müəsssisələrinin digər təşkilati strukturlarından fərqləndirir. Karyera mərkəzlərinin əsas fəaliyyət istiqaməti aşağıdakılardır:

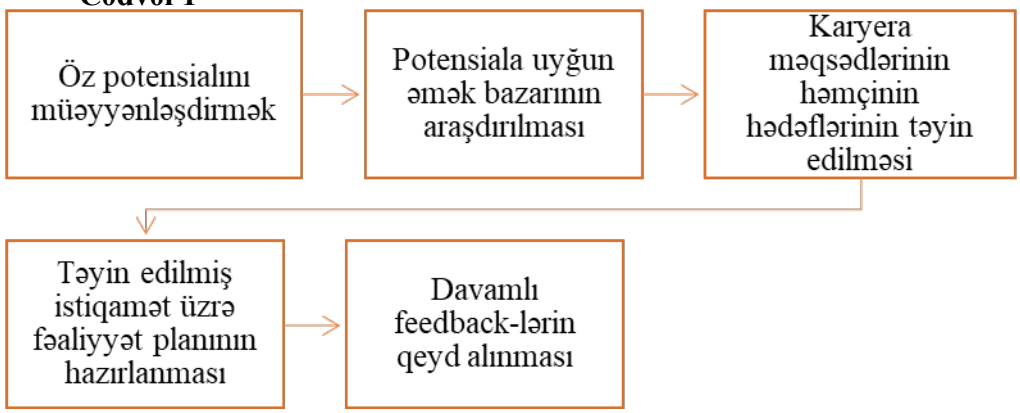
- CV-lərin hazırlanması;
- İstehsalat və pedaqoji təcrübələrin təşkili;
- Hazırlıq kursları;
- Əmək yarmarkası;

- Karyera günləri;
- Fərdi karyera planaması;
- Könüllü karyera proqramları;
- Tələbələr üçün məsləhət xidməti;
- İşəgötürənlərlə əlaqələrin qurulması;
- Məzunların izlənməsi və statistik təhlillər;
- Peşəkar inkişaf üzrə seminar və təlimlər və s.

Qeyd edilən istiqamətlər üzrə fəaliyyətlərin təşkilinin təmin edilməsi və davamlı inkişafı karyera mərkəzlərin hədəflərindən sadəcə bir neçəsidir. Bu mərkəzlər yalnız tələbələrlə deyil həmçinin müəssisələrlə sıx əməkdaşlıq edir, mütamadi görüşlər təşkil edərək əmək bazarının tələblərini qiymətləndirir. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr ali təhsil müəssisələrinə onlar üçün perspektivli olan kadrların hazırlanması üçün bir sıra təkliflər verir ki, bunun əsasında da həmin ali təhsil müəssisələri peşəkar kadrlar yetişdirir.

Karyera mərkəzlərinin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri olan karyera planlaması karyera məsləhətçilərinin göstərdiyi əsas dəstəklərdəndir. Karyera planlaması bir-biri ilə sıx bağlı olan addımlardan ibarətdir. Aşağıdakı cədvəldə bu planlamanın addımlarını aydın müşahidə edə bilərik.

Cədvəl 1

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilib

Karyera planlamasının hər bir mərhələsi karyera quran məzunun əsas istiqamətlənmiş fəaliyyətidir. Karyera qurmaq istəyən məzun ilk öncə öz potensialını müəyyən etməlidir bu onun əmək bazarında öz peşə bacarıqlarına uyğun fəaliyyət sahəsini tapmağa kömək edir. Peşə səriştələrini müəyyən etmiş şəxs öz bacarığına uyğun fəaliyyət göstərən mərkəzləri müəyyən edir. İxtisaslı kadr karyera məsləhətçilərinin verdiyi tövsiyyələr əsasında karyera planını tərtib edərək gələcək əmək fəaliyyətini qurur.

Əvvəllər fərdi formada fəaliyyət göstərən karyera mərkəzləri olmasına baxmayaraq artıq həm xarici həm də yerli universitetlərin daxilində bu sahədə fəaliyyət göstərən mərkəzləri görmək mümkündür. Araşdırmamızda bir sıra qabaqcıl xarici təhsil müəssiələrinin təcrübəsinə nəzər yetirdikdə onların hər birinin özünəməxsus fəaliyyət istiqamətini müəyyən edə bilərik.

Berlin Humboldt Universitetinin Karyera Mərkəzi tələbələri məzun

olduqdan sonra mürəkkəb peşəkar dünyaya hazırlayan gələcək bacarıqlara və əsas sərişt*ələrə* diqqət yetirən fəaliyyət mərkəzidir. Humboldt Universitetinin karyera mərkəzinin fəaliyyət istiqaməti:

- *Karyera məsləhətləri;*
- *Ərizə sənədlərinin yoxlanılması;*
- *Seminarlar və peşəkar həyata daxil olarkən fərdi məşq vasitəsilə dəstək;*
- *Stellenticket iş portalı;*
- *Beynəlxalq tələbələr üçün təkliflər;*
- *Aİ Campus;*
- *Kadrlar bölməsi ali təhsil və iş dünyası sahələrində şirkət və qurumlarla əməkdaşlıq edir* [7].

Qərb sahilinin ən böyük ictimai tədqiqat universiteti olan Oregon Universitetinin məzunları mükəmməl karyera nəticələrinə malikdir. Bu isə Universitetin tədris və təhsilinin keyfiyyət göstəricisidr. Oregon Universitetinin karyera mərkəzinin fəaliyyət istiqaməti:

- *Mümkün ixtisaslar və karyeralar haqqında fikir əldə etmək;*
- *Natamam və tam ştatlı iş, təcrübə və şəbəkələşmə tədbirləri daxil olmaqla, karyera imkanlarının məlumat bazasına daxil olmaq üçün* Handshake *hesabınızı aktivləşdirilməsi;*
- CV-nizi *və* LinkedIn profilinizi *təkmilləşdirin və onları istədiyiniz sahəyə uyğunlaşdırın.*
- Qapaq məktubları *yazmaq bacarıqlarınızı gücləndirilməsi;*
- Müsahibə bacarıqlarınızı *inkişaf etdirilməsi. Onlayn* Böyük müsahibə *platformasından istifadə edilməsi və ya Karyera Mərkəzində* təcrübə müsahibəsi*nin keçirilməsi;*
- İş axtarışı planı *hazırlamaq üçün karyeraya hazırlıq üzrə məşqçi ilə görüşlərin təşkili;*
- *Potensial işəgötürənlər haqqında öyrənmək üçün karyera sərgilərində və digər karyera* tədbirlərində iştirakın təmin edilməsi [6].

ABŞ-ın Miçiqan ştatında yerləşən tədqiqat universiteti olan Qərbi Miçiqan Universitetinində karyera mərkəzlərinin fəaliyyətinin təhlili nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

- *Karyera məsləhətləri (virtual və əyani);*
- *Handshake (iş axtarış platforması;*
- *Tərcümeyi-halın (CV-nin) yoxlanılması (virtual və əyani);*
- *Özünüqiymətləndirmə testləri;*
- *Karyera inkişaf resursları (ixtisas seçimləri, magistrantlar, əlilliyi olan tələbələr üçün resurslar və s.);*
- *Şəbəkələşmə (networking);*
- *Təcrübə proqramlarının axtarışı;*
- *Müsahibəyə hazırlıq yardımı (Big Interview platforması);*
- *Karyera idarəetməsi (sosial media, LinkedIn);*
- *Tədbirlər və iş yarmarkaları;*
- *Məzunlardan sonrakı fəaliyyət hesabatı;*
- *Kampus daxilində iş imkanları* [9].

Almaniyanın Köln Universitetinində həmçinin özünəməxsus karyera mərkəzlərinin fəaliyyət istiqaməti vardır. Əsasən Köln Universiteti "Stellenwerk" iş portalı vasitəsilə tələbələr iş taparaq staj əldə edirlər. Bu portalda tələbələr özlərinə uyğun işləri tapmaqda köməklik edir. Portalda əmək haqqı məlumatı, iş yeri, məşğulluq dairəsi (part time, ful time) və s. kimi məsələlər öz əksini tapır.

Azərbaycanın özəl universitetlərindən olan və gənclərə dəstəyi ilə bilinən Bakı Biznes Universitetinində karyera mərkəzinin özünəməxsus fəaliyyət istiqaməti var. Mərkəz əsasən aşağıdakı məsələr üzrə fəaliyyət göstərir. Mərkəzin adı tam olaraq "Karyera və məzunlarla iş mərkəzidir". Ali təhsilin bakalvır səviyyəsində istehsal təcrübələri təşkil etsədə, magistr səviyyəsində elmi-pedaqoji və elmi tədqiqat təcrübələrinin təşkilini həyata keçirir.

Tələbələri ixtisasın profilindən və xüsusiyyətindən asılı olaraq, yeni texnologiyalarla, iş üsulları ilə, elmi-tədqiqatlarla və digər məsələlərlə tanış etmək;

1. Tələbə və məzunlara onların karyera inkişafında və işlə təmin olunmasında yardım göstərmək;

2. Xarici və yerli universitetlərin, şirkət və müəssisələrin bu sahədə olan təcrübəsindən səmərəli istifadə etmək;

3. Karyera tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə dövlət və özəl sektordan mütəxəssislər cəlb etmək;

4. Məzunların hazırlıq səviyyəsinin əmək bazarının tələblərinə uyğunluğunu müəyyənləşdirmək məqsədi ilə kompleks tədbirləri həyata keçirmək;

5. Universitetin müsbət imicinin qorunub saxlanılması, reytinqinin artırılması və mütamadi olaraq ictimaiyyəti məlumatlandırmaq;

6. Əmək bazarındakı vəziyyət və meyllərə, iş yeri axtaranlar üçün irəli sürülən tələblərə dair informasiyanın toplanılması, ümumiləşdirilməsi, təhlil etmək;

7. Məzunlarn təyinatının nəticələri, işə düzəlməsi ilə bağlı bütün tədbirlərə dair informasiyanın statistik emal və təhlil etmək;

8. Universitet məzunlarının karyera uğurları haqqında məlumatlar toplamaq və təbliğ etmək, onların fəaliyyəti haqqında məlumatları toplamaq;

9. Uğurlu karyera yolu keçmiş məzunlarla görüşlərin keçirilməsi;

10. Universitet rəhbərliyinin sənaye müəssisələrinin mülkiyyətçiləri və rəhbərləri, işəgötürənlər birliyi ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq məsələlərinin həlli üçün görüşləri təşkil etmək;

11. Təşkilatlar, müəssisələrlə əməkdaşlıq haqqında kompleks uzun müddətli müqavilələrin bağlanması;

12. Sənaye müəssisələrin Universitetdə laboratoriyalarının yaradılmasını təmin etmək [8]. Qeyd edilənlərdən aydındır ki, müxtəlif ölkələrin universitetlərinin tərkibində karyera mərkəzləri fəaliyyət göstərsədə müəyən mənada eyni istiqamətdə fəaliyyət göstərirlər. Araşdırmalar nəticəsində karyera mərkəzlərinin SWOT təhlilini aparaq karyera mərkəzləri üçün yeni yanaşma və strategiyalar tərtib edilə bilər.

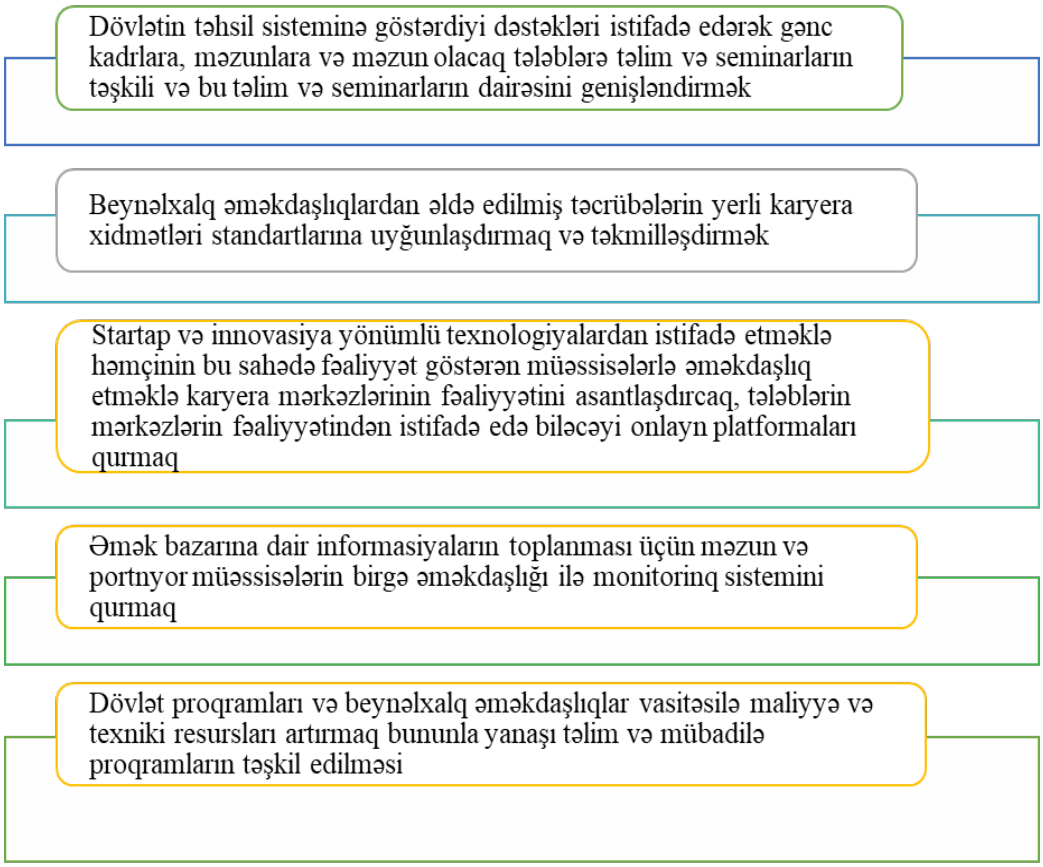
Cədvəl 2

GÜCLÜ TƏRƏFLƏR (Strengths)	**ZƏİF TƏRƏFLƏR (Weaknesses)**
• Tələbə və məzunlarla daim maraqlamaq və geniş aspektdə xidmətlərin təklifi • Universitetin təşkilati strukturnda yerləşməsi • Sənaye müəssisələri və dövlət qurumları ilə davamlı əməkdaşlıq etməsi • İşəgötürənlər ilə daim əlaqələrin qurulması və əmək bazarı arasında körpü rolunda çıxış etməsi • Karyera günlərinin və əmək yarmarkalarının təşkili ilə tələbə və məzunların iş dünyasına adaptasiyasının təmin edilməsi • Peşəkar inkişaf üzrə təlim və seminarların peşəkar təlimçilər tərəfindən təşkili • Məzunlarla daim əlaqələrin qurulması və onların karyerasındakı uğurlarının tələblərlə paylaşması	• Karyera mərkəzərinin məhdud resurs və maliyyə bazasının olması • İşçi heyətinin peşəkarlıq səviyyəsinin qeyri-kafi olması • Əmək bazarının real tələblərinə dair məlumatların yetərsiz olması (analiz və monitorinq imkanlarının məhdudluğu) • Onlayn platformanın və ya mərkəzin fəaliyyəti ilə bağlı sistemin olmaması • Effektiv performans dəyərləndirməsinin olmaması
İMKANLAR (Opportunities)	**TƏHDİDLƏR (Threats)**
• Əmək bazarının sürətlə inkişafı və yeni ixtisasların yaradılması • Dövlətin institsional islahatların aparılması və təhsil dəstəyi • Beynəlxalq əməkdaşlıq və təcrübələr • Startap və innovasiya yönümlü fəaliyyətlərin inkişafı həmçinin bu sahədəki müəssisə və təşkilatlarla əməkdaşlıq • Networking-in qurulması (məzunlarla məlumat bazasının genişləndirilməsi)	• Əmək bazarının qeyri sabitliyi • İşəgötürən müəssisələrin universitetlərlə əməkdaşlıqda passiv olması (əməkdaşlıq modelinin zəif olması hətda olmaması) • Tələbələrin öz karyera yollarını planlamaqda məqsədsiz və motivasiyasız olması • İnformasiya texnologiyalara uyğunlaşmaqda ləngimələr

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilib

SWOT təhlilindən əldə etdiyimiz güclü, zəif, imkan və təhlükələri araşdırararaq mərkəzlərin fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün müxtəlif strategiyalar müəyyən etmək olar. Təhlildən əldə etdiyimiz nəticədən isə mərkəzin imkanlarını güclü tərəflərə çevirmək lazımdır. Həmçinin zəif və təhlükləri isə karyera mərkəzlərinin fürsətinə çevirmək lazımdır.

Cədvəl 3

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilib

Nəticə

Araşdırmalar göstərir ki, ali təhsil müəssisələrinin məzunlarının əmək bazarına uğurlu inteqrasiyası yalnız ixtisas biliklərinin verilməsi ilə məhdudlaşmamalı, həm də onların karyera inkişafı prosesində fəal dəstəklə müşayiət olunmalıdır. Bu baxımdan universitetlərdə yaradılmış karyera mərkəzləri məzunların peşəkar həyata keçidində mühüm vasitəçi funksiyasını yerinə yetirir. Onların fəaliyyəti təkcə fərdi konsultasiyalarla məhdudlaşmır, eyni zamanda əmək bazarının tələblərinin təhlili, təlimlərin təşkili, iş yarmarkalarının keçirilməsi və əməkdaşlıq şəbəkələrinin genişləndirilməsi ilə də xarakterizə olunur.

Karyera mərkəzləri vasitəsilə tələbələr əmək bazarı haqqında praktiki biliklər əldə edir, real iş mühitinə uyğunlaşma bacarıqlarını inkişaf etdirir və işəgötürənlərin gözləntilərinə cavab verməyə başlayırlar. Bu isə onların iş tapmaq ehtimalını artırmaqla yanaşı, karyeralarında uzunmüddətli uğurların əsasını qoyur. Eyni zamanda, universitetlərlə işəgötürənlər arasında daha sıx əlaqələrin qurulması nəticəsində təhsil proqramlarının məzmunu bazar tələblərinə

uyğunlaşdırılır, bu da təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsinə və onun praktik yönümünün güclənməsinə səbəb olur.

Məqalədə aparılan təhlillər göstərir ki, karyera mərkəzlərinin səmərəli fəaliyyəti üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə inkişaf strategiyalarının formalaşdırılması vacibdir:

1. Əmək bazarı haqqında analitik məlumat bazasının yaradılması və daim yenilənməsi;
2. İşəgötürənlərlə institusional əməkdaşlıq mexanizmlərinin qurulması;
3. Tələbələrin və məzunların fərdi xüsusiyyətlərini və maraqlarını nəzərə alan fərdiləşdirilmiş karyera dəstəyi xidmətlərinin inkişafı;
4. Mərkəz əməkdaşlarının peşəkar hazırlığının artırılması və fəaliyyətlərinin müasir texnologiyalarla təmin olunması.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, karyera mərkəzləri ali təhsilin əmək bazarı ilə inteqrasiyasını təmin edən əsas mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir. Onların fəaliyyəti yalnız tələbə və məzunlara deyil, həm də təhsil sisteminə və cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafına mühüm töhfələr verir. Buna görə də karyera mərkəzlərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi, dövlət siyasətində və ali təhsil strategiyalarında xüsusi yer almalıdır.

Ədəbiyyat

1. Dövlət məşğulluq Agentliyi. Karyera məsləhətçiləri üçün metodik vəsait" Bakı-2023. - 181 s.
2. Ələkbər T.- Karyera A-dan Z-yə: Bakı-2015. - 264 s.
3. Karyera ensiklopediyası Bakı-2008. - 162 s.
4. Rzayev R. - Ali təhsilli məzunların əmək bazarının tələb və təklifin tənzimlənməsinə karyera mərkəzlərinin təsiri: / İqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru dis./ Bakı-2016. - 148 s.
5. https://library.iated.org/view/BALYKHIN2018EMP
6. https://career.uoregon.edu/resources/linkedin-learning
7. https://www.hu-berlin.de/de/hu/verwaltung/ccww
8. https://bbu.edu.az/uploads/files/Esasnameler/Karyera%20v%C9%99%20M%C9%99zunlarla%20I%CC%87s%CC%A7%20M%C9%99rk%C9%99zi%20%C6%8Fsasnam%C9%99.pdf
9. https://www.insidehighered.com/sites/default/files/2023-05/Benchmarking%20Best-in-Class%20Career%20Services%20%281%29.pdf

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 18.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 24.06.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05.07. 2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.4
UOT: 338.2
Hüseyn İSMAYILOV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
doktorant
ismayilov199351@gmail.com
https://orchid.org/0009-0006-8154-473X

AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ MÖVCUD İQTİSADİ POTENSİALIN REALLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə: Bu məqalədə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının kənd təsərrüfatı potensialı araşdırılmışdır. Məqsəd işğaldan azad olunmuş ərazilərdə məhsuldarlığın dinamikasını təhlil etmək və iqtisadi bərpa proseslərinin təsirini müəyyənləşdirməkdir. Araşdırmada statistik məlumatlar əsasında illər üzrə üzüm, taxıl, tərəvəz və paxlalı bitkilərin məhsuldarlığı təhlil olunmuşdur. Müqayisəli və qrafik metodlar tətbiq edilmiş, nəticədə bəzi rayonlarda məhsuldarlığın artdığı, bəzilərində isə azaldığı müəyyən edilmişdir. Xüsusilə Füzuli və Cəbrayıl rayonlarında iqtisadi artım müşahidə olunmuş, lakin Laçın və Qubadlıda azalma baş vermişdir. Tədqiqat işğaldan sonra tətbiq edilən iqtisadi siyasətlərin real nəticələrini ortaya qoyur və iqtisadi potensialın reallaşdırılması istiqamətində tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: İqtisadi potensial, işğaldan azad edilmiş ərazilər, mövcud istiqamətlər, təkmilləşdirmə siyasəti

Huseyn ISMAYILOV

DIRECTIONS FOR REALIZING ECONOMIC POTENTIAL IN LIBERATED AREAS

Abstract: This article examines the agricultural potential of the Karabakh and East Zangezur economic regions. The aim is to analyze the dynamics of productivity in the territories liberated from occupation and to determine the impact of economic recovery processes. The study analyzed the productivity of grapes, grains, vegetables and legumes by year based on statistical data. Comparative and graphical methods were applied, and as a result, it was determined that productivity increased in some regions and decreased in others. In particular, economic growth was observed in Fuzuli and Jabrayil regions, but a decrease occurred in Lachin and Gubadli. The study reveals the real results of the economic policies implemented after the occupation and makes recommendations for realizing economic potential.

Keywords: Economic potential, liberated territories, current directions, improvement policy

Гусейн ИСМАИЛОВ

НАПРАВЛЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ОСВОБОЖДЕННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ

Абстракт: В данной статье рассматривается сельскохозяйственный потенциал Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических районов. Целью является анализ динамики урожайности на освобожденных от оккупации территориях и определение влияния процессов экономического восстановления. В исследовании на основе статистических данных проанализирована урожайность винограда, зерновых, овощей и бобовых по годам. Были применены сравнительные и графические методы, в результате чего было установлено, что урожайность в некоторых районах увеличилась, а в других снизилась. В частности, экономический рост наблюдался в Физулинском и Джебраильском районах, но спад произошел в Лачинском и Губадлинском районах. Исследование раскрывает реальные результаты экономической политики, реализованной после оккупации, и дает рекомендации по реализации экономического потенциала.

Ключевые слова: экономический потенциал, освобожденные территории, текущие направления, политика совершенствования

Giriş

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları işğaldan azad edildikdən sonra Azərbaycan üçün strateji və iqtisadi əhəmiyyətli bölgələrə çevrilmişdir. Bu ərazilər zəngin təbii resurslara, münbit torpaqlara və kənd təsərrüfatı potensialına malikdir. Mövzu son illərdə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olsa da, məhsuldarlıq göstəricilərinin analizi ilə bağlı sistemli araşdırmalara ehtiyac qalmaqdadır. Məqalənin məqsədi bu regionlarda kənd təsərrüfatı sahələrinin məhsuldarlıq səviyyələrini statistik metodlarla təhlil etmək və inkişaf imkanlarını qiymətləndirməkdir. Əsas mənbələrə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin illik bülletenləri və post-münaqişə dövrünə dair elmi ədəbiyyat daxildir.

Azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi potensialın reallaşdırılması müasir dövrdə strateji əhəmiyyət kəsb edir. İnfrastrukturun bərpası, investisiya mühitinin formalaşdırılması və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi prioritet məsələlərdəndir. Bogoviz və digərləri (2018) regionun zəngin təbii ehtiyatları, kənd təsərrüfatı və turizm imkanları iqtisadi dirçəliş üçün geniş perspektivlər yaradır. Həmçinin, yaşıl enerji layihələrinin və innovativ sənaye klasterlərinin inkişafı ölkənin ümumi iqtisadi gücünü artırmağa xidmət edir. Bu istiqamətlər iqtisadi diversifikasiyanı gücləndirərək regional inkişafı sürətləndirir.

Azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi potensialın reallaşdırılması üçün dayanıqlı infrastrukturun qurulması, innovativ aqrar və sənaye parklarının yaradılması, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı və yaşıl enerji layihələrinin tətbiqi vacibdir. Regionun strateji coğrafi mövqeyi və təbii resursları ixracyönümlü istehsalın genişləndirilməsinə imkan verir. Turizm sektorunun inkişafına və nəqliyyat-logistika şəbəkəsinin modernləşdirilməsi isə yerli və xarici investisiyaların cəlbini artırır. Bütün bu istiqamətlər inklüziv və innovativ iqtisadiyyatın formalaşmasına

töhfə verir.

Danylyshyn və digərləri qeyd edirlər ki,(2019) regional inkişafla bağlı ənənəvi baxışlar daha çox texniki, resurslardan istifadə proseslərinə, iqtisadi amillərə və potensial innovasiyalara diqqət yetirir. Regional inkişafda nəzərə alınmalı olan digər elementlər sosial, siyasi və mədəni kapitaldır. Ölkənin regional iqtisadi inkişafa nail olması üçün yerli dinamikanı aktivləşdirə biləcək sektorların seçilməsi çox vacib məsələdir. Bölgələrin öz mədəni irsindən faydalanmaqla rəqabətqabiliyyətliliklərini artıra biləcəyinə dair artan məlumatlılıq var. Bu məsələ ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, xidmət sektorları sırasında olan turizm sektoru da regionların inkişafında və rəqabətqabiliyyətliliyində əsas rol oynayır. Regional turizmin inkişafı tez-tez iş yerlərinin sayı və artan torpaq dəyərləri kimi iqtisadi terminlərlə ifadə edilir və turizm sektorunun inkişafının sosial aspektləri çox vaxt diqqətdən kənarda qalır.

Regional sosial-iqtisadi inkişaf

Regional sosial-iqtisadi inkişaf bölgədə həyata keçirilən bərpa və yenidənqurma işlərinin əsas məqsədlərindən biridir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda iqtisadiyyatın əsas sahələrinin dirçəldilməsi, xüsusilə kənd təsərrüfatı və emal sənayesinin inkişafı, sosial rifahın yüksəldilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu hissə məqalənin əsas mövzusu ilə uyğun olaraq, iqtisadi bərpanın sosial aspektlərə təsirini və dayanıqlı inkişafın formalaşmasında rolunu izahı üçün vacibdir.

Artan işsizlik və regional bərabərsizliklə mübarizədə ənənəvi yuxarıdan aşağıya, təklif tərəfi sektoral inkişaf strategiyalarının məyusedici nəticələri bütün sahələrdə artım imkanlarını təmin edəcək alternativ inkişaf strategiyalarının axtarışını sürətləndirdi [1]. Klassik (mərkəzləşdirilmiş) regional inkişaf siyasətləri, yerli əhali ilə məsləhətləşmədən dövlətin qəbul etdiyi qərarlarla, iqtisadiyyatın müəyyən sektorlarına və ya coğrafi ərazilərinə kiçik sərmayələr qoymaq, faydaları digərlərinə yaymaqla inkişaf etməmiş bölgələri sənayeləşdirmək və müasirləşdirmək yolu ilə regionlar arasında bərabərsizliyi azaltmaq məqsədi daşıyır [2]. Bu siyasətlər regional balanssızlıqların aradan qaldırılmasında uğurlu hesab edilsə də, struktur problemlərinin həllində eyni səviyyəyə çatmır. Bununla belə, strateji cəhətdən hazırlanmış regional iqtisadi inkişaf planları iqtisadi artımın artırılması,həmçinin yoxsulluğun azaldılması üçün daha çevik və effektiv yanaşma təmin edə bilər [4]. Regional iqtisadi inkişaf tərifləri yerli mülkiyyətdə olan, idarə olunan ilk növbədə məşğulluğun və iqtisadi artımın artırılmasına yönəlmiş regional əsaslı inkişaf strategiyalarına istinad edir. Regional iqtisadi inkişafı dövlət, biznes,qeyri-hökumət sektoru tərəfdaşlarının hamı üçün həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə iqtisadi artım və iş yerlərinin yaradılması üçün daha yaxşı şərait yaratmaq məqsədilə birgə işlədiyi bir proses kimi müəyyən edir [5]. Regional iqtisadi inkişaf strategiyalarının uğurlu olması üçün bölgədəki iqtisadi, sosial, mədəni, fiziki resursların qarşılıqlı əlaqəsi, bu resurslardan istifadə etmək səlahiyyəti və ya məsuliyyəti olan subyektlər arasında əməkdaşlığın keyfiyyəti, onların davamlılığı, koordinasiya və qərar qəbuletmə prosesinin zəruriliyi qeyd olunur [6].

Regional iqtisadi inkişafın planlaşdırılmasında müəyyən edilmiş sahələr və regionlar üzrə investisiya səviyyəsini artırmaqla iqtisadi inkişafın təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Regional inkişafa nail olmaq üçün ilk növbədə həmin bölgənin

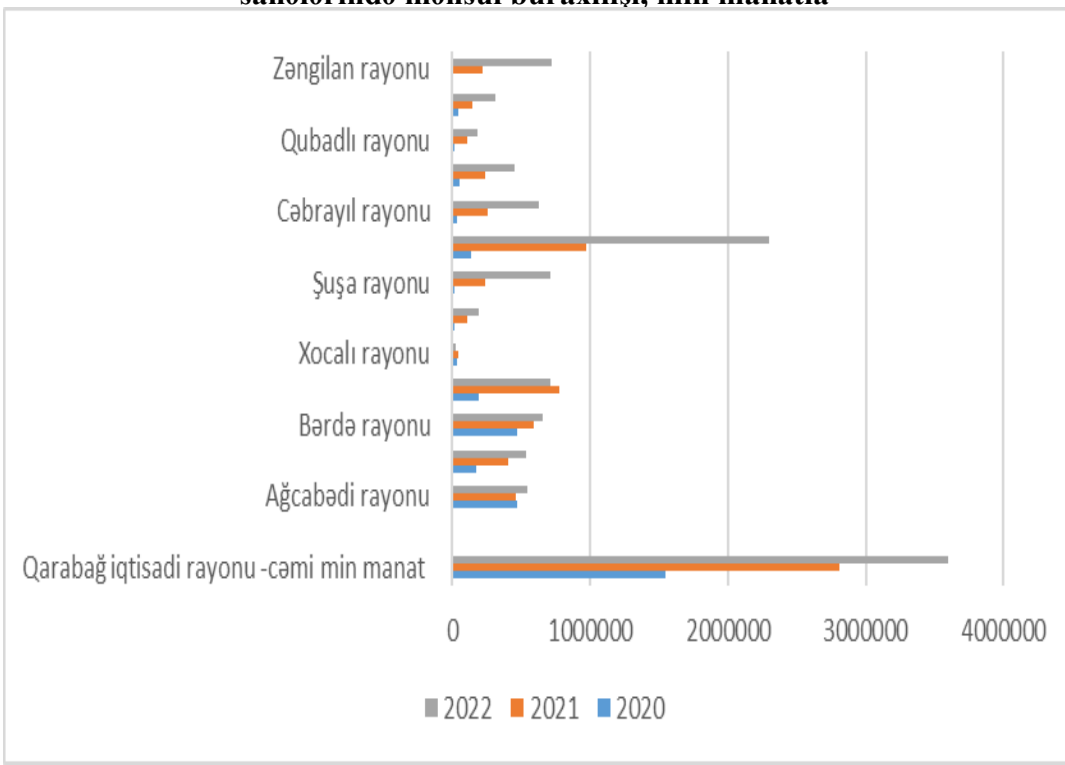
iqtisadi potensialı müəyyən edilməli və hər bir ərazinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən birlikdə istifadə etməklə daha sürətli inkişaf prosesinə nail olmaq olar [7]. Yerli iqtisadi inkişaf, yerli hökumətlərin, sosial qrupların və ya özəl sektorların öz resurslarını idarə etmək, tərəfdaşlıqlar vasitəsilə yeni iş imkanları yaratmaq və müəyyən bir bölgədə iqtisadi fəaliyyətlər həyata keçirmək üçün birlikdə hərəkət etdiyi bir proses kimi müəyyən edilir.

Qarabağ iqtisadi zonasında iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi

Qarabağ iqtisadi zonası və onun ətrafında olan bölgələr hal-hazırda işğaldan azad edilmişdir. Bu ərazilər zəngin tarix və mədəniyyətə, füsunkar təbiət xüsusiyyətlərinə, eləcə də bol yeraltı və yerüstü sərvətlərə, güclü iqtisadi potensiala, çoxsaylı turistik yerlərə malikdir. Bizim bu sahələr kənd təsərrüfatı üstünlüyü, xammal bazası, emal sektorunun istehsalı baxımından əlverişlidir. Həmin rayonların iqtisadi potensialının əsas göstəricilərinə diqqət yetirsək, görərik ki, Ermənistanın talan və istismarı nəticəsində ərazinin infrastrukturu yox dərəcəsindədir. İşğal nəticəsində minlərlə hektar münbit torpaq hərbi tullantılarla çirklənmiş, həm Azərbaycan iqtisadiyyatına, həm də qlobal genefondumuza milyardlarla manat dəyərində ziyan dəymişdir.

Aşağıdakı cədvəldə işğaldan azad edilmiş ərazilərin məhsul buraxılışı göstərilərək dəymiş ziyanın hansı formada təsir etdiyini daha dəqiq görmək olar.

Qrafik 1. İqtisadi rayonlar və inzibati ərazi vahidləri üzrə iqtisadiyyatın əsas sahələrində məhsul buraxılışı, min manatla

Mənbə: [12]

Qarabağ İqtisadi Rayonu və Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonu üzrə iqtisadi məlumatlar bu regionların 2012-ci ildən 2022-ci ilə qədər iqtisadi inkişafı və göstəriciləri, xüsusən də Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və ərazi nəzarətində sonradan baş verən dəyişikliklər kontekstində fikirlər təqdim edir. Region 2012-ci ildən 2022-ci ilə qədər ümumi iqtisadi məhsulun kəskin artması ilə bu dövrdə əhəmiyyətli iqtisadi artım nümayiş etdirdi. Xüsusilə 2021-ci ildə iqtisadi fəallıqda nəzərəçarpacaq artım müşahidə olundu, 2020-ci ilə olan rəqəmləri iki dəfədən çox artırdı ki, bu da münaqişədən sonrakı yenidənqurma və investisiyalara aid edilə bilər. Qeyd edək ki, Xankəndi şəhərinin iqtisadi məlumatları, ola bilsin, bu müddət ərzində mübahisəli statusuna görə qeyd edilməmişdir.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu 2022-ci ildə iqtisadi fəaliyyətdə iqtisadi artım nümayiş etdirdi. Cəbrayıl 2022-ci ildə, ehtimal ki, münaqişədən sonrakı yenidənqurma səyləri və investisiyalar hesabına əhəmiyyətli artım yaşadı. Zəngilan rayonunda 2022-ci ildə iqtisadi aktivlikdə nəzərəçarpacaq artım müşahidə olunub ki, bu da münaqişə zamanı bərpa edilmiş ərazilərin bərpasını və inkişafı əks etdirir. Bütövlükdə bu iqtisadi tendensiyalar Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nəticələrini və ərazi nəzarətində dəyişiklikləri göstərir. 2021 və 2022-ci illər müstəsna iqtisadi genişlənmənin şahidi oldu ki, bu da yenidənqurma, investisiya və bu yaxınlarda əldə edilmiş ərazilərdə infrastrukturun və icmaların yenidən qurulması səylərinə aid edilə bilər. Bununla belə, nəzərə almaq vacibdir ki, bu statistik məlumatlar bu regionların ümumi iqtisadi rifahının məhdud mənzərəsini təqdim edir və daha əhatəli təhlil regionun tam mənzərəsini yaratmaq üçün məşğulluq, sosial göstəricilər və digər amillər haqqında əlavə məlumat tələb edəcəkdir.

Qarabağ iqtisadi zonası bu ərazilərdə ki digər ərazilər kimi diqqətəlayiq təbii sərvətlərə malikdir. Bu resursların inkişafı Azərbaycan iqtisadiyyatını yüksəltmək və əhalinin ümumi rifahını yüksəltmək potensialına malikdir. İşğal əsasən müxtəlif kənd təsərrüfatı mallarının becərilməsi üçün əlverişli olan 647,9 min hektar əkin sahəsinin məhvinə səbəb oldu. Münaqişə başlayana qədər kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün ümumilikdə 199 min hektar torpaq sahəsi ayrılmış idi. Ümumilikdə 1,7 milyon hektar ərazi işğal altında idi. Sözügedən geniş ərazi Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün meliorasiya səylərinə məruz qalmışdır və beləliklə, bitkilərin becərilməsi, emalı, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını əhatə edən tam istehsal dövrünün bərpası potensialını asanlaşdırır. Bu, öz yaşayış yerlərinə qayıdacaq Azərbaycan vətəndaşları üçün əlavə iş imkanlarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Sovet dövründə Cəbrayıl və Füzuli rayonlarının işğalına qədər yerli əhali müxtəlif kənd təsərrüfatı işləri ilə, o cümlədən üzümçülük, heyvandarlıq, taxılçılıq, ipəkçilik, o cümlədən tərəvəz və meyvəçiliklə məşğul olub. Etiraf etmək vacibdir ki, Ermənistan işğalın bütün dövründə bu rayonların təbii sərvətlərindən qanunsuz olaraq istismar fəaliyyəti həyata keçirmişdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il dekabrın 1-də geniş tərkibdə çıxışı zamanı bəyan edib ki, Ermənistan Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları daxilində geniş miqyaslı ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün lazımi infrasturuktur bölmələri yaradılacağını qeyd etmişdi. Hazırda bu məqsədlər üçün işlərin icrası davam etdirilir.

Cədvəl 1. Üzümün məhsuldarlığı, sent/ha

Üzümün məhsuldarlığı, sent/ha	**2000**	**2012**	**2014**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Qarabağ iqtisadi rayonu			**44.0**	**32.1**	**129.0**	**95.9**	**86.8**	**87.0**	**72.9**	**70.9**
Ağdam rayonu	5.2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Füzuli rayonu	-	70.0	44.2	24.2	129.2	76.2	68.8	68.5	72.0	69.9
Xocavənd rayonu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tərtər rayonu	120.0	116.7	42.6	126.7	126.6	308.6	309.7	339.6	90.1	91.4
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	**-**	**-**	**-**	**78.0**	**78.0**	**53.7**	**71.4**	**88.0**	**90.7**	**91.9**
Cəbrayıl rayonu	-	-	-	78.0	78.0	53.7	71.4	88.0	90.7	91.9

Mənbə: [11]

Qarabağ İqtisadi Rayonunda üzüm məhsuldarlığı illər ərzində əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. 2014-cü ildə məhsuldarlıq 129,0 sent/ha ilə ən yüksək həddə çatmışdır. Sonrakı illərdə müəyyən dəyişikliklər olsa da, məhsuldarlıq nisbətən sabit qalaraq son dövrlərdə 70 sent/ha ətrafında olmuşdur. Ağdam rayonu üzrə məlumatlar tam deyil, çünki əksər illər ərzində statistik göstəricilər qeydə alınmamışdır. Bu hal regionun iqtisadi və siyasi vəziyyəti ilə əlaqəli ola bilər. Füzuli rayonunda isə 2016-cı ildə məhsuldarlıq 129,2 sent/ha olmaqla ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. Sonrakı illərdə məhsuldarlıq müəyyən dəyişikliklərə baxmayaraq nisbətən sabit qalmış və 68,5-72,0 sent/ha arasında dəyişmişdir. Xocavənd rayonu üzrə məlumatlar ümumiyyətlə mövcud deyil, bu isə statistik məlumatların toplanmasında çətinliklərin olduğunu göstərə bilər. Lakin 2021 və 2022-ci illərdə bu rəqəmlər əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonu və Cəbrayıl rayonu üzrə də üzüm məhsuldarlığında dalğalanmalar müşahidə olunmuşdur. 2014-cü ildən 2018-ci ilə qədər məhsuldarlıq artmış, lakin son illərdə nisbətən sabit qalmışdır.

Cədvəl 2. Paxlalı bitkilərin məhsuldarlığı, sent/ha

	2012	**2014**	**2016**	**2018**	**2020**	**2021**	**2022**
Qarabağ iqtisadi rayonu	**48.8**	**49.4**	**49.6**	**20.4**	**29.0**	**14.0**	**13.6**
Ağcabədi rayonu	-	-	-	20.9	28.8	13.2	11.3
Ağdam rayonu	-	-	-	22.1	-	14.5	-
Bərdə rayonu	-	-	-	-	-	-	-
Füzuli rayonu	-	-	-	15.0	-	-	-
Xocavənd rayonu	-	-	-	-	-	-	-
Şuşa rayonu	-	-	-	-	-	-	-
Tərtər rayonu	48.8	49.4	49.6	22.3	36.6	47.1	26.3
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**5.0**
Cəbrayıl rayonu	-	-	-	-	-	-	5.0

Mənbə: [11]

Qarabağ iqtisadi rayonunda paxlalı bitkilərin məhsuldarlığı 2016-cı ildən 2018-ci ilə qədər əhəmiyyətli dərəcədə azalaraq 49,6 sent/hadan 20,4 sent/ha-ya enib. Bununla belə, məhsuldarlıq 2016-cı il səviyyəsindən aşağıda qalsa da, 2021 və 2022-ci illərdə davam edən 2020-ci ildə bir qədər bərpa oldu. Ağcabədi rayonunda 2018-ci ildən əvvəlki illər üçün heç bir məlumat yoxdur, lakin həmin il məhsuldarlıq 20,9 sent/ha olub, 2020-ci ildə 28,8 sent/ha-ya yüksəlib, 2022-ci ildə isə 11,3 sent/ha-ya düşüb. Tərtər rayonunda ilkin olaraq Qarabağ iqtisadi rayonu ilə eyni məhsuldarlıq, lakin 2018-ci ildən 2021-ci ilə qədər məhsuldarlıqda daha ardıcıl və əsaslı artım nümayiş etdirərək 47,1 sent/ha-ya çatmış, 2022-ci ildə 26,3 sent/ha-ya enmişdir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu və Cəbrayıl rayonu göstərir. 2022-ci ilə qədər heç bir məlumat yoxdur, hər iki bölgə həmin ildə 5,0 sent/ha qeyd edib. Verilənlər, ehtimal ki, iqlim, kənd təsərrüfatı təcrübələri və iqtisadi şərait kimi amillərin təsirinə məruz qalaraq, illər ərzində paxlalı bitkilərin məhsuldarlığında dəyişiklikləri təklif edir. Bu dalğalanmaları aradan qaldırmaq və məhsuldarlığı artırmaq üçün səylər, xüsusən də azalma meylləri olan bölgələrdə lazım ola bilər.

Cədvəl 3. Taxılın məhsuldarlığı, sent/ha

Taxılın məhsuldarlığı, sent/ha	**2012**	**2014**	**2016**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Qarabağ iqtisadi rayonu	**29.1**	**29.5**	**35.8**	**33.9**	**34.8**	**35.6**	**37.2**	**35.2**
Ağcabədi rayonu	31.2	38.0	43.3	38.4	38.7	40.8	40.5	40.4
Ağdam rayonu	29.9	29.8	33.1	37.2	38.5	40.1	40.2	40.6
Bərdə rayonu	34.1	36.2	38.0	40.6	43.4	44.5	44.1	45.6
Füzuli rayonu	28.3	25.2	33.8	29.7	31.2	32.0	33.6	31.6
Xocalı rayonu	20.0	13.0	22.8	19.6	21.0	21.9	21.9	20.3
Xocavənd rayonu	21.3	13.5	30.0	20.9	21.6	16.2	7.8	12.5
Şuşa rayonu	15.7	9.9	16.6	19.0	18.7	19.4	21.7	21.3
Tərtər rayonu	32.3	34.6	34.2	38.2	38.9	39.9	41.1	41.1
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	**29.3**	**29.3**	**29.2**	**29.7**	**31.1**	**29.6**	**26.9**	**8.5**
Cəbrayıl rayonu	29.1	29.7	31.6	33.1	34.2	34.0	29.3	10.0
Kəlbəcər rayonu	25.0	27.3	23.5	23.5	31.5	33.3	35.1	34.8
Qubadlı rayonu	20.0	26.4	28.0	28.2	30.4	26.2	8.0	6.9
Laçın rayonu	31.7	30.9	27.5	22.1	23.1	21.5	22.8	7.9
Zəngilan rayonu	21.2	21.4	21.9	26.3	23.3	25.1	21.3	8.2

Mənbə: [11]

Cədvəl 3- də qeyd edilən taxıl məhsuldarlığı Qarabağ iqtisadi rayonunun kənd təsərrüfatının əsas hissəsini təşkil etdiyi üçün məlumatlar davamlı incələnməli və nəzarətdə saxlanılmalıdır. Qarabağ iqtisadi rayonunda taxıl məhsuldarlığı 2012-ci ildəki 29,1 sentner/ha dan 2021-ci ildə pik həddə çataraq 37,2 sent/ha, 2022-ci ildə isə cüzi azalaraq 35,2 sent/ha-ya yüksəlmişdir. 2022-ci ildə 40,4 sentner/ha olub. Ağdam rayonu 2012-ci ildəki 29,9 sentner/hadan 2022-ci ildə 40,6 sentner/ha-ya yüksələrək əhəmiyyətli yaxşılaşma nümayiş etdirib. Ən yüksək taxıl məhsuldarlığı Bərdə rayonunda olub, 2012-ci ildə 34,1 sent/ha-dan

451 sentnerə yüksəlib. ha 2022-ci ildə. Bunun əksinə olaraq Xocavənd və Laçın rayonlarında illər ərzində məhsuldarlıq əhəmiyyətli dərəcədə azalıb. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu 2022-ci ildə 8,5 sent/ha-ya enərək əhəmiyyətli dalğalanmalar nümayiş etdirib. Cəbrayıl rayonunda da son iki ildə əhəmiyyətli azalma müşahidə olunub. Məlumatlar taxıl məhsuldarlığında müxtəlifliyə töhfə verən bu regionlar üzrə müxtəlif kənd təsərrüfatı şəraiti və idarəetmə təcrübələrini təklif edir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektoru müxtəlif regionlarda taxıl istehsalına təsir edən amilləri başa düşmək və təkmilləşdirmə strategiyalarını həyata keçirmək üçün bu tendensiyaların sonrakı təhlilindən faydalana bilər.

Cədvəl 4. Tərəvəzin məhsuldarlığı, sent/hasent/ha

	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021	2022
Qarabağ iqtisadi rayonu		**135**	**143**	**186**	**231**	**247**	**260**	**278**
Xankəndi şəhəri	...	...	...	...	...	...	…	…
Ağcabədi rayonu	124	131	132	137	281	370	368	445
Ağdam rayonu	193	195	196	217	235	235	236	297
Bərdə rayonu	103	105	127	188	293	304	335	315
Füzuli rayonu	86	86	88	86	88	87	90	95
Xocalı rayonu	54	55	62	127	63	87	81	90
Xocavənd rayonu	96	93	95	96	95	205	243	245
Şuşa rayonu	46	46	48	260	203	170	199	211
Tərtər rayonu	127	127	128	131	126	130	131	133
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu		**128**	**141**	**136**	**141**	**153**	**158**	**157**
Cəbrayıl rayonu	147	149	150	161	162	166	167	170
Kəlbəcər rayonu	-	-	-	40	-	-	-	-
Qubadlı rayonu	28	42	42	-	40	-	-	-
Laçın rayonu	182	50	40	33	90	165	-	-
Zəngilan rayonu	-	-	-	59	61	50	82	46

Mənbə: [11]

Statistik məlumatların təhlili əsasında aşağıdakı təklifləri qeyd edə bilərik:

- Aqrar sahələrdə torpaq münbitliyinin bərpası üçün reabilitasiya proqramları hazırlanmalıdır.
- Regionlarda suvarma infrastrukturunun qurulması prioritetləşdirilməlidir.
- Aqrar məhsulların emalı üzrə yerli istehsal müəssisələri yaradılmalıdır.
- Aqrotexniki biliklər üzrə maarifləndirmə və təlim proqramları həyata keçirilməlidir.
- Kənd təsərrüfatı sığorta və subsidiya mexanizmləri tətbiq edilməlidir.
- Təhlükəli və qeyri-sabit iqlim şəraitində məhsul itkisinin qarşısını almaq üçün dövlət dəstəyi ilə sığorta və subsidiya proqramları genişləndirilməlidir.

- Əkin strukturu iqlimə və torpaq tərkibinə uyğun optimallaşdırılmalıdır.
- Regionlarda kənd təsərrüfatı klasterlərinin yaradılması təşviq olunmalıdır.
- Aqroparkların qurulması və texnoloji bazanın gücləndirilməsi təmin olunmalıdır.
- Əmək bazarına inteqrasiya üçün kənd təsərrüfatı üzrə yeni iş yerləri yaradılmalıdır.
- İllik monitorinq və məhsuldarlıq hesabatları üçün kənd təsərrüfatı statistikası gücləndirilməlidir.

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin təqdim etdiyi təhlil və kommunikasiyaya əsasən, faydalı qazıntıların perspektiv hasilatının üç konkret sahədə aparıla biləcəyi təklif edilir: əlvan metallar və onlarla əlaqəli metallurgiya prosesləri, tikinti materialları və nadir metallar. Əlvan metalların və tikinti materiallarının sahələri ənənəvi iqtisadiyyat sahəsinə aiddir və cari resurslardan istifadə bu sektorlarda yeni imkanların yaranmasına kömək edəcəkdir. Bundan əlavə, qabaqcıl texnoloji tətbiqlərdə geniş şəkildə istifadə olunan ərazidə nadir metal elementlərin meydana gəlməsi ilə bağlı tədqiqat və geoloji tədqiqatlar aparmaq mümkündür. Bölgənin iqtisadi potensialını dörd əsas aspekt üzrə qiymətləndirmək olar:

- Bol su ehtiyatlarının mövcudluğu;
- Etibarlı elektrik təchizatı;
- Sənaye rekreasiya imkanları;
- Qiymətli faydalı qazıntılar [9].

Hazırda AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu və Boston Consulting Group konsaltinq biznesi ilə birgə işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi perspektivlərinin qiymətləndirilməsi və onların rəqabət üstünlüyü sahələrinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində səylər davam etdirilir. Davam edən tədqiqatın məqsədi bu yaxınlarda azad edilmiş ərazilərdə əsas infrastruktur yaratmaq və iqtisadi canlanma və artıma üstünlük verməkdir. Xüsusilə, əhalinin bölgəyə qayıtmasının asanlaşdırılması və şirkətin işləyib hazırladığı tarazlıq modelindən istifadə etməklə məşğulluq imkanlarının proqnozlaşdırılması diqqət mərkəzindədir [8].

Dövlət Turizm Agentliyinin rəsmisi bildirib ki, bu yaxınlarda azad edilmiş ərazilərdə mehmanxana və turizm fəaliyyəti sahəsində 11 investisiya layihəsinin ilkin qiymətləndirilməsi aparılmışdır [9].

Hadrut qəsəbəsinin sosial-iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi üçün hərtərəfli təhlil aparılıb, xüsusilə onun turizm perspektivlərinə diqqət yetirilib. Bu qiymətləndirmə çərçivəsində Kəlbəcər rayonunun turizm potensialını qiymətləndirmək üçün rayona səfər təşkil edilmişdir. Bu səfər zamanı Kəlbəcərdə turizm perspektivlərinin ilkin qiymətləndirilməsi aparılıb [12].

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi qiymətləndirilməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindəndə diqqət mərkəzində saxlanaraq sərəncam imzalanmışdır. Hazırda Azərbaycan Respublikasının erməni işğalından azad edilmiş ərazilərinin bərpası istiqamətində mühüm təşəbbüslər həyata keçirilir. Bu tədbirlər həmin ərazilərin sürətlə milli iqtisadiyyata inteqrasiyasına, davamlı inkişafın təşviqinə, ən müasir infrastrukturun qurulmasına, mədəni və tarixi abidələrin bərpasına, əlverişli yaşayış şəraitinin

yaradılmasına yönəlib. Bu çərçivədə həyata keçirilən layihələrin bu ərazilərin sülh, əməkdaşlıq və sürətli iqtisadi inkişafla xarakterizə olunan regiona çevrilməsinə mühüm töhfə verəcəyi gözlənilir.

Nəticə

Azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi potensialın reallaşdırılması strateji əhəmiyyət kəsb edərək regional inkişafın sürətləndirilməsinə imkan yaradır. Mövcud təbii resurslar, kənd təsərrüfatı və turizm sektorları bu bölgələrin iqtisadi dirçəlişində mühüm rol oynayır. Son illərdə aparılan infrastruktur quruculuğu, innovativ texnologiyaların tətbiqi və yaşıl enerji layihələri iqtisadiyyatın diversifikasiyasına xidmət edir. Əlvan metallar, nadir metallar və tikinti materiallarının hasilatı sənaye sektorunun inkişafına təkan verir. Aqrar və sənaye parklarının yaradılması, nəqliyyat-logistika şəbəkəsinin genişləndirilməsi ixracyönümlü istehsalın artırılmasına şərait yaradır. Dövlətin iqtisadi strategiyası bu ərazilərin sosial rifahını yüksəltməklə yanaşı, Azərbaycanın ümumi iqtisadi gücünü artırmağa yönəlib. Regional inkişafın təmin olunması üçün dayanıqlı investisiya siyasəti və yerli dinamikanın aktivləşdirilməsi əsas prioritetlərdəndir. Araşdırma göstərdi ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı məhsuldarlığı bölgələrə görə ciddi fərqlənir. Yenidənqurma tədbirləri və investisiyaların artması bəzi rayonlarda məhsuldarlığı yüksəltmiş, lakin bərpa prosesi zəif olan ərazilərdə hələ də durğunluq qalmaqdadır. Nəticə olaraq, torpaq bərpası, meliorasiya, müasir texnologiyaların tətbiqi və aqrar sahədə emal müəssisələrinin qurulması iqtisadi artımı davam etdirmək üçün əsas şərtlərdir. Müəllifin elmi töhfəsi regionlar üzrə məhsuldarlıq tendensiyalarının təhlili və konkret bərpa tövsiyələrinin verilməsindən ibarətdir.

Ədəbiyyat

1. Bogoviz, A. V., Ragulina, J. V., & Barcho, M. K. (2018, April). Influence of innovations on regional socio-economic development. // International Conference Project "The future of the Global Financial System: Downfall of Harmony". Cham: Springer International Publishing. – p. 1200-1207.
2. Danylyshyn, B., Onyshchenko, S., & Maslii, O. (2019). Socio-economic security: modern approach to ensuring the socio-economic development of the region. // Науковий журнал «Економіка і регіон», – 2019, №4 (75), – s. 6-13.
3. Əliyev, Ş.T. Pandemiya və postpandemiya şəraitində Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin aktual məsələləri // İzvestiya, AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu. – 2020, № 05, – s. 5-12.
4. Fedulova, S., & Komirna, V. (2017). Conceptual approaches to study the innovative development of regional socio-economic systems. // Baltic Journal of Economic Studies. – 2017, 3(5), – p. 412-420.
5. Kislitsyna, V. V., Cheglakova, L. S., Karaulov, V. M., & Chikisheva, A. N. (2017). Formation of the integrated approach to the assessment of the socio-economic development of regions. // Ekonomika Regiona = Economy of Regions. – 2017, №2, – p. 369-380.

6. Ohlan, R. (2013). Pattern of regional disparities in socio-economic development in India: District level analysis. // Social indicators research. – 2013, 114, – p. 841-873.
7. Slepneva, L. R., Tsyrenov, D. D., Kokorina, A. A., Slepneva, J. V. E., & Munkueva, I. S. (2016). Socio-economic development of regions of Russia: Assessment of the state and directions of improvement. // International Journal of Economics and Financial Issues. – 2016, 6(2), – p. 179-187.
8. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi: [Elektron resurs] – Bakı: https://ereforms.gov.az/az
9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyi: [Elektron resurs] – Bakı: https://tourism.gov.az/page/statistics
10. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi: [Elektron resurs] – Bakı: https://vergiler.az/news/economy/14964.html
11. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi: [Elektron resurs] – Bakı: https://www.stat.gov.az/source/agriculture/
12. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi: [Elektron resurs] – Bakı: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 12.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 24.06.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 01.07. 2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.5
UOT:339.138
İlham BİLALOV
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, doktorant
bilalov.ilham@atmu.edu.az
https://orcid.org/0009-0002-2479-5429

RƏQƏMSAL MARKETİNQ VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF: AZƏRBAYCANIN TURİZM SEKTORUNUN İNKİŞAFI

Xülasə: Müasir dövrdə rəqəmsal marketinq Azərbaycan turizm sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayır və dayanıqlı iqtisadi artıma, eləcə də destinasiyanın effektiv idarə edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir. Bu araşdırma, rəqəmsal marketinqin Azərbaycanın turizm sektorunda cəlbediciliyini artırmaq və dayanıqlı turizmin inkişafına töhfə vermək potensialını təhlil edir. Xüsusilə, rəqəmsal marketinq kampaniyalarının turist axınının artırılmasına, qlobal bazarda Azərbaycanın mövqeyinin gücləndirilməsinə, dayanıqlı turizm təcrübələri haqqında məlumatlılığın yüksəldilməsinə və Azərbaycanın ekoloji cəhətdən təmiz turizm brendi kimi tanınmasına təsiri qiymətləndirilmişdir. Tədqiqatın əsas məqsədi rəqəmsal marketinqin dayanıqlı turizm strategiyaları ilə inteqrasiya edilməsi nəticəsində turizm destinasiyalarının rəqabətə davamlılığını necə artırdığını müəyyən etməkdir. Tədqiqat çərçivəsində ingilis dilli elmi ədəbiyyatın icmalı aparılmış, kəmiyyət tədqiqat metodlarından və məzmun təhlilindən istifadə olunmuşdur. Reqressiya və ANOVA kimi statistik təhlillər sübut etmişdir ki, rəqəmsal marketinq kampaniyaları turistlərin destinasiyalara dair qavrayışına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və dayanıqlı turizm yanaşmalarının formalaşmasına yeni imkanlar yaradır. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, rəqəmsal marketinqin dayanıqlı turizm strategiyaları ilə uyğunlaşdırılması yalnız turist axınının artmasına deyil, həm də turizm sahəsində iqtisadi və ekoloji davamlılığın təmin olunmasına töhfə verir. Bundan əlavə, COP29 kimi beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi Azərbaycanın dayanıqlı turizm destinasiyası kimi beynəlxalq arenada mövqeyini gücləndirmək potensialına malikdir. Beləliklə, rəqəmsal marketinqin strateji və effektiv tətbiqi Azərbaycan turizminin rəqabət qabiliyyətliliyini gücləndirə və dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan bir modelin formalaşmasına şərait yarada bilər.

Açar sözlər: rəqəmsal marketinq, dayanıqlı turizm, Azərbaycan, destinasiya menecmenti, turizimin təşviqi.

Ilham BILALOV

DIGITAL MARKETING AND SUSTAINABILITY: DEVELOPING AZERBAIJAN'S TOURISM SECTOR

Abstract: Digital marketing is becoming more crucial for the economic progress and sustainable destination management of Azerbaijan as its tourism landscape changes. This study is aimed to investigate the influence of digital marketing on increasing Azerbaijan destinations attractiveness and compatibility

with sustainable tourism approach. This included measuring the effect of digital campaigns on visitor engagement, awareness about sustainable practices and perception of Azerbaijan's brand as eco-friendly. The research is based on a review of literature, quantitative survey data and content analysis to understand how digital marketing can make destinations more competitive with proper strategies related to environmental responsibility, cultural authenticity preservation and community engagement. Regression and ANOVA quantitative analyses indicate that digital marketing exposure does have a significant impact on tourist perceptions which offer the opportunity for sustainable awareness improvements. The findings underscore the economic value of aligning digital marketing with sustainability and suggest that Azerbaijan's promotional efforts, particularly in light of the upcoming COP29, can further establish the nation as a sustainable and competitive tourism destination.

Keywords: Digital Marketing; Sustainable Tourism; Azerbaijan; Destination Management; Tourism Promotion.

Ильхам БИЛАЛОВ

ЦИФРОВОЙ МАРКЕТИНГ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ: РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА АЗЕРБАЙДЖАНА

Абстракт: Цифровой маркетинг играет ключевую роль в устойчивом развитии туризма и повышении конкурентоспособности туристических направлений. В данной работе исследуется влияние цифрового маркетинга на привлечение туристов в Азербайджан, а также его соответствие принципам устойчивого туризма. Особое внимание уделяется оценке воздействия цифровых маркетинговых кампаний на вовлеченность туристов, их осведомленность о принципах устойчивого развития и формирование имиджа Азербайджана как экологически ответственного туристического направления. Исследование основано на анализе литературы, количественных данных опросов и контент-анализа, что позволяет выявить, каким образом цифровые стратегии могут способствовать защите окружающей среды, сохранению культурного наследия и развитию местных сообществ. Количественные методы, включая регрессионный анализ и ANOVA, подтверждают, что цифровой маркетинг оказывает значительное влияние на восприятие туристов, открывая новые возможности для популяризации устойчивого туризма. Результаты подчеркивают экономическую выгоду интеграции цифрового маркетинга с принципами устойчивого развития и свидетельствуют о том, что Азербайджан, особенно в преддверии COP29, имеет все шансы закрепить свой статус устойчивого и конкурентоспособного туристического направления.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, устойчивый туризм, Азербайджан, управление туристическими направлениями, продвижение туризма.

Introduction

In modern tourism management, the integration of digital marketing strategies has become critical in shaping destination perceptions and visitor engagement worldwide. Azerbaijan, known for its rich cultural heritage and diverse natural landscapes, exemplifies this trend by strategically utilizing digital platforms to increase its tourism attraction. This article explores the complex relationship between digital marketing strategies and sustainable tourism practices in Azerbaijan, aiming to provide a comprehensive analysis of their synergies and implications for sustainable destination management.

The primary objectives of this research:

- To analyze the effectiveness of digital marketing initiatives in promoting Azerbaijan as a tourist destination, with a focus on enhancing visitor engagement and brand perception.
- To assess the alignment of digital marketing strategies with sustainable tourism principles, examining how these initiatives contribute to environmental conservation, cultural preservation, and community development.

This study follows a rigorous academic design, which includes a thorough literature review, quantitative research methods, and content analysis. The literature review synthesizes existing theoretical frameworks and empirical studies on digital marketing in tourism, contextualizing them within Azerbaijan's unique socio-cultural and environmental context. Quantitative research methodologies are utilized to measure the impact of digital marketing campaigns on visitor perceptions and engagement metrics. Additionally, content analysis of digital marketing content provides insights into the thematic emphasis on sustainable tourism practices promoted by Azerbaijan's tourism authorities.

By clarifying these dimensions, this article aims to contribute to academic discourse on tourism management, offering practical insights for destination marketers and policymakers in Azerbaijan and beyond. This study aims to inform strategic decision-making focused on increasing destination competitiveness while fostering environmental and socio-cultural sustainability by conducting a comprehensive examination of the role of digital marketing in sustainable tourism development.

Literature review

Tourism is a significant economic driver for many countries, including Azerbaijan. As the global tourism industry grows, there is a growing emphasis on sustainability and the use of digital marketing to enhance competitiveness. This literature review examines existing research on digital marketing in tourism, sustainable tourism practices, and the integration of digital marketing strategies to promote sustainability.

Digital Marketing in Tourism

Digital marketing has reshaped the tourism industry by creating new ways to promote destinations and engage with potential visitors. According to Hudson and Hudson [1], digital marketing includes a variety of strategies such as social media marketing, search engine optimization, content marketing, and internet advertising. These strategies enable tourism providers to reach a global audience, tailor their messages to specific segments, and measure the effectiveness of their

campaigns.

Digital marketing plays a crucial role in helping tourism destinations gain a competitive advantage [2]. They emphasize how effective digital marketing strategies can increase brand awareness, customer engagement, and tourist arrivals. The use of data analytics and personalized marketing has allowed tourism marketers to deliver more targeted messages that appeal to potential visitors.

Sustainable Tourism

Sustainable tourism is a tourism development strategy that aims to reduce negative environmental, social, and economic impacts while benefiting local communities and preserving cultural heritage. Sustainable tourism as type of the tourism that meets the needs of tourists and destinations while protecting and enhancing future opportunities [3]. This concept is based on the principles of environmental stewardship, social responsibility, and economic viability. Effective governance is essential for promoting sustainable tourism and ensuring long-term benefits for destinations [4]. They argue that effective governance structures are required to ensure that tourism development is consistent with sustainability objectives. This includes implementing regulations, encouraging sustainable practices, and fostering stakeholder collaboration.

Azerbaijan's Sustainable Tourism Development Strategy emphasizes the importance of sustainability principles such as protecting nature, supporting local communities, and reducing waste and pollution in the tourism industry [5].

The strategy also encourages "Slow Travel," where tourists spend more time in one area, getting to know locals and communities better, thereby promoting deeper cultural exchange and reducing the environmental impact of frequent travel.

Digital Marketing for Sustainable Tourism

The integration of digital marketing and sustainable tourism offers a promising opportunity for promoting sustainability within the tourism sector. The use of technology and data in tourism enables more personalized and sustainable travel experiences, often referred to as smart tourism [6]. They suggest that digital marketing can play a important role in educating tourists about sustainable practices and encouraging environmentally friendly behaviors.

Social media has become a key tool in shaping tourism trends and influencing travelers' decisions [7]. They highlight that social media platforms are not only effective for marketing but also for fostering a conversation about sustainability between tourists and destinations. Social media campaigns promoting sustainable tourism practices can influence tourists' perceptions and behaviors, resulting in increased adoption of sustainable practices.

The combination of digital marketing and sustainable tourism presents a promising A bibliometric analysis study on digital technologies for sustainable tourism destinations looks into the use of digital technology in sustainable tourism [8]. It assesses research findings, identifies trends, and highlights key themes and collaborative networks, demonstrating the significance of digital innovation in promoting tourism sustainability.

Case Studies and Best Practices

Several case studies demonstrate the effectiveness of digital marketing in promoting sustainable tourism. For example, the tourism board of Costa Rica has

successfully used digital marketing campaigns to highlight its commitment to sustainability, resulting in increased tourist interest and arrivals. These campaigns emphasize Costa Rica's natural beauty, eco-friendly accommodations, and sustainable tourism activities, positioning the country as a leading sustainable tourism destination.

Similarly, the "Sustainable Scotland" campaign utilized digital marketing to promote sustainable travel options and educate tourists about minimizing their environmental impact. This campaign included the use of social media, influencers, and interactive content to engage with potential tourists and promote sustainable practices.

The role of social media and influencer marketing in promoting sustainable tourism is also highlighted in a study focusing on Instagram as a case study [9].

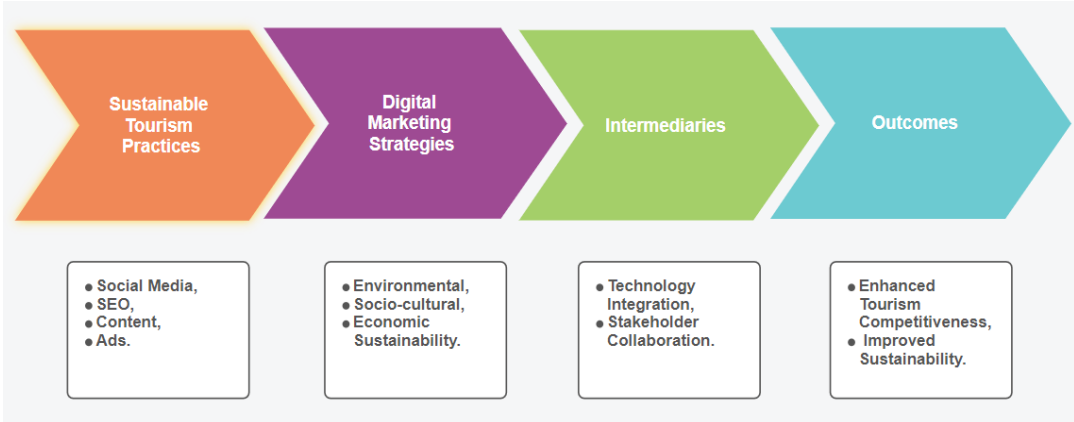
The study discusses how influencer marketing on social media platforms can effectively promote sustainable tourism destinations by showcasing authentic and engaging content that resonates with a wide audience.

In the post-pandemic era, adopting digital marketing strategies is seen as an important factor in improving tourism business performance [10]. It discusses digital renovation applications for sustainable business, highlighting the importance of adapting digital marketing practices to current and future contexts to maintain competitiveness and sustainability in the tourism industry.

Conceptual Framework for Integrating Digital Marketing with Sustainable Tourism

The conceptual framework shows how digital marketing strategies (social media, SEO, content marketing, online advertising) can enhance sustainable tourism practices (environmental, socio-cultural, economic). It highlights the role of technology and stakeholder collaboration in achieving outcomes like enhanced tourism competitiveness, improved sustainability metrics, and higher tourist satisfaction.

Figure 1: Conceptual Framework for Integrating Digital Marketing with Sustainable Tourism

Source: Own compilation

By constructing a diagram based on this structure, you can visually depict the complex interactions, and the comprehensive approach needed to integrate digital marketing with sustainable tourism effectively. This framework helps illustrate the interconnectedness of various strategies and practices, emphasizing the importance of a coordinated approach to achieve sustainable and competitive tourism development in Azerbaijan.

Implications for Azerbaijan

The insights from existing literature suggest that Azerbaijan can enhance its tourism competitiveness by adopting strategic digital marketing practices focused on sustainability. Azerbaijan can effectively promote its sustainable tourism offerings through the use of digital marketing tools such as social media, SEO, and content marketing. Furthermore, educational campaigns can raise awareness of sustainable practices among tourists, fostering a culture of responsible travel.

In conclusion, the integration of digital marketing and sustainable tourism presents a valuable opportunity for Azerbaijan to enhance its tourism competitiveness. By adopting best practices and learning from successful case studies, Azerbaijan can position itself as a leading sustainable tourism destination, attracting environmentally conscious travelers and contributing to the long-term sustainability of its tourism industry.

Methodology

This study uses a mixed-methods approach to investigate the impact of digital marketing on sustainable tourism in Azerbaijan. The research is conducted in two phases: content analysis and quantitative survey.

In the first phase, social media content and digital marketing campaigns of tourism-related entities in Azerbaijan will be analyzed to identify trends and strategies used to promote sustainability. Additionally, existing tourism data from governmental and industry reports will be collected and analyzed to measure tourism competitiveness and sustainability metrics. This involves thematic analysis to identify and code themes from social media posts and digital marketing materials, aiming to understand the role of digital marketing in promoting sustainable tourism.

In the second phase, online surveys will be distributed to domestic and international tourists to assess their perceptions of Azerbaijan's sustainable tourism efforts and the influence of digital marketing on their travel decisions. Descriptive statistics will summarize survey data, providing information about tourist demographics, preferences, and behaviors. Inferential statistics, specifically regression analysis and ANOVA test will be used to examine the relationship between digital marketing efforts and key sustainability and competitiveness indicators.

This methodology provides a comprehensive approach to understanding how strategic digital marketing can enhance sustainable tourism in Azerbaijan, integrating both content analysis and quantitative data to offer robust findings.

State of digital marketing and sustainable tourism in Azerbaijan

One of the most compelling examples of effective digital marketing in Azerbaijan is the Azerbaijan Tourism Board's "Take Another Look" campaign,

which launched in 2018. This campaign aimed to transform Azerbaijan's tourism image by highlighting the country's cultural and natural resources. Using the slogan "Take Another Look," it encouraged visitors to discover Azerbaijan's blend of ancient culture and modern architecture. The campaign used attractive images and engaging words across international electronic channels and social media platforms. The hashtag #TakeAnotherLook has become synonymous with discovering Azerbaijan's hidden beauties, generating significant attention and engagement [11].

Another example of effective digital promotion is the Instagram page "Experience Azerbaijan." This account shares captivating reels of different regions of Azerbaijan, showcasing natural and architectural beauties. The content highlights sustainable tourism activities like national parks and slow food options, attracting environmentally conscious travelers [12].

Looking ahead, the upcoming COP29 event, the 2024 United Nations Climate Change Conference, represents a significant opportunity for Azerbaijan's digital marketing. This event will highlight Azerbaijan's commitment to sustainability, providing a platform for global promotion and enhancing its attractiveness as a sustainable tourism destination [13].

General Content Analysis

The digital marketing strategies use by Azerbaijan have effectively utilized visual elements to capture the attention of potential visitors. Campaigns like "Take Another Look" and platforms like "Experience Azerbaijan" use high-quality visuals and engaging content to showcase the country's unique blend of cultural heritage and natural beauty. These efforts have successfully increased engagement and visibility on social media, positioning Azerbaijan as a compelling and sustainable tourism destination. The upcoming COP29 event strengthens this strategy with Azerbaijan's promotional efforts with global sustainability goals, potentially attracting a new wave of eco-conscious travelers.

Quantitative research on tourist perceptions

In the context of increasing global emphasis on sustainable tourism, understanding tourist perceptions is crucial for shaping effective digital marketing strategies. This section presents the findings from a quantitative study aimed at investigating how digital marketing influences tourist perceptions of Azerbaijan, particularly in terms of sustainable tourism.

A survey was conducted with 170 respondents to gather data on various aspects of their perceptions related to digital marketing and sustainable tourism in Azerbaijan. The survey included closed-ended questions focusing on familiarity with digital marketing channels, the impact of digital campaigns, awareness of sustainable practices, and the influence of significant events like COP29. Responses were coded numerically for analysis (e.g., Strongly Agree = 5, Agree = 4, Neutral = 3, Disagree = 2, Strongly Disagree = 1). The questions were designed to capture the extent to which digital marketing campaigns influence tourists' decisions, their awareness and perception of sustainable practices, and their likelihood to visit Azerbaijan if it were promoted as a sustainable tourism destination.

Descriptive Analysis

The descriptive statistics provided an initial understanding of the respondents' demographics and general perceptions. The average age of the respondents was 2.24 (on a scale where 1 represents '18-25 years', 2 represents '26-35 years', etc.), indicating a predominantly young adult sample. The average familiarity with sustainable practices was 1.94, suggesting moderate awareness among the participants.

Regression Analysis

The regression analysis explored the relationship between various independent variables and the likelihood of considering Azerbaijan as a tourism destination. The dependent variable was 'Likelihood of Considering Azerbaijan', and the independent variables included 'Seen Digital Marketing Campaigns', 'Likelihood to Visit if Promoted Digitally', and 'Impact of COP29 on Sustainability Efforts'.

The model was statistically significant ($F(3, 98) = 10.63$, $p < 0.001$) with an R^2 of 0.246, indicating that approximately 24.6% of the variance in the likelihood of considering Azerbaijan could be explained by the independent variables (see Table 1).

Table 1: Regression Analysis Summary

Variable	Coefficient	Standard Error	t-Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%
Intercept	2.816	0.342	8.225	4.996e-14	2.145	3.487
Seen Digital Marketing Campaigns	-0.514	0.109	-4.706	5.229e-06	-0.728	-0.300
Likelihood to Visit if Promoted Digitally	0.722	0.136	5.296	3.645e-07	0.455	0.989
Impact of COP29 on Sustainability Efforts	-0.228	0.098	-2.336	2.066e-02	-0.419	-0.037

Source: Own compilation

ANOVA Analysis

An ANOVA test was conducted to compare the importance of sustainable practices and age.

- Between Groups: $SS = 148.41$, $df = 1$, $MS = 148.41$, $F = 174.06$, $p < 0.001$
- Within Groups**:** $SS = 144$, $df = 169$, $MS = 0.85$

The results indicated a significant difference between the groups ($F = 174.06$, $p < 0.001$), suggesting that perceptions of sustainability practices vary significantly with age.

Discussion

This study provides valuable insights into the impact of digital marketing on promoting sustainable tourism in Azerbaijan.

The regression analysis revealed significant predictors of tourists'

likelihood to visit Azerbaijan, particularly the variables 'Likelihood to Visit if Promoted Digitally' and 'Seen Digital Marketing Campaigns.' These results underscore the effectiveness of digital marketing in shaping tourist perceptions and decisions. Additionally, descriptive statistics indicated a moderate level of familiarity with sustainable practices among respondents, highlighting an area for potential growth in awareness.

The significant impact of digital marketing campaigns on tourists' likelihood to consider Azerbaijan as a travel destination suggests that well-crafted digital content can successfully increase interest and engagement. Campaigns such as "Take Another Look" and the Instagram account "Experience Azerbaijan" have effectively utilized high-quality visuals and engaging narratives to showcase the country's unique cultural and natural attractions. This supports the idea that strategic digital marketing can enhance tourism competitiveness by attracting potential visitors.

These findings align with existing research that emphasizes the role of digital marketing in tourism [1, 2]. The use of digital platforms to increase brand awareness, customer engagement, and personalized marketing has been extensively documented in the literature. This study extends these findings to the context of Azerbaijan, demonstrating how digital marketing strategies can be tailored to promote sustainable tourism.

The moderate awareness of sustainable tourism practices among respondents indicates an opportunity for digital marketing to play a crucial role in educating tourists. By incorporating educational content about sustainable practices into digital marketing campaigns, Azerbaijan can foster a culture of responsible travel. The upcoming COP29 event, which highlights Azerbaijan's commitment to sustainability, presents a unique opportunity to align promotional efforts with global sustainability goals. Leveraging this event through digital channels can attract eco-conscious travelers and enhance Azerbaijan's image as a sustainable tourism destination.

As a limitation of this study is the relatively small sample size, which may not fully capture the diversity of tourist perceptions. Future research could expand the sample size and explore additional variables, such as the impact of specific types of digital content or the role of influencer marketing in promoting sustainable tourism.

Conclusion

This study has illuminated the critical role that digital marketing plays in promoting sustainable tourism in Azerbaijan. It looked at how digital marketing campaigns affect perceptions of Azerbaijan as a tourist destination and examining the alignment of these campaigns with global sustainability goals, several key insights have emerged.

Firstly, the research has demonstrated that well-designed digital marketing campaigns, such as the "Take Another Look" “Experience Azerbaijan”, significantly enhance the country's attractiveness by highlighting its rich cultural heritage and diverse natural landscapes. These campaigns leverage high-quality visuals and engaging narratives to capture the attention of potential visitors, thereby increasing attention and interest.

Secondly, the integration of sustainable tourism practices into digital marketing strategies has proven effective in promoting responsible travel. The study found that digital platforms are not only powerful tools for marketing but also for educating tourists about sustainable practices. By showcasing eco-friendly accommodations, sustainable tourism activities, and cultural exchanges, Azerbaijan can position itself as a leading sustainable tourism destination.

Quantitative analyses, including descriptive, regression and ANOVA, provided empirical evidence supporting the effectiveness of digital marketing in influencing tourist perceptions and behaviors. The findings revealed that tourists exposed to digital marketing campaigns were more likely to consider Azerbaijan as a travel destination and were more aware of sustainable practices.

Furthermore, the upcoming COP29 event represents a significant opportunity for Azerbaijan to reinforce its commitment to sustainability on a global stage. By aligning digital marketing efforts with this event, Azerbaijan can attract eco-conscious travelers and further enhance its image as a sustainable tourism destination.

However, the study has some limitations, such as the relatively small sample size, suggesting the need for future research to expand the sample and explore additional variables. Longitudinal studies could also provide deeper insights into the long-term effects of digital marketing campaigns on tourist behavior and perceptions.

In conclusion, the integration of digital marketing and sustainable tourism presents a valuable opportunity for Azerbaijan to enhance its tourism competitiveness while promoting responsible travel. By adopting best practices and learning from successful case studies, Azerbaijan can continue to attract environmentally conscious travelers and contribute to the long-term sustainability of its tourism industry.

References

1. Hudson, S., & Hudson, L. (2017). Marketing for Tourism, Hospitality & Events. Goodfellow Publishers Limited.
2. Tsiotsou, R. H., & Ratten, V. (2017). Future research directions in tourism marketing. Marketing Intelligence & Planning, 28(4), 533-544.
3. Weaver, D. (2006). Sustainable Tourism: Theory and Practice. Routledge
4. Bramwell, B., & Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability. Journal of Sustainable Tourism, 19(4-5), 411-421.
5. Azerbaijan Tourism Board. (n.d). Sustainable Tourism Strategy. https://azerbaijan.travel/sustainable-tourism-strategy
6. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: foundations and developments. Electronic Markets, 25(3), 179-188.
7. Leung, D., Law, R., Van Hoof, H., & Buhalis, D. (2013). Social media in tourism and hospitality: A literature review. Journal of Travel & Tourism Marketing, 30(1-2), 3-22.
8. Archi, Y. E., Benbba, B., Kabil, M., & David, L.D. (2023). Digital Technologies for Sustainable Tourism Destinations: State of the Art and Research Agenda. Administrative Sciences, 13(8), 184.

9. Kilipiri, E., Papaioannou, E., & Kotzaivazoglou, I. (2023). Social Media and Influencer Marketing for Promoting Sustainable Tourism Destinations: Instagram as a Case Study. Sustainability, 15(8), 6374.

10. Deb, S. K., Nafi, S. M., & Valeri, M. (2023). Promoting Tourism Business Through Digital Marketing in the New Normal Era. European Journal of Innovation Management, DOI:10.1108/EJIM-04-2022-0218

11. CNP Awards (2019). Take Another Look – Azerbaijan Country Re-brand. CNP Awards (2019). Take Another Look – Azerbaijan Country Re-brand. https://dkf1ato8y5dsg.cloudfront.net/uploads/14/57/cnp-awards19-design-take-another-look-azerbaijan.pdf

12. Experience Azerbaijan [@experienceazerbaijan] (n.d.). [Instagram profile]. https://www.instagram.com/experienceazerbaijan/

13. COP29 Azerbaijan. (n.d.). COP29 Azerbaijan official website. https://cop29.az/en

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 20.02.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 26.02.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 07.04. 2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.6
UOT: 336.71
Kənan ATAYEV
Bakı Biznes Universiteti, doktorant
atayevkenan29@gmail.com
https://orcid.org/ 0009-0006-0690-5320

RƏQƏMSAL BANK ƏMƏLİYYATLARININ UÇOT SİSTEMİNDƏ ƏKS ETDİRİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Xülasə: Bu məqalədə rəqəmsallaşmanın Azərbaycan bank sistemində uçot və hesabat proseslərinə təsiri təhlil olunur. Rəqəmsal bankçılığın inkişafı nəticəsində ənənəvi bank əməliyyatları getdikcə rəqəmsal kanallara keçir və bu dəyişiklik maliyyə inklüzivliyini artırmaqla yanaşı, bank əməliyyatlarının daha şəffaf, sürətli və etibarlı şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Ölkədə elektron ödənişlərin və onlayn əməliyyatların həcmi hər il artmaqdadır. Rəqəmsal əməliyyatların uçotu Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarına (İFRS) uyğun aparılır və bu sahədə həm qanunvericilik, həm də texnoloji infrastruktur gücləndirilib. Elektron əməliyyatların uçotu real vaxt rejimində, mərkəzləşdirilmiş sistemlər vasitəsilə, minimum insan müdaxiləsi ilə həyata keçirilir. Bununla yanaşı, rəqəmsal əməliyyatların artması şəffaflığı artırsa da, kibertəhlükəsizlik və texnoloji asılılıq kimi yeni risklər də yaradır. Məqalə nəticəsində aydın olur ki, rəqəmsallaşma Azərbaycanın bank uçotu sistemində uğurlu transformasiyanı nümayiş etdirir və bu sahədə davamlı təkmilləşmə ilə beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətli model qurula bilər.

Açar sözlər: rəqəmsal bankçılıq, beynəlxalq maliyyə hesabat standartları, uçot sistemi, daxili nəzarət, kibertəhlükəsizlik.

Kenan ATAYEV

ANALYSIS OF THE CURRENT STATUS OF REFLECTION OF DIGITAL BANKING TRANSACTIONS IN THE ACCOUNTING SYSTEM

Abstract: This article analyzes the impact of digitalization on the accounting and reporting systems of Azerbaijan's banking sector. With the development of digital banking, traditional banking transactions have increasingly shifted to digital platforms, enhancing financial inclusion and enabling faster, more secure, and transparent financial operations. The volume of electronic payments and online transactions is growing steadily across the country. The accounting of digital operations is carried out in accordance with International Financial Reporting Standards (IFRS), supported by legislative and technological advancements. Transactions are recorded in real-time through centralized systems with minimal human intervention. While digital transformation enhances transparency and improves operational efficiency, it also introduces risks such as cybersecurity threats and dependency on technology. The study reveals that Azerbaijan has successfully integrated digitalization into its banking accounting systems. The experience shows that with ongoing improvements and effective risk

management, the country can become a regional leader in digital banking accounting practices.

Key words: digital banking, international financial reporting standards, transaction recording, internal control, cybersecurity

Кенан АТАЕВ

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ ОТРАЖЕНИЯ ЦИФРОВЫХ БАНКОВСКИХ ОПЕРАЦИЙ В СИСТЕМЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Абстракт: В данной статье рассматривается влияние цифровизации на систему учета и отчетности банковского сектора Азербайджана. В результате развития цифрового банкинга традиционные банковские операции постепенно переходят на цифровые платформы, что способствует повышению финансовой инклюзии, а также делает операции более прозрачными, быстрыми и надежными. Объем электронных платежей и онлайн-операций в стране ежегодно растет. Учет цифровых операций ведется в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности (IFRS), при этом усиливаются как законодательные, так и технологические аспекты. Все операции регистрируются в режиме реального времени в централизованных системах с минимальным участием человека. Несмотря на то, что цифровые технологии повышают прозрачность, они также порождают новые риски, такие как киберугрозы и технологическая зависимость. Результаты исследования показывают, что Азербайджан успешно адаптировал цифровые инструменты в системе банковского учета. При эффективном управлении рисками и дальнейшем развитии инфраструктуры страна может стать одним из лидеров в области цифрового банковского учета на региональном и международном уровнях.

Ключевые слова: Цифровой банкинг, международные стандарты финансовой отчетности, система учета, внутренний контроль, кибербезопасность

Giriş

Müasir dövrdə rəqəmsallaşma bank sisteminin fəaliyyətini kəskin şəkildə dəyişməkdədir. Ənənəvi nağd və kağız üzərində aparılan bank əməliyyatları sürətlə rəqəmsal platformalara keçir. Bu transformasiya yalnız qlobal meyillərin təzahürü olmayıb, həm də ölkəmizdə ödəmə sistemlərinin səmərəliliyini və əlçatanlığını artırmaqla daha rəqabətli və şəffaf maliyyə bazarı formalaşdırmaq məqsədi daşıyan strateji təşəbbüslərin bir hissəsidir. İnkişaf etməkdə olan bir sıra ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da rəqəmsal maliyyə xidmətləri maliyyə inklüzivliyinin artmasına təkan verir. Bu xidmətlər maliyyə resurslarına çıxışı genişləndirməklə bank sistemindən kənarda qalan əhali qruplarını formal maliyyə sisteminə cəlb etməyə imkan yaradır. Məsələn, ödəniş xidmətlərinin əlçatanlığının yaxşılaşdırılması daha çox insanın bank hesabı, kredit və sığorta kimi maliyyə məhsullarına çıxış əldə etməsinə şərait yaradaraq ümumi maliyyə inklüzivliyini gücləndirir.

Rəqəmsal transformasiya istiqamətində atılan addımlar xüsusilə son illərdə Azərbaycan bank sektorunda öz nəticəsini göstərir [1]. Ölkədaxili ödəniş kartları il əaparılan əməliyyatlar arasında qeyri-nağd tranzaksiyaların payı 2023-cü ildə kəskin artaraq 55,6%-ə yüksəlmişdir. Ümumilikdə, 2023-cü ildə ölkədaxli qeyri-nağd ödənişlərin həcmi əvvəlki illə müqayisədə ilk dəfə olaraq 49 milyard manata çatmışdır. Rəqəmsal bankçılığın sürətli inkişafını göstərən digər göstərici odur ki, hazırda Azərbaycanda ödənişlərin 80%-dən çoxu elektron qaydada həyata keçirilir. Bu dinamika rəqəmsal bank əməliyyatlarının uçot sistemində düzgün və effektiv əks etdirilməsi mövzusunun nə nə dərəcədə aktual olduğunu təsdiqləyir. Bu məqalənin məqsədi rəqəmsallaşmanın bank uçot sisteminə təsirini və Azərbaycan təcrübəsi əsasında rəqəmsal bank əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin mövcud vəziyyətini təhlil etməkdir. Tədqiqat çərçivəsində rəqəmsal bankçılığın anlayışı, ölkəmizdə bank sisteminin rəqəmsallaşma prosesi, rəqəmsal əməliyyatların uçotu ilə bağlı beynəlxalq və yerli standartlar araşdırılacaq, elektron ödənişlərin və onlayn xidmətlərin uçot sistemində necə əks olunduğu izah ediləcək, həmçinin rəqəmsal əməliyyatların şəffaflığı və daxili nəzarət məsələləri müzakirə olunacaqdır.

Azərbaycan bank sistemində rəqəmsallaşma prosesi.

Azərbaycan Respublikasında bank sektorunun rəqəmsallaşması son dövrlərdə sürətlə baş verən proselərdəndir. Ölkəmizdə müasir rəqəmsal bankçılıq xidmətlərinin formalaşması nisbətən yeni olsa da, qısa müddətdə əhəmiyyətli irəliləyiş əldə olunmuşdur. Hazırda fəaliyyət göstərən bankların böyük əksəriyyəti müştərilərinə onlayn(veb platforma üzərindən) və mobil tətbiq vasitəsilə bank xidməti təqdim edir. Mobil elektron proqramlar Azərbaycanın bank sisteminin inkişafında mühüm rol oynayır, çünki banklara müştərilərinə daha rahat, səmərəli və innovativ xidmətlər təklif etmək imkanı verir [2]. Demək olar ki, bütün iri banklar internet bankçılıq sistemini qurub və mobil tətbiqlər vasitəsilə müştərilərə hesabların idarəedilməsi, ödənişlərin aparılması, onlayn kredit müraciətləri kimi imkanları təmin edirlər. Bu sahədə banklar arasında rəqabət mühiti də formalaşıb: istifadə rahatlığı, tətbiqlərin funksionallığı, təhlükəsizlik səviyyəsi kimi meyarlara görə banklar daim öz rəqəmsal xidmətlərini təkmilləşdirməyə çalışırlar. Beləliklə, innovasiya səviyyəsinin artırılması, bank sektorunun daha rəqabət qabiliyyətli və müştəri məmnuniyyətinə yönəlmiş olmasına imkan verəcəkdir [3].

Ölkənin aparıcı bankları bir sıra innovativ rəqəmsal həlləri də sınaqdan keçirmişdir. Məsələn, "PaşaBank" internet bankçılıq platformasında onlayn növbə tutma, parkinq ödənişləri, hətta xarici səfirliklərdən arayışların alınması kimi qeyri-ənənəvi xidmətləri rəqəmsal müstəviyə keçirən ilk banklardan olmuşdur. "Rabitəbank" isə müştərilərə sosial şəbəkələr üzərindən pul köçürmələri etməyə imkan verən xidmət təqdim etməyə başlamışdır – müştəri öz Facebook hesabı vasitəsilə digər şəxsin hesabına banka getmədən vəsait göndərə bilir ki, bu Avropada tətbiq olunan müasir texnologiyaların ölkəmizdə adaptasiyasına nümunədir. Bundan başqa, Azərbaycan Beynəlxalq Bankı filialların funksiyasını qismən əvəzləyə bilən rəqəmsal kiosk tipli qurğu "ƏləmAtik" cihazlarını istifadəyə vermişdir. Bu özünüxidmət köşkləri vasitəsilə müştərilər bank əməkdaşı ilə videoəlaqə formatında məsləhət ala, həmçinin bir sıra tranzaksiyaları (nağd pul yatırma/çəkmə, köçürmə, ödəniş) özləri həyata keçirə bilirlər. Belə həllər bank

infrastrukturunu optimallaşdıraraq böyük ofis xərclərinə qənaət etməyə, müştərilərə isə yaxınlıqda filial olmasa belə bır sıra bank əməliyyatlarını yerində icra etməyə imkan yaradır.

Rəqəmsallaşma prosesi yalnız ayrı-ayrı bankların təşəbbüsü ilə deyil, eyni zamanda dövlət və tənzimləyici qurumların strateji proqramları çərçivəsində də təşviq olunur. 2018-2020-ci illər üzrə qəbul olunmuş rəqəmsal ödənişlərin inkişafına dair dövlət proqramı çərçivəsində ölkədə nağdsız ödənişlərin həcminin artırılması, müvafiq infrastrukturun gücləndirilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirildi. 2020-ci il oktyabrın 1-dən etibarən Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı real vaxt rejimində çalışan Ani Ödəniş Sistemini (AÖS) istismara verdi. Bu sistem vasitəsilə həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər bank hesablarından istifadə etməklə, hətta ödəniş kartı olmadan, sürətli köçürmələr həyata keçirə bilirlər. AÖS vasitəsilə QR kod və digər yeni texnologiyalarla identifikasiya apararaq birbaşa hesabdan ödənişlərin edilməsi mümkün olmuşdur. Bu addım ölkəmizdə ödəniş ekosistemnin inkişafında mühüm mərhələ hesab olunur. 2024-cü ilin yanvarında AMB "2024-2026-ci illərdə maliyyə sektorunun inkişaf strategiyası"nı təsdiq etmişdir. Bu strategiyanın əsas istiqamətlərindən biri maliyyə bazarının rəqəmsallaşdırılmasının sürətləndirilməsi və milli ödəniş sisteminin liberallaşdırılmasıdır. Strateji planda açıq bankçılıq (Open Banking) platformasının ölkədə tətbiqi xüsusi yer tutur. Açıq bankçılıq prinsipinə əsasən banklar ixtisaslaşmış vasitəçilərə müştərilərin icazəsi ilə müştəri hesablarına çıxışı təmin edirlər. Bu konsepsiya vəzifələri aydın şəkildə bölüşdürməyə imkan verir – banklar yenə də pul vəsaitlərinin saxlanılmasını, köçürmələrin icrasını, kreditlərin verilməsini və digər lisenziyalaşdırılan fəaliyyətləri həyata keçirirlər. Vasitəçilər isə müştərilərə öz vəsaitlərinə daha rahat qaydada sərəncam verməyə kömək edirlər [4].

Rəqəmsallaşma prosesinin uğurlu nəticələrini statistik göstəricilərdə təsdiqləyir. 2023-cü ildə internet bankçılıq kanalı ilə aparılan əməliyyatların həcmi əvvəlki ilə nisbətdə 12% artmış, mobil bankçılıq üzərindən əməliyyatların həcmi isə iki dəfə artmışdır. Rəqəmsal bankçılıq həm də pandemiya dövründə öz səmərələliyini sübut etmişdir. 2014-cü ildə mobil bankçılıq istifadəçilərinin sayı 180 min nəfər olduğu halda, 2020-ci ildə bu rəqəm 1 milyon nəfəri ötmüşdür. 2023-cü ildə rəqəm 2,4 milyon nəfərə çatmış, 2024-cü ildən hal-hazırdakı dövrədək 3 milyon nəfər təşkil edir. COVID-19 pandemiyası dövründə rəqəmsal bank xidmətlərinə tələbatın artması prosesi daha da sürətlənmişdir [5].

Rəqəmsal əməliyyatların uçotu üzrə beynəlxalq və yerli standartlar.

Kommersiya banklarında həyata keçirilən əməliyyatların uçotu ümumi mühasibat standartları çərçivəsində həyata keçirilir. Rəqəmsal platformalar üzərindən aparılan əməliyyatlar da mühasibat uçotunun fundamental prinsiplərinə tabedir yəni hər bir əməliyyat müvafiq qaydada ikitərəfli yazılışla mühasibat sistemində əks olunur. Beynəlxalq səviyyədə bankların maliyyə uçotu Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (MHBS/İFRS) ilə tənzimlənir. Ölkəmiz də bu qlobal standartlara qoşulmuşdur. 2004-cü ildə qəbul olunmuş "Mühasibat uçotu haqqında" qanuna 2018-ci ildə edilmiş dəyişikliklərə əsasən, ölkədə ictimai əhəmiyyətli qurumlar, o cümlədən banklar maliyyə hesabatlarını İFRS standartlarına uyğun olaraq tərtib etməlidir. Yəni kredit təşkilatları üçün beynəlxalq uçot standartlarının tətbiqi məcburidir. Bu keçidin təmin olunması

məqsədilə Maliyyə Nazirliyi İFRS standartlarının azərbaycan dilinə tərcüməsini və tətbiqini koordinasiya edir. İFRS standartları rəqəmsal və ya ənənəvi üsulla aparılmasından asılı olmayaraq, bütün bank əməliyyatlarının mühasibat uçotunda düzgün təsnifatı və dəyərinin ölçülməsi üçün vahid prinsipləri müəyyən edir.

Yerli mühasibat standartları baxımından, Azərbaycan bankları üçün ayrıca milli standartlardan çox, İFRS-ə ekvivalent hesab olunan tələblər mövcuddur. Azərbaycan Mərkəzi Bankının müvafiq normativ akti "Banklarda mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları" məhz "Banklar haqqında" və "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunlara və MHBS tələblərinə uyğun hazırlanmış, bankların uçot siyasətinin təşkili qaydalarını müəyyən edir. Bu qaydalara əsasən, bank aktivləri, öhdəlikləri, kapitalı və maliyyə nəticələri İFRS -ə uyğun şəkildə uçotda əks etdirilməlidir. Habelə, Mərkəzi Bankın nəzarətedici orqan kimi hər bir bankdan Milli Mühasibat Uçotu Standartları yox, məhz beynəlxalq standartlar üzrə maliyyə hesabatlarını təqdim etməsini tələb etməsi praktiki olaraq yerli standartların bank sektorunda tətbiqinin ikinci planda olduğunu göstərir. Bununla belə, kiçik bank olmayan müəssisələr üçün MMUS mövcuddur, lakin kommersiya bankları birbaşa tam İFRS yanaşmasına keçid ediblər.

Rəqəmsal bank əməliyyatlarının xarakterik xüsusiyyətləri bəzən uçot siyasətində yeni yanaşmalar tələb edir. Məsələn, banklar rəqəmsal platformaların qurulmasına çəkilən xərcləri (proqram təminatı, İT infrastrukturu və s.) uyğun uçot siyasəti ilə idarə etməlidirlər – burada İFRS çərçivəsində bu kimi xərclərin uyğun uçot siyasəti ilə idarə etməlidirlər. İFRS çərçivəsində bu kimi xərclərin uyğun kriteriyalar ödənildikdə qeyri-maddi aktiv kimi kapitalizasiyası və ya birbaşa xərclərə silinməsi kimi məsələlər ortaya çıxır. Bank sektorunda beynəlxalq standartlarla yanaşı, yerli qanunvericilikdə də rəqəmsal maliyyə əməliyyatlarına dair yeni tələblər formalaşdırılmaqdadır. Bank sektorunda beynəlxalq standartlarla yanaşı, yerli qanunvericilikdə də rəqəmsal maliyyə əməliyyatlarına dair yeni tələblər formalaşdırılmaqdadır. "Ödəmə xidmətləri və ödəniş sistemləri haqqında" Qanun rəqəmsal ödəniş ekosistemini tənzimləyən əsas yerli standart xarakteri daşıyır. Bu qanunla ilk dəfə olaraq ödəniş xidmətlərinin göstərilməsi üçün bank olmayan təşkilatlarına da lisenziya verilməsi, elektron pul emitentlərinin fəaliyyəti, ödəniş sistemlərinin iş prinsipləri kimi məqamlar hüquqi çərçivəyə salındı. Yeni qanun ödəniş sahəsində beynəlxalq praktikaya uyğun normativ bazanın yaradılması istiqamətində mühüm addımdır və rəqəmsal əməliyyatların uçot və hesabatlılıq sistemi üzərində dolayısı təsir göstərir yəni bütün rəqəmsal ödəniş əməliyyatları artıq qanunla müəyyən edilmiş subyektlər tərəfindən aparılmalı və müvafiq nəzarət orqanlarına hesabatlar təqdim olunmalıdır. Bütün bunlarla yanaşı, hazırda rəqəmsal valyutalar (məsələn, kripto-valyutalar və ya Mərkəzi Bank rəqəmsal valyutası CBDC) sahəsi Azərbaycanda hüquqi tənzimləmə ilə əhatə olunmayıb. Mərkəzi Bank rəsmiləri rəqəmsal valyuta (CBDC) tətbiqi imkanlarını araşdırdıqlarını bildirmişlər bu istiqamətdə digər ölkələrin təcrübəsi öyrənilir və konseptual model üzərində tədqiqatlar aparılır. Lakin konkret uçot standartının hazırlanması üçün öncə hüquqi statusun müəyyənləşməsi tələb olunur. Mövcud vəziyyətdə Azərbaycan banklarında rəqəmsal əməliyyatların uçotu beynəlxalq standartlara tam inteqrasiya olunmuş şəkildə aparılır.

Elektron ödənişlərin, onlayn əməliyyatların və mobil bank xidmətlərinin uçot sistemində əks olunması.

Ənənəvi uçot sistemində çoxsaylı kitablar, jurnallar, ledcerlərin, pul sənədlərinin işlənilməsi və sonradan yoxlanılması həm böyük miqdarda işçi qüvvəsi və maliyyə vəsaiti tələb edir. Uzun müddət davam edən iş yükü zamanı yaranan yorğunluq və səhvlər mühasibat uçotunu təhrif edir [6]. Rəqəmsal kanallar vasitəsilə həyata keçirilən bank əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsi, prinsip etibarilə, ənənəvi əməliyyatların uçotundan fərqlənmir. Lakin burada vacib olan məqam əməliyyatın icra forması ilə uçot sisteminin inteqrasiyasının təmin olunmasıdır. Müasir banklarda əsas bank sistemi bütün kanallardan (filial, ATM, internet bank, mobil bank və s.) həyata keçirilən əməliyyatları bir mərkəzi məlumat bazasında cəmləyir. Məsələn, müştəri internet bankçılıq vasitəsilə öz hesabından başqa bir hesaba köçürmə əməliyyatı apardıqda, bu əməliyyat anında bankın uçot sisteminə daxil olur: müştərinin hesabı müvafiq məbləğdə azaldılır (debet), qarşı tərəfin hesabı artırılır (kredit) və sistem tərəfindən əməliyyatın tarixi, vaxtı, təyinatı kimi detallar qeyd edilir. Bu proses tam avtomatlaşdırılmış şəkildə baş verir və insan müdaxiləsi minimaldır. Nəticədə, elektron kanallar üzərindən aparılan əməliyyatların uçotu real vaxt rejimində və səhvsiz şəkildə həyata keçirilir.

Elektron ödənişlər yəni POS terminallar, ödəniş kartları və ya onlayn ödəniş sistemləri vasitəsilə gerçəkləşdirilən tranzaksiyalar bir qayda olaraq birbaşa bankın müvafiq hesablaşma sisteminə bağlı olur. Məsələn, bir mağazada POS terminal vasitəsilə ödəniş edildikdə, əməliyyat həmin an banklararası kart prosessinq mərkəzindən keçir və bankın hesablarında alıcının hesabından vəsaitin çıxılması, satıcının hesabına mədaxil olması kimi yazılışlar elektron şəkildə qeydiyyata alınır. Bu zaman əməliyyatın təfərrüatları (ticarət nöqtəsinin İD-si, POS terminalın nömrəsi, əməliyyatın vaxtı və məbləği və s.) da uçot sisteminə inteqrasiya olunur. Onlayn əməliyyatlar (internet vasitəsilə aparılan ödənişlər, elektron kommersiya tranzaksiyaları) da eyni şəkildə bank sistemində müxabirləşmə şəklində əks olunur: müştərinin hesabından çıxan məbləğ onun bankının müxbir hesabında başqa bankın müxbir hesabına köçür, əgər eyni bankdadırsa daxili hesablar arasında keçir və sonda vəsaiti alan tərəfin hesabı müvafiq məbləğdə artırılır. Mobil bankçılıq xidmətləri vasitəsilə məsələn, mobil tətbiqdən mobil telefon balansının artırılması, kommunal ödənişlərin edilməsi, kartdan karta köçürmələrin aparılması kimi bütün bu əməliyyatlar bankın ümumi elektron uçot sisteminə avtomatik ötürülür. Bankların prossesinq mərkəzləri və arxa ofis sistemləri elə qurulub ki, rəqəmsal kanallardan gələn məlumat axını ani olaraq mühasibat modullarına inteqrasiya edilir. Bu, tranzaksiya həcminin çox olduğu şəraitdə belə əməliyyatların uçotunun dolğun aparılmasına imkan verir.

Mühasibat uçotu baxımından elektron ödəniş və onlayn əməliyyatların ayrıca hesablar vasitəsilə izlənməsi də praktikada mövcuddur. Banklar daxilində elektron məxaric və mədaxil hesabları, aralıq tranzit hesabları müəyyən edilir ki, rəqəmsal kanallardan daxil olan çoxsaylı əməliyyatlar öncə həmin hesablarda toplanır və gün sonunda yekunlaşdırılaraq müxabirləşdirilir. Məsələn internet vasitəsilə gün ərzində həyata keçirilən 1000-dən çox ödənişi banka ayrı-ayrılıqda emal etməkdənsə, sistem onları qruplaşdırıb toplu şəkildə mühasibat yazılışlarına

çevirə bilər. Bu, texniki effektivlik üçündür və yekunda hər bir müştərinin hesabına təsir edən əməliyyat onsuz da ayrıldıqda əks olunur. Sadecə bank səviyyəsində, sistem daxilində qruplaşdırma aparıla bilər ki, bu da uçot işinin optimallaşdırılması deməkdir. Bütövlükdə, elektron və mobil bank əməliyyatlarının uçot sistemində əks etdirilməsi müasir bankların əsas kitab sisteminin bir parçasıdır. Bankın əsas kitabı artıq tamamilə rəqəmsal platforma üzərində qurulub və bütün girişlər elektron mənbədən gəlir. Kağız daşıyıcılarla aparılan əməliyyatların payı cüzi qalıb və onlar da dərhal elektron sistemə daxil edilir. Belə ki, bank filialında müştərinin apardığı əməliyyat da kassir tərəfindən kampüter sisteminə daxil edilir və nəticədə digər rəqəmsal əməliyyatlarla eyni cür uçota alınır. Yəni, artıq mühasibat uçotu sistemi üçün əməliyyatın filialda, yoxsa onlayn kanalda aparılmasının fərqi yoxdur bankın vahid inteqrasiya edilmiş məlumat sistemi bütün əməliyyatları toplayıb eyni qaydada maliyyə uçotuna işləyir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, rəqəmsal əməliyyatların sayının kəskin artması bankların uçot sistemlərinə olan tələblərini yüksəldir. Böyük həcmli tranzaksiyaların emalı zamanı sistemlərin davamlılığı və düzgünlüyü kritik əhəmiyyət daşıyır. Banklar mütəmadi olaraq öz mühasibat proqram təminatlarını yeniləyir, server gücünü artırır və məlumat bazalarının təhlükəsizliyini təmin edirlər ki, elektron əməliyyat axını heç bir itkiyə və ya gecikməyə məruz qalmasın. Məsələn, real vaxt rejimində miliyonlarla mikro əməliyyatın uğurla uçota alınması üçün banklar həm texniki, həm də metodoloji cəhətdən hazırlıqlı olmalıdırlar. Azərbaycanda son dövrdə müşahidə edilən odur ki, banklarımız bu yükün öhdəsindən gəlməkdədir. 2023-cü ildə onlayn ticarət sistemində aparılan əməliyyatların sayı 2,2 dəfə artaraq 563,4 milyona çatmışdır, POS terminallar vasitəsilə nağdsız ödənişlərin sayı isə 2,1 dəfə artaraq 416,6 milyona yüksəlmişdir. Bu kimi irihəcimli artımlara rəğmən bankların uçot sistemləri uğurla adaptasiya olunur və əməliyyatların uçotu tam şəkildə aparılır. Bu bank sektorunun texnoloji hazırlığının və düzgün uçot infrastrukturunun göstəricisidir.

Rəqəmsal əməliyyatların şəffaflığı və daxili nəzarət aspektləri.

Bank əməliyyatlarının rəqəmsallaşması maliyyə sistemində şəffaflığın artmasına mühüm təsir göstərir. Bütün əməliyyatlar virtual mühitdə və iz buraxaraq həyata keçirilməsi onların izlənməsini və sənədləşməsini asanlaşdırır. Nağd pulla aparılan əməliyyatlarda mövcud ola biləcək qeyri-rəsmi məqamlar (məsələn, uçota alınmadan nağd ödənişlərin dövriyyəsi) rəqəmsal ödəniş kanallarında minimuma endirilir. Hər bir elektron tranzaksiya bank sistemində qeydiyyata düşdüyündən, sonradan həmin əməliyyatın izi rahatlıqla sürülə bilir. Bu isə həm bankdaxili audit, həm də tənzimləyici orqanların nəzarəti baxımından şəffaflığı təmin edir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal ödənişlərin həcminin artması "kölgə iqtisadiyyatı"nın miqyasını kiçildir və nəticədə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarını artırır. Rəqəmsal ödənişlərdən istifadə olunması ilə istehlak əməliyyatlarının hamısının rəsmiləşməsi təmin olunur, beləliklə qeyri-qanuni dövriyyənin qarşısı alınır, biznes mühitində sağlam rəqabət güclənir. Məhz bu əməliyyatların virual şəkildə həyata keçirilməsi onların şəffaflığını artırır ki, dövlətin bu sektoru stimullaşdırmasının ən mühüm səbəblərindən biri də elə budur. Şəffaflığın artması həm də bank sisteminə olan etibarı gücləndirir yəni

müştərilər öz əməliyyat tarixçələrini onlayn şəkildə görür, hər xərcləmənin və mədaxilin izahını əldə edə bilir, həmçinin dövlət orqanları tələb olunduqda nağdsız dövriyyə barədə dolğun məlumat toplaya bilirlər.

Rəqəmsal əməliyyatların artması banklarda daxili nəzarət və risk idarəetməsi aspektlərini də yeni səviyyəyə çıxarır. Ənənəvi bankçılıqda əsas nəzarət prosedurları insan faktoruna bağlı olmuşdursa (məsələn, kassir səhvlərinə nəzarət, filial meneceri tərəfindən əməliyyatların təsdiqi və s.) rəqəmsal bankçılıqda daxili nəzarət daha çox informasiya sistemləri üzərindən həyata keçirilir. Banklar öz İT infrastrukturuna real vaxt rejimində nəzarət modulları yerləşdirirlər. Məsələn, onlayn tranzaksiyalarda fırıldaqçılıq hallarını aşkarlamaq üçün avtomatik sistemlər tətbiq olumur. Müəyyən limitdən böyük məbləğdə və yaxud qeyri-adi tezlikdə əməliyyat aparılarsa, sistem dərhal onu şübhəli əməliyyat kimi qeyd edir və əlavə yoxlama tələb edir. Eyni zamanda, çoxamilli autentifikasiya metodları məsələn, SMS təsdiqi, mobil tətbiq təsdiqi, tokenlər sayəsində rəqəmsal kanallarda müştərinin icazəsi olmadan əməliyyat aparılması ehtimalı azaldılır. Bankların daxili audit və təhlükəsizlik bölmələri mütəmadi olaraq rəqəmsal əməliyyat gündəliklərini təhlil edərək hər hansı uyğunsuzluq və ya səlahiyyətsiz müdaxilə cəhdlərini müəyyən etməyə çalışır. Fasiləsiz audit praktiki olaraq həmişə yoxlamaların avtomatlaşdırılması və başdan-başa (ümumi) testləşdirmə deməkdir [9].

Bununla yanaşı, rəqəmsal bankçılıqla bağlı kibertəhlükəsizlik riskləri daxili nəzarətin prioritetinə çevrilib. Kiberməkan təhlükəsizliyi və məlumatların qorunması üzrə güclü hüquqi çərçivə yaradılmalıdır ki, banklar müştərilərinə təhlükəsiz və innovativ xidmətlər təqdim edə bilsinlər [7]. Banklar kiberhücumların qarşısını almaq üçün öz sistemlərini ən müasir təhlükəsizlik həlləri ilə təchiz edir, mütəmadi olaraq penterasiya testləri keçirir, əməkdaşlarını və müştərilərini məlumatlandırır. Bank sistemində kibertəhlükəsizliyə qarşı menecment sistemi daha da gücləndirilməli və bütövlükdə maliyyə bazarlarında mərkəzləşdirilmiş kibertəhlükəsizlik sistemi yaradılmalı, bu məqsədlə proqram təminatının təkmilləşdirilməsinə ayrılan vəsaitlərin həcminin artırılması təmin edilməlidir [8]. Ümumilikdə, rəqəmsal bankçılıq daxili nəzarət sistemlərinin həm daha şəffaf, həm də daha mürəkkəb olmasına yol açıb. Bir tərəfdən, bütün əməliyyatların qeydiyyatı olduğu üçün nəzarət etmək asanlaşıb, digər tərəfdən isə kiberrisklər və texnoloji asılılıq kimi yeni risklər meydana gəlib ki, bunların idarə olunması üçün banklar ixtisaslaşmış mütəxəssislər və vasitələr cəlb etməlidirlər. Ən yaxşı beynəlxalq təcrübələrə əsasən banklarda informasiya texnologiyaları üzrə audit funksiyası gücləndirilməli, risklərin ərkən xəbərdarlıq sistemləri qurulmalı, həmçinin personalın davamlı olaraq rəqəmsal təhlükəsizlik və etik məsələlər barədə təlimi təmin edilməlidir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən banklar da son illərdə bu istiqamətdə addımlar atır, bır sıra banklar İSO 27001 informasiya təhlükəsizliyi sertifikatı almış, bəziləri müstəqil kibertəhlükəsizlik auditindən keçmişdir. Bu cür tədbirlər nəticə etibarilə rəqəmsal əməliyyatların təhlükəsizliyini artırır və mühasibat uçotunda yarana biləcək səhvlərin, yaxud qərəzli müdaxilələrin qarşısını alır.

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərir ki, rəqəmsallaşma bankların uçot sistemlərinə mühüm müsbət təsir göstərmiş, əməliyyatların daha şəffaf, sürətli və etibarlı aparılmasına şərait yaratmışdır. Azərbaycan bank sektoru qlobal rəqəmsal transformasiya meyillərinə uyğun şəkildə inkişaf edərək, qısa müddətdə nağdsız ödənişlərin üstünlük təşkil etdiyi bir maliyyə mühitinə keçid almışdır. Rəqəmsal bank əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin mövcud vəziyyəti onu deməyə əsas verir ki, banklarımız həm qanunvericilik, həm də texnoloji infrastruktur baxımından bu sahədəki çağrışların öhdəsindən uğurla gəlməkdədir. Bununla belə, hazırki mərhələdə bəzi problemlər və məhdudiyyətlərdə mövcuddur. Rəqəmsal kanallardan istifadə səviyyəsi artsa da, cəmiyyətin bütün təbəqələri eyni templə bu prosesə qoşulmayıb. Xüsusilə yaşlı nəslin və ucqar bölgələrdə yaşayan əhalinin rəqəmsal bankçılıqdan istifadəsi nisbətən aşağıdır. Bu da o deməkdir ki, hələ də müəyyən qədər nağd iqtisadiyyat mövcuddur və rəqəmsal əməliyyatların tam yayılması zaman alacaq. Digər bir problem kibertəhlükəsizlik risklərinin daim mövcud olmasıdır. Bank sisteminə edilə biləcək kiberhücumlar, məlumat oğurluğu cəhdləri və saxta əməliyyatlar sektoru təhdid edən ciddi risklərdir.

Nəticə olaraq vurğulamaq olar ki, rəqəmsal bank əməliyyatlarının uçot sistemində əks etdirilməsi sahəsində Azərbaycan təcrübəsi uğurlu transformasiya nümunəsi nümayiş etdirir. Əlbəttə, qarşıda duran əsas məqsəd rəqəmsal transformasiyanın risklərini düzgün idarə etməklə onun faydalarını maksimum reallaşdırmaqdır. Bu balans qorunduğu təqdirdə, rəqəmsal bank əməliyyatlarının uçotu sahəsində Azərbaycan həm regional, həm də qlobal miqyasda qabaqcıl təcrübədən birinə çevrilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Sultanova, G.G. Azərbaycanda bank sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin əsas parametrləri və innovasiyalardan asılılığı // - Bakı: AKU-nin Kooperasiya elmi-praktiki jurnalı - 2024. №2, - s. 81-88.
2. Əzizova, L. Mobil elektron tətbiqlərin Azərbaycanın bank sisteminin inkişafında rolu // - Bakı: ADİA-nın Elmi iş Beynəlxalq elmi jurnalı, - 2024. №3,- s. 184-189.
3. Abdulayev Ş.Ə., Əsgərova R.V. Bank işi. Ali məktəblər üçun dərslik. 2015 s. 40-43. – 458 s.
4. Heybətov, T. İnnovativ yanaşmaların Azərbaycanda tətbiqi: Açıq bankçılıq // - Bakı: Azərbaycan Banklar Assosasiyası, - 2021. – s. 1-7.
5. İsmayılov, A.H. Azərbaycan bank sektorunun innovativ məhsul və xidmət səviyyəsi: problemlər və həlli yolları // - Bakı: Tikintinin iqtisadiyyatı və mencmenti jurnalı, - 2024. №1.
6. Bayramova, G. Süni intellektin kölgəsində mühasibat uçotunun perspektivi // - XI Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumu. Bakı, 2024, - s. 1199-1206.
7. Əliyev, M.F. Bankların inkişaf istiqamətləri. Monoqrafiya // - Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyat evi. 2017. – 120 s.
8. Xubanov, A.V. Müasir tələblər baxımından bank sektorunun inkişaf istiqamətləri: / iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru avtoreferat. / - Bakı, 2024. – 36 s.
9. Məmmədova, N.A. Fasiləsiz daxili audit real vaxt rejimində bank risklərinin optimallaşdırılmasının mühüm vasitəsi kimi // - Bakı: Azərbaycan Universitetinin, İpək yolu jurnalı, - 2022. №2, - s. 79-87.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 18.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 23.06.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 04.07. 2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.7
UOT: 796.8(520):005.8
Nəzrin ƏDİLOVA
Bakı Biznes Universiteti, magistrant
nazrinadil251@gmail.com
https://orcid.org/0009-0003-3107-0271

İDMAN MENECMENTİNDƏ YAPON DÖYÜŞ NÖVLƏRİNİN FİLOSOFİYASI VƏ TƏTBİQİ

Xülasə: Yapon döyüş növləri, qədim dövrlərdən bəri yalnız fiziki güc və bacarıq deyil, həm də fəlsəfi prinsiplərə əsaslanaraq inkişaf etmişdir. Bu döyüş sənətləri, mübarizə texnikaları ilə yanaşı, insanın daxili aləmi ilə bağlı dərslər də verir. İdman menecmentində Yapon döyüş növlərinin tətbiqi, əsasən disiplin, zəhmətsevərlik, hərəkətlərin məqsədyönlülüyü və ruhi tarazlığı vurğulayan fəlsəfi yanaşmalara söykənir. Yapon döyüş sənətlərinin fəlsəfəsi idmançıların və menecerlərin davranışlarını tənzimləyir və təşkilati idarəetməyə təsir göstərir.

Bu fəlsəfi yanaşmaların tətbiqi, xüsusilə idman komandalarının və təşkilatlarının idarəedilməsində effektivliyin artırılmasına yönəldilmişdir. Məsələn, döyüş sənətlərindəki "müqavimət", "hörmət" və "daxili güc" prinsipləri, liderlik və qrup çalışması üçün çox vacib faktorlar kimi qəbul edilir. Bu fəlsəfi anlayışların idman menecmentində istifadəsi, liderlərin qərar qəbuletmə proseslərinə mənəvi və strateji baxış açısı əlavə edir.

Bu mövzunun tədqiqi, yalnız döyüş növləri üzrə inkişafı deyil, həm də idman menecmentinin gələcək inkişafına təsir göstərə biləcək fəlsəfi və mədəni aspektləri araşdırmağa imkan verir. Yapon döyüş növlərinin fəlsəfəsi, idman sahəsində təşkilati mədəniyyəti, performansı və etik prinsipləri təkmilləşdirmək üçün mühüm bir amil olaraq çıxış edir.

Açar sözlər: Yapon döyüş növləri, fəlsəfə, idman menecmenti, disiplin, təşkilati idarəetmə, liderlik, etik prinsiplər.

Nazrin ADILOVA

THE PHILOSOPHY AND APPLICATION OF JAPANESE MARTIAL ARTS IN SPORTS MANAGEMENT

Abstract: Japanese martial arts have evolved not only through physical strength and skill but also based on philosophical principles since ancient times. These martial arts, alongside combat techniques, also impart lessons related to the inner world of the individual. The application of Japanese martial arts in sports management primarily relies on philosophical approaches that emphasize discipline, hard work, purposeful actions, and mental balance. The philosophy of Japanese martial arts regulates the behavior of athletes and managers, influencing organizational management.

The application of these philosophical approaches aims to increase effectiveness, particularly in the management of sports teams and organizations. For instance, principles such as "resilience," "respect," and "inner strength" found

in martial arts are regarded as essential factors for leadership and teamwork. The use of these philosophical concepts in sports management adds moral and strategic perspectives to leaders' decision-making processes.

The study of this topic not only investigates the development of martial arts but also allows for the exploration of philosophical and cultural aspects that could influence the future development of sports management. The philosophy of Japanese martial arts serves as a significant factor in improving organizational culture, performance, and ethical principles in the sports field.

Keywords: Japanese martial arts, philosophy, sports management, discipline, organizational management, leadership, ethical principles.

Незрин ЭДИЛОВА

ФИЛОСОФИЯ И ПРИМЕНЕНИЕ ЯПОНСКИХ БОЕВЫХ ИСКУССТВ В СПОРТИВНОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

Абстракт: Японские боевые искусства с древних времён развивались не только как физическая сила и мастерство, но и на основе философских принципов. Эти боевые искусства, помимо техник борьбы, также преподают уроки, связанные с внутренним миром человека. Применение японских боевых искусств в спортивном менеджменте, как правило, основывается на философских подходах, таких как дисциплина, трудолюбие, целеустремлённость и внутреннее равновесие. Философия японских боевых искусств регулирует поведение спортсменов и менеджеров, а также оказывает влияние на организационное управление.

Применение этих философских принципов, особенно в управлении спортивными командами и организациями, направлено на повышение эффективности. Например, принципы "стойкости", "уважения" и "внутренней силы", присущие боевым искусствам, считаются важными факторами для лидерства и командной работы. Использование этих философских концепций в спортивном менеджменте добавляет моральный и стратегический взгляд в процесс принятия решений руководителями.

Изучение данной темы позволяет исследовать не только развитие боевых искусств, но и философские и культурные аспекты, которые могут повлиять на будущее развитие спортивного менеджмента. Философия японских боевых искусств выступает важным фактором в совершенствовании организационной культуры, производительности и этических принципов в спорте.

Ключевые слова: Японские боевые искусства, философия, спортивный менеджмент, дисциплина, организационное управление, лидерство, этические принципы.

İdman menecmenti idman sahəsində idarəetmə, strategiya, təşkilatçılıq və planlaşdırma kimi elementləri özündə birləşdirən bir sahədir. Bu sahə idmançılar, komandalar, federasiyalar və idman tədbirlərinin effektiv idarə edilməsini nəzərdə tutur. Yapon döyüş növləri isə yalnız fiziki bacarıqlar deyil, eyni zamanda etik dəyərlər, liderlik və intizam kimi keyfiyyətləri də inkişaf etdirir. Döyüş sənətləri

əsrlər boyu təkcə müharibə və döyüş texnikalarının deyil, həm də fəlsəfi və etik prinsiplərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

İdman menecmenti yalnız idman tədbirlərinin təşkili və idarə olunması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda idmançılar, məşqçilər və komanda rəhbərləri üçün effektiv strategiyalar yaratmaq və idarəetmə sistemlərini təkmilləşdirmək məqsədini güdür. Bu sahə idman təşkilatlarında liderlik, resursların idarə olunması, psixoloji hazırlıq və performansın artırılması kimi müxtəlif aspektləri özündə birləşdirir. İdman menecmentində uğurun əldə edilməsi üçün tətbiq olunan yanaşmalardan biri də döyüş sənətlərinin fəlsəfəsindən ilham almaqdır. [2]

Yapon döyüş növləri təkcə fiziki bacarıqların inkişafı ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda etik dəyərlər, liderlik, intizam və strateji düşüncə kimi fundamental prinsiplərə əsaslanır. Bu döyüş növləri əsrlər boyu inkişaf edərək yalnız hərbi məqsədlərlə deyil, həm də fərdi və kollektiv inkişaf üçün bir vasitəyə çevrilmişdir. **Bushido** kimi fəlsəfi konsepsiyalar döyüş sənətlərində mənəvi və etik dəyərləri formalaşdıran əsas sütunlardan biridir. Bununla yanaşı, **Zen Buddizmi** döyüş sənətlərinin psixoloji və emosional aspektlərini gücləndirərək, idmançılara öz emosiyalarını idarə etməyi və diqqətlərini cəmləməyi öyrədir.

Bu məqalədə, Yapon döyüş sənətlərinin əsas fəlsəfi prinsipləri araşdırılacaq və onların idman menecmentində necə tətbiq olunduğu izah ediləcəkdir. Xüsusilə liderlik, strategiya, komanda idarəetməsi, psixoloji hazırlıq və etik davranış kimi vacib aspektlər nəzərdən keçiriləcəkdir. Eyni zamanda, bu fəlsəfənin müasir idman menecmentinə necə təsir etdiyi və gələcəkdə idman idarəetməsində daha geniş tətbiq olunma potensialı müzakirə ediləcəkdir. [3]

Yapon döyüş növləri (budo) sadəcə döyüş bacarıqları öyrətməklə kifayətlənmir, həm də mənəvi və intellektual inkişafı təşviq edir. Onların əsasını Bushido – "Döyüşçü Yolu" təşkil edir. Bushido kodeksi samurayların etik və davranış qaydalarını müəyyənləşdirən bir sistem olmuşdur.

Bushido kodeksinin əsas prinsipləri:

- **Cəsarət (Yuuki):** Qorxuya qalib gəlmək və çətinliklər qarşısında irəliləmək.
- **Doğruluq və Ədalət (Gi):** Hər zaman düzgün qərarlar vermək və ədalətli davranmaq.
- **İnam və Sədaqət (Chūgi):** Komandaya və təşkilata sadiqlik göstərmək.
- **Hörmət və Nəzakət (Rei):** İnsanlarla münasibətlərdə hörmətli davranmaq, etik qaydalara riayət etmək.
- **İntizam və Özünənəzarət (Jisei):** Emosiyaları və qərarları nəzarətdə saxlamaq.

Zen Buddizmi Yapon döyüş sənətlərində əhəmiyyətli rol oynayır. Zen fəlsəfəsi, idmançılara və menecerlərə diqqət toplamağı, səbirli olmağı və soyuqqanlı qərarlar qəbul etməyi öyrədir. Döyüş sənətlərində bu fəlsəfə balans və harmoniya yaratmaq üçün istifadə olunur. [4]

İdman menecmentində Yapon döyüş fəlsəfəsi bir sıra sahələrdə tətbiq oluna bilər:

- **Liderlik və Komanda İdarəetməsi:** Bushido prinsipləri idman təşkilatlarında liderlərin daha etik və güclü qərarlar verməsinə kömək edir.

Məsələn, döyüş sənətlərində ustad-şagird əlaqəsi idman komandalarında məşqçi-idmançı münasibətləri ilə oxşarlıq təşkil edir.

- **Strategiya və Rəqabət:** Döyüş sənətlərində istifadə olunan taktiki düşüncə idman komandalarının rəqiblərinə qarşı daha effektiv planlar qurmasına kömək edir.
- **Psixoloji Hazırlıq və Stres İdarəetməsi:** Zen Buddizmi və meditasiya texnikaları idmançıların oyun zamanı stresdən uzaq qalmasına və diqqətlərini qorumasına kömək edir.
- **İntizam və Özünə Nəzarət:** Yapon döyüş sənətləri idmançılara və menecerlərə özlərini idarə etməyi, təzyiq altında düzgün qərarlar qəbul etməyi və öz inkişaflarına yönəlməyi öyrədir. [1]

Bu gün Yapon döyüş sənətləri yalnız fərdi idmançılar üçün deyil, həm də idman təşkilatları üçün ilham mənbəyi rolunu oynayır. Məşhur idman menecerləri və komandalar Bushido kodeksindən və döyüş sənətlərinin strategiyalarından faydalanaraq idarəetmə sistemlərini təkmilləşdirirlər.

Müasir idman menecmentində tətbiq edilən bəzi əsas Yapon prinsipləri:

- **Kaizen (Davamlı İnkişaf):** Kiçik, davamlı təkmilləşdirmələr idman təşkilatlarında uğura aparan əsas amillərdən biridir.
- **Dojo Mədəniyyəti:** Nizam-intizam və etik qaydalarla idarə olunan komanda mühiti yaradaraq idmançıların və məşqçilərin daha harmonik işləməsinə kömək edir.
- **Seishin Tanren (Zehni Təlim):** Meditasiya və tənəffüs texnikaları idmançıların daha yaxşı fokuslanmasını təmin edir.
- **Hoshin Kanri (Strateji İdarəetmə):** Uzunmüddətli planların yaradılması və tətbiq edilməsi metodologiyası idman təşkilatlarında uğurlu idarəetməni təmin edir.

İdman menecmenti son dövrlərdə yalnız nəticəyönümlü idarəetmə yanaşmalarından ibarət olmayan, daha çox fərdi və kollektiv inkişafı təşviq edən konsepsiyalara doğru yönəlmişdir. Bu dəyişiklikdə əsas məqsəd, idmançıların və təşkilatların həm performans, həm də mənəvi və intellektual cəhətdən inkişafını təmin etməkdir. Bu baxımdan yapon döyüş sənətlərinin fəlsəfəsi idman menecmenti üçün yeni nəzəri çərçivə təqdim edir. Bu fəlsəfə, fiziki güc və texniki bacarıqdan daha artıq olaraq, daxili tarazlıq, etik davranış və strateji düşüncəni mərkəzə alır.

Holistik idarəetmə modeli və döyüş fəlsəfəsinin paralellikləri:

Yapon döyüş sənətləri, xüsusilə budo, insanın daxili və xarici harmoniyasını təmin etməyə yönəlmişdir. Bu sənətlərin öyrətdiyi əsas prinsiplər – özünə hörmət, intizam, sakitlik, liderə sədaqət və qətiyyət – idman təşkilatlarında da holistik idarəetmə modeli kimi tətbiq oluna bilər. Bu modeldə menecer yalnız idarəedici deyil, eyni zamanda bir müəllim, yol göstərən və emosional dayaq rolunu oynayır.

Budo fəlsəfəsindəki "shin-gi-tai" prinsipi (zehin, texnika və bədən vəhdəti), idman menecmentində fərdi və komanda fəaliyyətinin balanslaşdırılmasına yönəlmiş nəzəri çərçivəyə bənzəyir. Burada zehin (shin) strateji düşüncə, texnika (gi) peşəkar bacarıqlar, bədən (tai) isə fiziki resurslar və

logistikanı təmsil edir. Bu üç komponentin harmoniyası uğurlu idman idarəetməsinin əsas şərtidir.

Etik idarəetmə və Bushido-nun nəzəri rolu:

Bushido kodeksi – yəni "döyüşçü yolu" – idman menecmentində etik qərarvermə modellərinin təməlini təşkil edə bilər. Müasir menecment nəzəriyyələrində bu, "transformativ liderlik", "servant leadership" və "values-based management" kimi yanaşmalarla üst-üstə düşür. Bushido-nun "Gi" (ədalət), "Rei" (hörmət), "Jisei" (özünənəzarət) kimi prinsipləri komanda içində münasibətlərin etik əsaslarla formalaşmasına xidmət edir.

İdman menecerləri üçün bu prinsipial yanaşmalar, sadəcə qələbə qazanmaq yox, ədalətli rəqabət və davamlı komanda ruhu yaratmaq baxımından həyati əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda, bu fəlsəfə idmançıların da davranışlarına və motivasiyasına birbaşa təsir edir, çünki bu prinsiplər təkcə qaydalara deyil, daxili etika kodeksinə əsaslanır.

Strateji çeviklik: "Sen no sen" və "Maai" anlayışlarının idarəetmədə tətbiqi:

Döyüş sənətlərindəki "sen no sen" (rəqib hərəkət etməmiş cavab vermə) və "maai" (məsafə və zamanın tarazlığı) anlayışları, idman menecmentində strateji çeviklik və vaxtında qərarvermə bacarığı ilə sıx bağlıdır. Bu anlayışlar, idarəedicinin rəqabət mühitində riskləri qabaqlaması, dəyişən şəraitlərə uyğunlaşması və komandada çevik düşüncəni təşviq etməsi üçün nəzəri baza təqdim edir.

Bu yanaşma daha çox təhlilə əsaslanan idarəetmədən fərqli olaraq, intuitiv və reflektiv qərarverməni önə çəkir. Müasir idman menecerləri üçün bu, sürətli qərarlar tələb edən yarış və ya oyun şəraitlərində əvəzolunmaz bacarıqdır.

Zehni çeviklik və Zen əsaslı psixoloji modellər:

Zen Buddizmi, idmançılara və idarəedicilərə diqqət toplama, emosiyaları tənzimləmə və sakitlikdə qərar vermə kimi psixoloji üstünlüklər bəxş edir. Bu fəlsəfə idman menecmentində psixoloji hazırlıq proqramlarının təməlini təşkil edə bilər. Müasir nəzəriyyələrdə bu, "mindfulness-based leadership", "cognitive flexibility" və "emotional regulation" modelləri ilə eynilik təşkil edir.

Məsələn, bir çox döyüş sənətlərində məşq öncəsi və sonrası meditasiya seansları, idman menecmentində psixoloji təhlil və stressin idarə olunması baxımından faydalı nümunə ola bilər. Zen fəlsəfəsi idman təşkilatlarında qərarvermə zamanı emosiya və instinktin balanslaşdırılmasını təşviq edir.

Yapon döyüş fəlsəfəsi yalnız fərdi inkişaf və texniki bacarıqlarla məhdudlaşmır. Bu fəlsəfə eyni zamanda liderlik anlayışına, strateji qərarvermə prosesinə və komanda psixologiyasına dərin təsir göstərir. Bu kontekstdə, yapon döyüş sistemlərinin daxilində mövcud olan "sensei-şagird" münasibəti, idman menecmentində liderlik modellərinin yenidən qurulmasına səbəb ola bilər.

Yapon mədəniyyətində liderlik anlayışı yalnız idarə etmək deyil, yol göstərmək və nümunə olmaq mənasında başa düşülür. Bu isə müasir idman menecmentində tətbiq olunan transformativ və xidmət yönümlü liderlik modellərinə uyğundur.

Sensei konsepti və transformativ liderlik modeli:

Yapon döyüş növlərində "sensei" – yəni müəllim və rəhbər – sadəcə bilik ötürən şəxs deyil, həm də əxlaqi və davranış nümunəsidir. Bu münasibət idman menecmentində məşqçilərin və rəhbərlərin idmançılara təkcə texniki yox, mənəvi və sosial inkişaf baxımından da yol göstərməsi zərurətini vurğulayır.

Transformativ liderlik modeli bu baxımdan oxşardır – lider komandaya ilham verir, fərdi inkişafı təşviq edir və ortaq vizyon yaradır. Məşqçi və menecerin yalnız nəticələrə deyil, prosesə və insan potensialına fokuslanması, yapon fəlsəfəsinin tətbiq oluna biləcəyi ən uyğun sahələrdən biridir.

"Dojo" mühiti və idman təşkilatında lider-məkan sintezi:

Yapon döyüş növlərində məşq edilən məkan – "dojo" – sadəcə fiziki bir yer deyil, həm də psixoloji və mənəvi inkişaf üçün hazırlanmış strukturlaşmış məkandır. Dojo mədəniyyəti, kollektiv məsuliyyət, hörmət və intizamla bağlı ciddi qaydaları ehtiva edir. Bu mühitdə liderin əsas funksiyası qaydaların qorunması və pozitiv enerji atmosferinin təmin edilməsidir.

İdman təşkilatlarında da liderin, yəni menecerin bu cür psixososial mühit qurması, idmançının motivasiyası və performansı üçün vacibdir. Müasir idman təşkilatlarında, yapon modelinə əsaslanan intizamlı və məqsədyönlü mühitlər, daha effektiv liderlik və resursların düzgün idarəsi ilə nəticələnir.

Strategiya və "Mushin" anlayışı: Qərarvermədə zehnin boşluğu:

Yapon döyüş fəlsəfəsində mühüm anlayışlardan biri olan "mushin" – yəni "zehinin boşluğu" – idarəetmə və liderlik prosesində intuisiya və spontan qərarvermə bacarığını simvolizə edir. Bu anlayış qərarların təzyiq altında necə effektiv şəkildə qəbul edilə biləcəyini izah edir.

İdman menecerləri üçün bu, qəfil dəyişən situasiyalara çevik və təmkinli reaksiya vermək, instinktiv olaraq düzgün seçim etmək deməkdir. Mushin anlayışı, qərarların sadəcə statistik təhlilə deyil, təcrübə, müşahidə və daxili sabitliyə əsaslanmasını təşviq edir.

Komanda içində liderliyin paylaşılması və "senpai-kohai" münasibətləri:

Yapon döyüş növlərində hierarxik münasibətlər "senpai-kohai" (böyük qardaş – kiçik qardaş) modeli ilə tənzimlənir. Bu modeldə təcrübəli iştirakçılar, yeniləri istiqamətləndirir, onlara həm texniki, həm də əxlaqi dəstək verir. İdman menecmentində bu model liderliyin tək bir şəxsin ətrafında mərkəzləşmədiyi, paylaşılan liderlik forması kimi tətbiq oluna bilər.

Bu yanaşma, komandadaxili birlik, öyrənmə mədəniyyəti və sosial dəstəyin qurulması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə bir sistemdə liderlik potensialı olan fərdlər zamanla yetişdirilir və bu da təşkilatın uzunmüddətli inkişafını təmin edir.

Yapon döyüş fəlsəfəsinin müasir idman menecmentinə inteqrasiyası təkcə nəzəri təhlillərlə məhdudlaşmır. Bu fəlsəfənin əsas prinsipləri real idman mühitlərində uğurla tətbiq olunmuş, liderlik, psixoloji hazırlıq, strategiya qurulması və komanda ruhunun inkişafı kimi sahələrdə ciddi fayda vermişdir. Bu bölmədə biz həmin fəlsəfənin müxtəlif praktik modellərdə necə istifadə edildiyinə və konkret tətbiq nümunələrinə diqqət yetirəcəyik.

"Kaizen" anlayışı – yəni "davamlı kiçik təkmilləşdirmə" – Yapon

idarəetmə fəlsəfəsinin əsas sütunlarındandır. Bu prinsip idman təşkilatlarında, xüsusilə də məşq proqramlarının planlaşdırılmasında və performans analizlərində effektiv nəticə verir.

Tətbiqi nümunə:

Bir çox professional futbol və basketbol komandaları, məşqlərdən sonra video analizlər və fərdi performans hesabatları vasitəsilə "gündəlik inkişaf" modeli tətbiq edirlər. Hər gün bir aspekt üzərində fokuslanaraq, ümumi performansın mərhələli şəkildə yüksəlməsini hədəfləyirlər. Bu, idmançının özünüqiymətləndirmə bacarığını artırır və menecerin inkişaf prosesini izləməsinə şərait yaradır.

Zen fəlsəfəsi və meditasiya praktikasının idmançılar arasında yayılması son illərdə artmışdır. Bu təlimlər əsasında hazırlanan proqramlar zehni fokuslanma, stressin idarə olunması və oyun zamanı qərarvermə prosesinin təkmilləşdirilməsi baxımından əvəzolunmaz vasitələrdir.

Tətbiqi nümunə:

Yaponiyada və ABŞ-da bəzi Olimpiya yığma komandaları (xüsusilə döyüş növləri, tennis və atıcılıq sahəsində) meditasiya və nəfəs texnikalarını gündəlik məşq prosesinə daxil edirlər. Bu, idmançılarda "flow state" (axın vəziyyəti) yaratmağa kömək edir və təzyiq altında daha sabit performans göstərmələrinə səbəb olur.

Bushido'nun prinsipləri (cəsarət, sədaqət, ədalət, intizam və s.) komandadaxili münasibətlərin formalaşmasında və etik davranış kodekslərinin tərtibində uğurla tətbiq olunur. Bu yanaşma daha güclü komanda ruhu və məsuliyyət hissi formalaşdırır.

Tətbiqi nümunə:

Yeni Zelandiyanın məşhur "All Blacks" reqbi komandası öz strukturunda Bushido prinsiplərindən ilhamlanan komanda daxili liderlik modeli tətbiq edir. Hər bir oyunçunun liderlik bacarıqları inkişaf etdirilir və hər kəs komandanın şərəfini qorumağa məsul sayılır. Bu, həm performansı, həm də komanda harmoniyasını artırır.

"Seishin Tanren" – yəni zehni təlim – döyüş sənətlərində şəxsin daxili gücünü və qərarvermə qabiliyyətini inkişaf etdirmə metodudur. Bu metod müasir idman menecmentində zehni hazırlıq və fərdi təlim planlarının qurulması üçün faydalı struktur kimi istifadə olunur.

Tətbiqi nümunə:

MMA və karate kimi fərdi döyüş idmanlarında məşqçilər idmançılara yalnız fiziki dözümlülük deyil, həm də zehni dözümlülük üzərində işləmək üçün xüsusi təlimlər təklif edir. Bu təlimlərə vizualizasiya texnikaları, məqsəd təyin etmə və gündəlik təhlil daxildir. Menecerlər bu məlumatlara əsaslanaraq daha şəffaf qərarlar qəbul edirlər.

Hoshin Kanri – strateji istiqamətləndirmə – uzunmüddətli planlama və fəaliyyətin bütün səviyyələrdə uyğunlaşdırılması prosesidir. İdman təşkilatları bu yanaşmanı istifadə edərək komanda məqsədlərini daha real və ölçülə bilən hədəflərlə uzlaşdırırlar.

Tətbiqi nümunə:

İngiltərənin bəzi professional futbol klubları mövsümə başlamazdan əvvəl

komanda hədəfləri və fərdi inkişaf planlarını strukturlaşdırılmış formada təyin edir. Bu planlar mütəmadi qiymətləndirilir və "geri dönüş bağlantısı" sistemi vasitəsilə yenilənir. Bu, klubun həm idman, həm də maliyyə hədəflərinə paralel şəkildə irəliləməsini təmin edir.

Yapon döyüş sənətləri idmançılara və komandaya öz intizamlarını və strategiyalarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Bu, fiziki və zehni dözümlülüyü artırır, eyni zamanda idmançılara daha balanslı və nizamlı bir həyat tərzi təmin edir. İdman menecerləri üçün döyüş sənətlərinin fəlsəfəsini tətbiq etmək, təşkilat daxilində əməkdaşlığın və liderliyin gücləndirilməsinə imkan yaradır.

Yapon döyüş sənətləri və onların fəlsəfi prinsipləri idman menecmentində səmərəli idarəetməni və uğurlu nəticələri təmin edə bilər. Bu prinsip və yanaşmalar liderlərin və idmançıların daha güclü və etik qərarlar verməsinə, daha səmərəli strategiyalar qurmasına və psixoloji cəhətdən daha dözümlü olmasına imkan yaradır.

Gələcəkdə idman təşkilatları və akademik tədqiqatçılar Yapon döyüş fəlsəfəsini daha dərindən öyrənərək, bu prinsipləri müxtəlif idman növlərində tətbiq edə bilərlər. Beləliklə, idman menecmenti yalnız texniki və maliyyə aspektləri ilə deyil, həm də mənəvi və fəlsəfi cəhətdən də inkişaf edəcəkdir. İdman rəhbərləri və menecerləri bu fəlsəfəni tətbiq etməklə, təşkilat daxilində daha güclü və strateji qərarlar qəbul edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Yapon İdman Federasiyaları üzrə rəsmi sənədlər:https://www.olympic.az/about?utm_source=chatgpt.com
2. Dünya Cüdo Federasiyası (IJF) hesabatları: https://judo.az/News/News/cudo-federasiyas-idmon-konullulrin-sertifikatlar-tqdim-edib?utm_source=chatgpt.com
3. Karate üzrə beynəlxalq yarış qaydaları: https://www.football-plus.az/5806-cudo-federasiyasi-bos-da-hesabat-verdi.html
4. İdman Menecmenti və Marketinq jurnalları: https://www.facebook.com/judo.az/posts/r%C3%B6vn%C9%99q-abdullayev-beyn%C9%99lxalq-c%C3%BCdo-federasiyas%C4%B1-icraiyy%C9%99-komit%C9%99sinin-%C3%BCzv%C3%BC-se%C3%A7ilib/784150688432230/

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 14.04.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 17.04.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 24.04.2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.8
Şahin MUSTAFAYEV
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
baş müəllim
shahin.mustafayev74@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1604-5858

Nərgiz HÜSEYNLİ
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
magistrant
nargizhuseynli1104@gmail.com
https://orcid.org/0009-0005-2211-4951

KİÇİK BİZNESİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ KREDİTLƏŞMƏNİN TƏSİRİ: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Xülasə: Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri müasir iqtisadiyyatların mühüm sütunlarından biri olmaqla, məşğulluğun artırılması, yeni texnologiyaların tətbiqi, innovativ yanaşmaların təşviqi və iqtisadi artımın davamlı təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan kiçik biznesin inkişafı prioritet istiqamətlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Lakin onun dayanıqlı inkişafı üçün maliyyə resurslarına çıxış, xüsusilə də kreditləşmə imkanları həlledici əhəmiyyət kəsb edir.Bu məqalədə Azərbaycanda kiçik biznesin maliyyələşməsi, xüsusilə bank kreditləri ilə təmin olunma vəziyyəti araşdırılır, kreditləşmənin inkişaf dinamikası statistik məlumatlarla təhlil olunur, qarşıda duran əsas problemlər və onların həlli yolları təklif edilir. Mərkəzi Bank və Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında aparılan təhlillər göstərir ki, kiçik sahibkarların kredit resurslarına çıxış imkanları məhduddur və bu, onların genişlənmə potensialına mənfi təsir göstərir. Məqalənin nəticəsində bu sahədə daha səmərəli kredit siyasətinin formalaşdırılması üçün konkret tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: Kiçik biznes, kreditləşmə, maliyyə resursları, bank sektoru, iqtisadi inkişaf

Shahin MUSTAFAYEV, Nargiz HUSEYNLİ

THE IMPACT OF LENDING ON THE FINANCING OF SMALL BUSINESSES: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract: Small and medium-sized enterprises (SMEs) play a vital role in modern economies by fostering employment, introducing innovative approaches, and contributing to sustainable economic growth. In this regard, the development of small businesses is considered one of the strategic priorities of state policy. However, access to financial resources, especially to credit, remains a critical factor for ensuring their stable growth. This article analyzes the current state of access to finance for small businesses in Azerbaijan, with a particular focus on bank lending. Based on the statistical data provided by the Central Bank and the State Statistical Committee of Azerbaijan, the study evaluates the dynamics of credit disbursement, highlights existing challenges, and proposes potential

solutions. The analysis shows that small business entities still face significant limitations in accessing credit resources, which in turn affects their expansion capabilities. As a result, several practical recommendations are presented to improve lending mechanisms and support the development of the SME sector in the country.
Keywords: Small business, access to credit, financial resources, banking sector, economic development

Шахин МУСТАФАЕВ, Наргиз ГУСЕЙНЛИ

ВЛИЯНИЕ КРЕДИТОВАНИЯ НА ФИНАНСИРОВАНИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Абстракт: Малые и средние предпринимательские субъекты являются одной из важнейших опор современной экономики, играя значительную роль в увеличении занятости, внедрении новых технологий, поощрении инновационных подходов и обеспечении устойчивого экономического роста. В этом контексте развитие малого бизнеса рассматривается как одно из приоритетных направлений. Однако для его устойчивого развития решающее значение имеет доступ к финансовым ресурсам, особенно к возможностям кредитования. В данной статье исследуется финансирование малого бизнеса в Азербайджане, в частности, состояние обеспечения банковскими кредитами, анализируется динамика развития кредитования на основе статистических данных, выявляются основные проблемы и предлагаются пути их решения. Анализ, проведённый на основе данных Центрального Банка и Государственного Комитета по Статистике, показывает, что доступ малых предпринимателей к кредитным ресурсам ограничен, что негативно влияет на их потенциал к расширению. По результатам статьи даны конкретные рекомендации по формированию более эффективной кредитной политики в данной сфере.
Ключевые слова: малый бизнес, кредитование, финансовые ресурсы, банковский сектор, экономическое развитие.

Giriş

Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Prezident İlham Əliyevin imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında Kiçik və Orta Biznesin İnkişafına Dair Strateji Yol Xəritəsi" bu sahənin institusional dəstəklə gücləndirilməsi, əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması və sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün mühüm hüquqi bazadır.

Dövlət Statistika Komitəsinin 2023-cü il məlumatlarına əsasən, ölkədə fəaliyyət göstərən biznes subyektlərinin təqribən 95%-dən çoxunu kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri təşkil edir. 2022-ci ilin yekunlarına görə isə KOB subyektlərinin ÜDM-də payı 24%, ümumi məşğulluqda payı isə təxminən 40% olmuşdur. Bu göstəricilər inkişaf üçün geniş potensial olduğunu göstərsə də, hələ də bu sahənin kreditləşmə imkanları məhduddur.Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı əsasən maliyyə bazarını tənzimləyir, nəzarət edir və koordinasiya

edir. Kredit Bürosunun təcrübəsi Azərbaycanda yenidir. İlk kredit bürosu 2017-ci ilin dekabrında səkkiz bank tərəfindən birgə yaradılıb. Ümumilikdə, Azərbaycanda Kiçik və Orta Sahibkarlıq (KOS) maliyyələşdirilmə sahəsində Milli Sahibkarlığa Dəstək Fondunun vasitəsilə bəzi irəliləyişlər əldə edib. Lakin, banklar vasitəsilə maliyyələşdirmə hələ də əsas problem olaraq qalır, çünki sahibkarlar bankları yüksək faiz dərəcələri səbəbindən maliyyə əldə etmək üçün effektiv və əlçatan bir mexanizm kimi qəbul etmir. Bu səbəbdən, hökumət KOB-lara maliyyə dəstəyi verir, bunun üçün Milli Sahibkarlığa Dəstək Fondu, Dövlət İnformasiya Texnologiyaları İnkişafı Fondu, Kənd Təsərrüfatı Layihələri və Kreditlərinin İdarə Olunması üzrə Dövlət Xidməti, Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti və İpoteka Fondu kimi qurumlar vasitəsilə subsidiya maliyyələşdirməsi təklif olunur. KOB-ların maliyyələşdirilməsi və maliyyə inklüzivliyində iştirak edən maliyyə institutlarına tənzimləyici və nəzarət orqanları (Mərkəzi Bank), hökumət maliyyə dəstəyi göstərən dövlət fondları, eləcə də biznes subyektlərinə maliyyə dəstəyi verən kredit institutları və bürolar daxildir.

Tədqiqat metodları

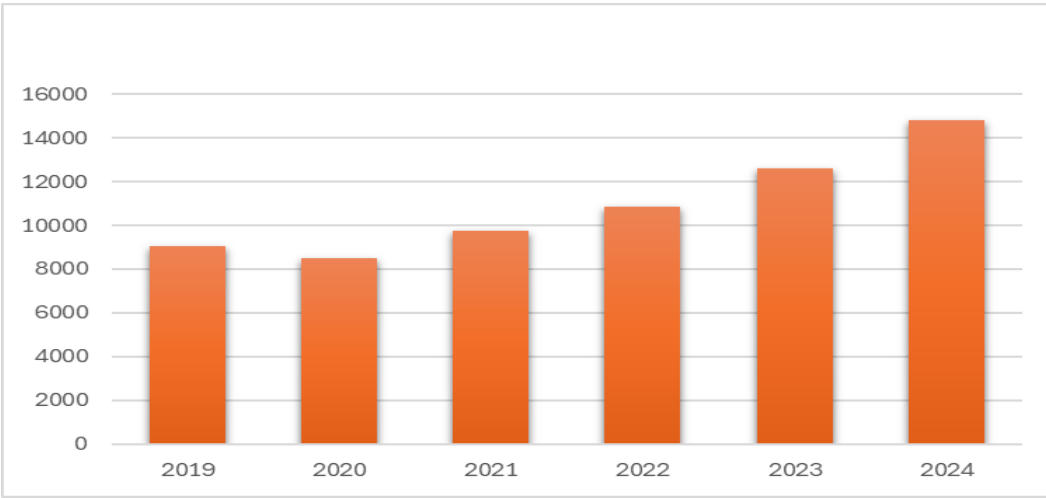
Kiçik və Orta Biznes (KOB-lar) ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatının fundamental hissəsi kimi qəbul edilir və beləliklə, dünya iqtisadiyyatının dayaqlarını təşkil edir. Belə ki, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) məlumatına görə, KOB-lar müəssisələrin 95%-dən çoxunu təşkil edir və iş yerlərinin 60-70%-ni yaradır. Başqa bir aspektdən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sənaye İnkişafı Təşkilatının (UNIDO) hesablamalarına əsasən, KOB-lar özəl müəssisələrin 90%-ni təşkil edir və ümumi işçi qüvvəsinin 50-60%-ni məşğul edir [11]. Hətta böhran dövrlərində və ya tənəzzül zamanlarında belə, KOB-lar məşğulluq, iqtisadi artım və məhsuldarlıqla əlaqələndirilmişdir. Asiya maliyyə böhranı zamanı kiçik və orta müəssisələr Tayvan üçün böhrana qarşı mübarizədə "qarışqa ordusu" kimi təsvir edilmişdir. KOB-lar ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rol oynayır; onlar rəqabəti stimullaşdıraraq daha yüksək səmərəliliyə, qiymətlərin azalmasına və daha keyfiyyətli məhsullara gətirib çıxarır. Beləliklə qeyd edək ki, KOB-lar mövcud olmasaydı, iri müəssisələr bir sıra sahələrdə inhisarçılıq edərdi. İqtisadçı Zoltan J. Acs ABŞ və Avropadakı kiçik bizneslərı araşdıraraq, onların əhəmiyyətinin 1980-ci illərdən bəri artdığını müəyyən etmişdir. Məsələn, ABŞ-ın General Motors şirkəti subyığım və digər xidmətlər üçün təxminən 37,000 KOB ilə əməkdaşlıq edir. Bu praktika təkcə ABŞ-da deyil, Avropada da geniş yayılıb. Məsələn, İtaliyanın Benetton şirkəti istehsalının təxminən 95%-ni KOB-lara subpodrat əsasında həvalə edir. Yalnız başqa-başqa xarici Avropa ölkələri deyil, bütövlükdə Avropa İttifaqının iqtisadiyyatı da KOB-lar tərəfindən güclü şəkildə dəstəklənir. Ümumiyyətlə, KOB-lar hər zaman yeni iş yerləri yaratmasa da, insan kapitalının eroziyasını azaldır və nisbi bacarıqlara malik olan işsiz işçilər üçün yeni alternativ məşğulluq imkanları yaradır.

Azərbaycan Respublikasında kreditləşmə sistemi əsasən kommersiya bankları və bəzi qeyri-bank kredit təşkilatları (QBKT) vasitəsilə həyata keçirilir. Son illərdə ölkədə bank sektorunun restrukturizasiyası, valyuta sabitliyi və maliyyə intizamının gücləndirilməsi nəticəsində kredit portfeli artım meyli göstərməkdədir. Lakin bu artım daha çox iri sahibkarlıq subyektlərinə yönəlmişdir, kiçik və orta biznesin kreditləşməsində isə müəyyən çətinliklər qalmaqdadır. Kiçik biznes

subyektlərinin kredit almaqda qarşılaşdıqları əsas çətinliklər aşağıdakılardır:

- Girov təminatının olmaması və ya yetərsizliyi
- Kredit tarixçəsinin zəif olması
- Bankların yüksək faiz siyasəti
- Kiçik sahibkarların maliyyə hesabatlılığının qeyri-kafi olması
- Kredit risklərinin yüksək qiymətləndirilməsi

Mərkəzi Bankın 2023-cü il illik hesabatına əsasən, ölkədə verilmiş ümumi kreditlərin 16.5%-i mikro, kiçik və orta biznes subyektlərinə aid olmuşdur. Bu faiz nisbətən aşağı səviyyədədir və inkişaf etməkdə olan digər ölkələrin göstəricilərindən geri qalır. Azərbaycan Respublikasında özəl sektorun inkişafı və maliyyələşdirilməsi dinamikası illərə görə müxtəlif cür reallaşdırılmışdır [3].

Diaqram 1. Azərbaycanda Biznes Kreditlərinin İllər Üzrə Dinamikası (mln.manat) [12]

Diaqramdan aydın olduğu kimi, Azərbaycanda biznes kreditləri üzrə aparılan illik müqayisəli təhlil göstərir ki, bu sahədə son illərdə sabit artım tendensiyası müşahidə olunmaqdadır. 2019-cu ildə biznes kreditlərinin həcmi təxminən 9031,6 milyon manat olub. Lakin 2020-ci ildə bu göstəricidə azalma baş verib və kredit həcmi 8478,3 milyon manata enib. Bu geriləmə dünya miqyasında baş verən COVID-19 pandemiyasının ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsiri ilə izah oluna bilər. 2021-ci ildən etibarən isə kreditləşmədə sabit artım qeydə alınır. 2021-ci ildə göstərici bir qədər yüksələrək 9740 milyon manata yaxınlaşıb. 2022-ci ildə artım daha da sürətlənərək kreditlərin həcmi təxminən 10855,1 milyon manata çatıb. Növbəti illərdə isə bu tendensiya daha da güclənmişdir. 2023-cü ildə 12616,8 milyon manata yaxınlaşan kredit həcmi, 2024-cü ildə 14787,2 milyon manatı keçərək maksimum səviyyəyə çatıb [12].

Bu dinamika göstərir ki, ölkədə sahibkarlığın inkişafı istiqamətində müsbət mühit formalaşıb. Maliyyə institutlarının biznes subyektlərinə olan etimadı artmış, həmçinin iqtisadi fəallığın yüksəlməsi nəticəsində bizneslər kredit resurslarından daha geniş şəkildə faydalanmağa başlamışdır. Bu tendensiya gələcəkdə də davam edərsə, ölkədə iqtisadi dayanıqlığın və biznes mühitinin güclənməsinə əhəmiyyətli

töhfə verə bilər.

Müasir dövrümüzdə, biznesin bank kreditləşməsi prosesi mürəkkəb məsələdir və həmin problemin həlli bir sıra istiqamətin birləşdiyi hissədədir. Hal-hazırki şəraitdə biznesin kreditləşməsinin mürəkkəb tərəflərinə biznesin şəffaf olmaması, etibarlı zaminlərin və banklar arasında hərtərəfli anlaşmanın olmaması daxil olunur. Biznes prosesinin kreditləşdirilməsində daha bir əhəmiyyət daşıyan problem onunla əlaqəlidir ki, orta hesabla bank təşkilatlarında kredit ərizəsinin araşdırılması ən azı 23 həftə zaman aparır və biznes sahibindən çoxlu sayda arayış və digər informasiyalar tələb edilir. Biznes prosesinin kreditləşdirilməsinin yaxşı tərəflərini də qeyd etmək mümkündür. Əsasən də, iri banklar daimi formada müştəriləri həvəsə gətirir. Həyata keçirilən bu mexanizm kreditin əldə olunması prosedurasının sadə formaya gətirilməsində, həmçinin faiz dərəcəsinin aşağı düşməsində ifadə edilə bilər. Ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı istiqamətindəki son islahatlar milli iqtisadiyyatın tərəqqisinə birbaşa və dolayı təsir etmişdir. Bununla da kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı ölkə iqtisadiyyatında yeniliyin sürətləndirilməsinə, yeni metod və texnologiyaların, ixtiraların, startap layihələrinin, hazırki istehsal metodlarının cəlb olunmasına və tətbiq edilməsinə zəmin yaratmışdır. Belə olduqda, kiçik və orta sahibkarlar intensiv olaraq dəyişən bazar ehtiyaclarına sürətli cavab verə bildilər [3].

Dinamika və təhlil	**2021-cü il**	**2022-cü il**	**2023-ci il**	**2024-ci il**
Maliyyələşdirilmiş layihələr				
Layihələrin ümumi sayı	1 902	2 726	3276	5722
Ümumi dəyəri (*mln. manatla)*	287,7	399,4	459,9	481,6
Kredit məbləği (*mln. manatla)*	130,6	145,9	193,8	248,1
o cümlədən mikro, kiçik və orta sahibkarlara (mln. manat / xüsusi çəki)	*115 (88,1%)*	*143,4 (98,3%)*	*176,6 (91,1%)*	*231,8 (93,4%)*
Kreditlərin layihələrin ümumi dəyərinə nisbəti *(%)*	45,4	36,5	42,1	51,5
Daxil olmuş müraciətlər				
Orta icra müddəti *(gün)*	9	8	6	5
İmtina faizi *(%)*	14,8%	9,8%	2,8%	2,0%

Cədvəl 1. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə yönəlmiş maliyyələşdirmə dinamikası [11]

Cədvəl 1-də 2021–2024-cü illəri əhatə edən statistik göstəricilər əsasında aparılan təhlil göstərir ki, kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərinin maliyyələşdirilməsi istiqamətində ölkədə davamlı və məqsədyönlü inkişaf meyilləri müşahidə olunur. Bu dövr ərzində maliyyələşdirilmiş layihələrin sayında və ayrılan kredit məbləğlərində mühüm artım qeydə alınmışdır [11].

2021-ci ildə 1902 layihə maliyyələşdirildiyi halda, bu rəqəm 2024-cü ildə artıq 5722-yə çatmışdır. Bu, dörd il ərzində layihə sayında 3 dəfəyə yaxın artım olduğunu göstərir ki, bu da dövlətin və maliyyə institutlarının kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsinə verdiyi əhəmiyyətin artdığını nümayiş etdirir. Layihələrin ümumi dəyəri baxımından da əhəmiyyətli artım mövcuddur: 2021-ci ildə 287,7 milyon manat olan ümumi dəyər, 2024-cü ildə 481,6 milyon manata

yüksəlmişdir. Bu artım, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və biznes mühitinin stimullaşdırılması istiqamətində aparılan siyasətin nəticəsi olaraq qiymətləndirilə bilər. Kreditləşmə göstəricilərinə nəzər saldıqda da bu meyillə üst-üstə düşən artım müşahidə olunur: kredit məbləği 2021-ci ildə 130,6 milyon manat olduğu halda, 2024-cü ildə 248,1 milyon manata çatmışdır. Xüsusilə diqqətəlayiq məqam, kreditlərin böyük hissəsinin məhz mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə yönəldilməsidir. 2024-cü ildə verilən kreditlərin 93,4%-i bu kateqoriyaya aid olan subyektlərə ayrılmışdır. Bu göstərici 2021-ci ildə 88,1% olduğu halda, 2022-ci ildə 98,3%-ə qədər yüksəlmiş və sonrakı illərdə nisbətən azalsa da, 90%-dən yuxarı səviyyəsini qoruyub saxlamışdır. Bu vəziyyət, dövlət siyasətində KOS-un prioritet sektor kimi qəbul edilməsinin nəticəsidir və maliyyə resurslarının daha kiçik strukturlara istiqamətləndirildiyini təsdiqləyir [11].

Kreditlərin layihələrin ümumi dəyərinə nisbətinin dəyişməsi də maliyyələşdirmə siyasətində mühüm meylləri ortaya qoyur. 2021-ci ildə bu nisbət 45,4% olduğu halda, 2022 və 2023-cü illərdə bu göstərici müvafiq olaraq 36,5% və 42,1% olmuş, 2024-cü ildə isə 51,5%-ə çatmışdır. Bu, həm də kreditlərin layihələrin maliyyələşməsindəki rolunun gücləndiyini və özəl sektorun daha çox maliyyə dəstəyi ilə təmin edildiyini göstərir. Orta icra müddətinə dair statistikalar da diqqətəlayiqdir. Əgər 2021-ci ildə kredit müraciətlərinin icra müddəti orta hesabla 9 gün idisə, 2024-cü ildə bu müddət 5 günə qədər azalmışdır. Bu göstərici, xidmətlərin sadələşdirilməsi və elektron müraciət sistemlərinin tətbiqi nəticəsində administrativ proseslərin daha operativ həyata keçirildiyini göstərir.

Eyni zamanda, imtina faizində də ciddi enmə müşahidə olunur. 2021-ci ildə imtina faizi 14,8% olduğu halda, bu göstərici 2024-cü ildə cəmi 2%-ə düşmüşdür. Bu azalma kredit əldə etmək imkanlarının genişləndiyini, bank-müştəri münasibətlərində risk qiymətləndirmə mexanizmlərinin daha effektiv işlədiyini və sahibkarların müraciət keyfiyyətlərinin yüksəldiyini göstərir.

Kiçik və orta sahibkarların maliyyə imkanları, maliyyələşmə mənbələrinin strukturu onların iqtisadi və investisiya fəaliyyətinə mühüm təsir göstərir. Hal-hazırda Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlara dövlət və özəl beynəlxalq maliyyə yardımı sistemi fəaliyyət göstərir. Müstəqillik illərində kiçik və orta sahibkarlara maliyyə yardımı sahəsində müəyyən müsbət təcrübə toplanmışdır. Ancaq bu təcrübələrə baxmayaraq, potensialına görə ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan kiçik və orta sahibkarlar maliyyə resurslarından məhdud istifadə edir. Maliyyə resurslarına olan məhdudiyyət həm uzunmüddətli, həm də qısamüddətli kreditlərin alınmasında da özünü göstərir. Azərbaycanda problemə çevrilən vacib məsələlərdən biri kiçik və orta sahibkarların investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi və bu sahəyə maliyyə resurslarının cəlb olunması imkanlarının genişləndirilməsidir. Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlara dövlət maliyyə yardımı üzrə iki mexanizm yaradılıb [5].

Birinci mexanizm subsidiyalar şəklində fermerlərə kredit güzəştlərinin verilməsidir. Hazırlanıb ərsəyə gətirilən bu mexanizm vasitəsilə fermerlərin kommersiya banklarından aldıqları kreditlərin faizləri fermerlər əvəzinə dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına ödənilmişdir.

İkinci mexanizm isə kiçik bizneslərə investisiya yardımlarının həyata keçirilməsidir. Bu məqsədlə dövlət büdcəsindən vəsaitlərin ayrılması planlaşdırılır. Bu vəsaitlər sahibkarlığın prioritet istiqamətlərində investisiya layihələrinə müsabiqə əsasında güzəştli uzunmüddətli kreditlər şəklində yönəldilir.

Nəticə

Kiçik biznesin iqtisadi inkişafda rolu danılmazdır. Onun çevikliyi, məşğulluğa verdiyi töhfə və regionlarda iqtisadi canlanmanı təmin etmək qabiliyyəti bu sektoru dövlət siyasətində prioritet sahəyə çevirir. Azərbaycanda bu sahənin inkişafına dövlət dəstəyi artmaqdadır, lakin maliyyə resurslarına, xüsusilə bank kreditlərinə çıxış hələ də əsas maneələrdən biri olaraq qalır.

Məqalədə təqdim olunan statistik təhlillər göstərir ki, 2019-2023-cü illər ərzində kiçik biznesə ayrılan kreditlərin həcmi artsa da, onların ümumi kredit portfelindəki payı dəyişkən və nisbətən aşağı səviyyədədir. Bank sektorunun kredit risklərinə qarşı ehtiyatlı yanaşması, yüksək faiz dərəcələri, zəif maliyyə hesabatlılığı və alternativ maliyyələşmə alətlərinin inkişaf etməməsi bu sahədə əsas problemlərdəndir.

Məqalədə təklif olunan tövsiyələr - dövlət zəmanətləri, faiz subsidiyaları, kredit reytinq sistemlərinin yaradılması və maliyyə savadlılığının artırılması - kiçik biznesin kreditləşmə imkanlarını genişləndirə və onların iqtisadiyyata töhfəsini artırmağa xidmət edə bilər. Əlavə olaraq, alternativ maliyyələşmə bazarının inkişaf etdirilməsi bu sahəyə yeni nəfəs gətirə bilər.Bu istiqamətdə davamlı dövlət dəstəyi və institusional islahatlar kiçik biznesin maliyyə dayanıqlığını gücləndirəcək və ümumi iqtisadi inkişafı daha da sürətləndirəcəkdir

Ədəbiyyat

1. Abdullayev Ş.Ə., Əsgərova R.V. Bank işi. – Bakı, 2009. – 465 s.
2. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi. – AR Prezidentinin Fərmanı, 6 dekabr 2016-cı il, № 1138.
3. Əliyev V. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı problemləri. – Bakı: Elm və Təhsil, 2020. – 219 s.
4. Əlizadə A. Kiçik sahibkarlığın maliyyə mənbələri və kreditləşmə imkanları. – Bakı: Qanun, 2021. – 175 s.
5. Nuriyev R. Kiçik və orta biznesin iqtisadi mexanizmləri. – Bakı: Qanun, 2020. – 190 s.
6. Ayyagari, M., Beck, T., & Demirgüç-Kunt, A. (2007). Small and Medium Enterprises Across the Globe. Small Business Economics, 29(4), 415–434.
7. Berisha, G., & Pula, J. S. (2015). Defining Small and Medium Enterprises: A Critical Review. Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences, 1(1), 17–28.
8. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2016). Financial Management: Theory & Practice (15th ed.). Boston: Cengage Learning.
9. Wang, Y. (2016). What Are the Biggest Obstacles to Growth of SMEs in Developing Countries? – An Empirical Evidence from an Enterprise Survey. Borsa Istanbul Review, 16(3), 167–176.
10. https://www.stat.gov.az
11. https://edf.gov.az/
12. https://www.cbar.az
13. https://www.unido.org
14. https://epomen.ru/issues/2020/48/02.pdf
15. https://ecsn.ru/wp-content/uploads/201804_63.pdf

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 22.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 28.06.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05.07.2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.9
UOT: 613
Şəmşad ƏLİZADƏ
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Shamo.88@mail.ru
https://orcid.org/0000-0003-2284-3693

Nicat NOVRUZOV
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
müəllim
nicat.novruzov@atmu.edu.az
https://orcid.org/0000-0002-7636-0112

TURİZMİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ BANK SEKTORUNUN ROLU

Xülasə: Müasir dövrdə turizm sektorunun inkişafını təmin edən əsas amillərdən biri bu sektorun effektiv maliyyələşdirilməsi məsələsidir. Bu sahədə bankların rolunu xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Doğrudur, banklar turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində iştirak edərək, bu sahədə fəaliyyət göstərən şirkətlərə kreditlər verir. Lakin biznes krediti altında verilən bu kreditlərin faizi yüksək olduğundan bir çox turizm şirkətləri əldə etdiyi krediti qaytarmaqda çətinlik çəkir. Banklar turizm sektorunun kreditləşdirilməsində böyük əhəmiyyətə malik olsalar da, bu sektorun inkişaf potensialını və perspektivini nəzərə alaraq bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlara dövlət dəstəyi ilə aşağı faizli uzun müddətli kreditlərin verilməsi təmin edilməlidir. Yəni turizmin maliyyələşdirilməsində bank sektorunun rolu və əhəmiyyəti dövlətin dəstəyi ilə yüksəldilməlidir. Bu məsələləri nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, turizmin maliyyələşdirilməsində bank sektorunun əhəmiyyətini ortaya qoymaq və onun başlıca istiqamətlərini müəyyən etmək müasir dövrdə ən aktual məsələlərdən biri hesab olunur.
Açar sözlər: turizm sektoru, bank sektoru, maliyyələşdirilmə, Azərbaycan, kreditlər

Shamshad ALIZADE, Nijat NOVRUZOV
THE ROLE OF THE BANKING SECTOR IN TOURISM FINANCING

Abstract: One of the main factors ensuring the development of the tourism sector in modern period is the issue of effective financing of this sector. The role of banks in this field should be particularly emphasized. It is true that banks participate in financing the tourism sector and provide loans to companies operating in this field. However, due to the high interest rates of these loans granted under business loans, many tourism companies have difficulty repaying the loans they have obtained. Although banks play a major role in lending to the tourism sector, taking into account the development potential and prospects of this sector, it is necessary to provide low-interest long-term loans with state support to

entrepreneurs operating in this field. In other words, the role and importance of the banking sector in financing tourism should be increased with the support of the state. Considering these issues, it should be noted that highlighting the importance of the banking sector in financing tourism and determining its main directions is considered one of the most urgent issues in the modern period.

Keywords: tourism sector, banking sector, financing, Azerbaijan, loans

Шамшад АЛИЗАДЕ, Ниджат НОВРУЗОВ

РОЛЬ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА В ФИНАНСИРОВАНИИ ТУРИЗМА

Абстракт: Одним из основных факторов, обеспечивающих развитие сферы туризма в современных условиях, является вопрос эффективного финансирования этой сферы. Особо следует подчеркнуть роль банков в этой сферы. Действительно, банки участвуют в финансировании туристического сектора и предоставляют кредиты компаниям действующим в этой сфере. Однако из-за высоких процентных ставок по этим кредитам, выдаваемым в рамках бизнес-кредитов, многие туристические компании испытывают трудности с погашением полученных кредитов. Хотя банки играют большую роль в кредитовании туристической сферы, учитывая потенциал и перспективы развития этой сферы, необходимо предоставлять предпринимателям, работающим в этой сфере, долгосрочные кредиты под низкие проценты с государственной поддержкой. Другими словами, роль и значение банковского сектора в финансировании туризма должны быть повышены при поддержке государства. Рассматривая данные вопросы, следует отметить, что выделение значения банковского сектора в финансировании туризма и определение его основных направлений считается одним из наиболее актуальных вопросов в современный период.

Ключевые слова: туристический сектор, банковский сектор, финансирование, Азербайджан, кредиты

Giriş

Məlum olduğu kimi turizm Azərbaycanda iqtisadiyyatın ən perspektivli sektorlarından biridir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda bu sektor günü-gündən inkişaf edir. Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafı müxtəlif amillərdən asılıdır. Birincisi, ölkənin yerləşdiyi əlverişli coğrafi mövqe bu sektorun inkişafında əsas amillərdən biri sayılır. Digər tərəfdən Azərbaycanın gözoxşayan təbiəti, gözəl iqlimi turizm sektorunun inkişafına təkan verir.

Ölkəmizin zəngin mədəniyyəti, o cümlədən xalqımızın qonaqpərvərliyi turizmin perspektivli və potensial bir sektora çevrilməsinə təsir göstərir. Müasir dövrdə turizm sektorunun inkişafının təmin edilməsi bir sıra amillərdən asılıdır. Əvvəla dövlət turizm sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını təşviq etməlidir. Dövlət tərəfindən bu sahədə azad rəqabət mühiti formalaşdırılmalıdır. Digər tərəfdən turizm sektorunun inkişafının təmin olunması üçün bu sahəyə maraq göstərən istər yerli, istərsə də xarici investorların cəlb edilməsi reallaşdırılmalıdır.

Turizm sektorunun inkişafını təmin edən əsas amillərdən biri də bu sektorun

effektiv maliyyələşdirilməsi məsələsidir. Bu sahədə bankların rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Son dövrlər bir çox sahədə problemlər ortaya çıxdığı kimi, turizm sektorunda da bu problemləri müşahidə etmək mümkündür. Bu problemlərdən biri turizm sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərin bir çoxunda maliyyə resurslarının çatışmazlığıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, banklar turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində aktiv iştirak edərək, bu sahədə fəaliyyət göstərən şirkətlərə kreditlər verir. Ancaq biznes krediti adı altında verilən bu kreditlərin faizi yüksək olduğundan, bir çox turizm şirkətləri bu vəsaiti geri ödəməkdə çətinlik çəkir. Banklar turizm sektorunun kreditləşdirilməsində böyük əhəmiyyətə malik olsalar da, turizmin inkişaf perspektivini nəzərə alaraq bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlara dövlət dəstəyi ilə aşağı faizli uzun müddətli kreditlərin verilməsi təmin edilməlidir. Bu məsələləri nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, turizmin maliyyələşdirilməsində bank sektorunun rolunu ortaya qoymaq müasir dövrdə ən aktual məsələlərdən biri sayılır.

1.1. Azərbaycanda turizm sektorunun maliyyələşdirilməsinin iqtisadi əhəmiyyəti

Turizm sektoru Azərbaycanda ən əhəmiyyətli sahələrdən biri olmaqla ildən ilə inkişaf etməkdədir. Azərbaycanda turizm sektorunun effektiv inkişafı iqtisadiyyatın investisiya fəaliyyətinin aktivləşdiyi, yeni iş yerlərinin açıldığı, vəsaitlərin dövriyyəsinin genişləndiyi iqtisadiyyatın digər sahələrinə də böyük təsir göstərir. Elə bu səbəbdən turizm sektorunun inkişafı iqtisadiyyatın sosial və iqtisadi cəhətdən inkişafı ilə nəticələnir [2, s.11].

Ümumiyyətlə istənilən sektorun inkişafının təmin edilməsi göründüyü kimi asan məsələ deyil. Bu sahədə kifayət qədər maneələr və problemlər ortaya çıxır. Müasir dövrdə turizm sektorunun inkişafının təmin edilməsi aktual məsələlərdən biri olsa da, burada da müəyyən problemlər müşahidə olunur. Turizm sektorunda son dövrlər ortaya çıxan problemlərdən biri bu sektorun maliyyələşdirilməsi məsələsidir. Bu baxımdan turizm sektorunun effektiv maliyyələşdirilməsi məsələsi də öz növbəsində aktual və əhəmiyyətli məsələlərdən biri sayılır.

Müasir dövrdə turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi mənbələrinin müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələ istər şirkət səviyyəsində, istərsə də dövlət səviyyəsində reallaşdırılır. Qeyd edək ki, turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi bir neçə mənbədən ibarət ola bilər. Bu mənbələrə, turizm şirkətlərinin şəxsi kapitalını, onların sərəncamında qalan xalis mənfəəti, banklardan və maliyyə təşkilatlarından cəlb edilmiş kreditləri, turizm fəaliyyəti nəticəsində turistlərin etdikləri ödənişləri, o cümlədən dövlət orqanlarının nəzarəti altında ayrılmış dotasiyaları aid edə bilərik [3, s.25].

Turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində biz əsas 2 amili qeyd edə bilərik. Bu amillərdən biri turizm sektorunun maliyyələşdirilməsinin dövlət tərəfindən reallaşdırılması, digəri isə bu maliyyələşdirilmənin turizm şirkətlərinin maliyyə resurslarını səfərbər etməsi hesabına təmin edilməsidir. Turizm müəssisələrinin maliyyə resursları müxtəlifdir. Biz bu maliyyə resurslarını 2 qrupa ayıra bilərik: Xüsusi maliyyə resursları və borcalınmış maliyyə resursları. Xüsusi maliyyə resursları da öz növbəsində 2 yerə bölünür. Xüsusi daxili maliyyə resursları və xüsusi xarici maliyyə resursları. Nizamnamə kapitalı formalaşdıqda təsisçilərdən

daxilolmalar, sərəncamda qalan mənfəət, əsas vəsaitlər üçün yığılmış amortizasiya ayırmaları xüsusi daxili maliyyə resurslarına aid edilir. Nizamnamə kapitalının əlavə üzv haqqı, əlavə emissiya və yerləşdirilmiş qiymətli kağızlardan daxil olan vəsait, yenidənbölgü nəticəsində daxil olmuş vəsait və büdcədən ayrılmış əvəzsiz vəsaitlər isə xüsusi xarici maliyyə resurslarına aid edilir.

Banklardan və ya maliyyə təşkilatlarından alınmış uzun və qısamüddətli kreditlər, istiqrazların buraxılışından daxilolmalar və büdcədən dotasiya şəklində alınmış vəsaitlər isə borcalınmış maliyyə resurslarına aid edilir [1, s.59]

Dünya təcrübəsi sübut edir ki, istənilən sektorun inkişafının təmin edilməsində dövlət dəstəyi danılmaz amildir. Bu baxımdan hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanda da turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində dövlət dəstəyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bəzi görüləcək tədbirlər təbii ki, turizm sektorunun inkişafını reallaşdıra bilər. Belə ki, turizmin dövlət tərəfindən prioritet bir sektor olaraq hesab olunmasını nəzərə alaraq turizm şirkətlərinə dövlət tərəfindəm vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi, aşağı faizli uzunmüddətli sahibkarlıq kreditlərinin banklar tərəfindən verilməsinin təmin edilməsi, dövlət subsidiyalarının bu sektora yönəldilməsi turizm sektorunun inkişafını təmin edə bilər. Ancaq hazırda bazar iqtisadiyatı şəraitində maliyyə resurslarının məhdud olmasına görə maliyyələşdirilmə prosesləri həm dövlət, həm də korporativ səviyyədə müvafiq idarəetmə və tənzimləmə tələb edir.

Azərbaycan Respublikası prezidenti cənab İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi"-nə əsasən ümumilikdə turizm şirkətlərinin maliyyələşdirmə formalarına büdcədənkənar təxsisatlar, sahibkarlığın inkişaf fondunun vəsaitləri, dövlət gəlirləri, bələdiyyə büdcələri, yerli və xarici investisiyalar, qrantlar, bank kreditləri və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kreditləri aid edilir [4].

Məlumdur ki, turizm sektorunun effektiv maliyyələşdirilməsi Azərbaycanda məşğulluğun təmin edilməsinə, turizm şirkətlərinin rentabelliyinin, ödəmə və rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə, iqtisadi artımın təmin edilməsinə səbəb olur. Bundan əlavə turizmin doğru zamanda və tam şəkildə maliyyələşdirilməsi bu sektorun cəlbediciliyini yüksəldir ki, bu da xarici investorların məhz turizm sektoruna investisiya qoyma ehtimalını daha da yüksəldir.

Ölkəmizdə turizm potensialının yüksək olduğunu nəzərə alaraq, bu sektorun effektiv maliyyələşdirilməsinin ölkənin iqtisadi inkişafını təmin edən mühüm amillərdən biri olmasını vurğulaya bilərik. Məhz bu səbəbdən Azərbaycan iqtisadiyyatının başlıca inkişaf istiqamətlərindən biri olaraq turizmin inkişafına istiqamətlənən maliyyə resurslarının artırılması və bu vəsaitlər sayəsində turizm sektorunun iqtisadi inkişafda rolunun yüksəldilməsi dövlətin qarşıya qoyduğu əhəmiyyətli hədəflərdən və aktual məsələlərindən biri sayılır [6].

1.2. Turizmin maliyyələşdirilməsində bankların rolu

Müasir iqtisadi mühitdə turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə resurslarının zamanında və tam şəkildə cəlb edilməsi turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində əsas amillərdən biri hesab olunur. Məlum olduğu kimi, turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi zamanı bəzi amillər nəzərə alınmalıdır. Bu amillərə həm regionun turizm üçün cəlbediciliyi,

həm də maliyyə resurslarının mövcudluğu aid edilir. Turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi taktikası və strategiyası məhz bundan başlamalıdır.

Hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da turizmin inkişafını təmin edən mühüm amillərdən biri onun maliyyələşdirilməsidir. Əvvəla turizmin effektiv maliyyələşdirilməsi müxtəlif turizm şirkətlərinin rəhbərlik səviyyəsində reallaşdıracağı məsələdir. Bu sahədə turizm şirkətləri müxtəlif mənbələrdən maliyyə resurslarının səfərbər edilməsini təmin etməlidir. Turizm fəaliyyətindən əldə olunan mənfəət, səhmdarların qoyduğu kapital, investisiya fəaliyyətindən əldə olunan mənfəət turizm şirkətlərinin öz vəsaitləri hesabına formalaşdırdığı maliyyə resurslarıdır. Təbii ki, bu resurslar kifayət etmədikdə turizm şirkətləri kommersiya banklarından kreditlər götürürlər. Alınan kreditlər turizm sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün mühüm maliyyələşmə mənbəyi hesab olunur. Bu səbəbdən iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarının maliyyələşdirilməsində bankların böyük rolu vardır. Bu sektorlardan biri də turizm sektorudur.

Qeyd edək ki, banklar fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsi, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən maliyyə-kredit təşkilatlarıdır [7].

Bankların ən mühüm fəaliyyət sahələrindən biri qeyd olunduğu kimi fiziki şəxslərlə birgə, fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq müəssisələrin kreditləşdirilməsidir. Odur ki, turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində bankların fəaliyyət istiqamətlərinin müxtəlifliyini nəzərə alaraq əvvəlcə bu fəaliyyətə kredit əməliyyatlarını aid edə bilərik. Maliyyə sabitliyinin pozulması, likvidlik problemi və bunun nəticəsində ödəmə qabiliyyətinin olmaması müasir dövrdə turizm fəaliyyətinin effektiv həyata keçirilməsinə mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan kommersiya bankları turizm şirkətlərinə kredit vermək yolu ilə bu problemin aradan qaldırılmasına köməklik edirlər.

Turizmin maliyyələşdirilməsində bankların mühüm fəaliyyətlərindən biri depozit əməliyyatlarıdır. Məlum olduğu kimi, banklar fiziki şəxslərlə bərabər müxtəlif müəssisələrə də depozit xidmətləri təklif edir ki, turizm şirkətlərini də bura əlavə etmək olar. Belə ki, banklar əvvəlcə turizm şirkətləri ilə depozit əməliyyatlarına dair müvafiq depozit müqaviləsi bağlayır. Bu müqavilə əsasında depozit hesabı açaraq, turizm şirkətlərindən cəlb etdikləri vəsaiti depozit hesabına mədaxil edir. Banklar depozit müqaviləsinin sonunadək mütəmadi olaraq turizm şirkətlərinə depozit üzrə faiz ödəyir. Bu faiz ödənişləri turizm şirkətləri üçün bir gəlir növü olduğundan əlavə maliyyələşdirilmə mənbəyi sayılır.

Turizmin maliyyələşdirilməsində bankların həyata keçirdiyi əməliyyatlardan biri də lizinq əməliyyatlarıdır. Qeyd edək ki, lizinq özündə bank krediti, icarə, investisiya elementlərini cəmləşdirən münasibətlər kompleksidir [8]. Banklar turizm şirkətlərinə əsas vəsaitlərin kompleks satışını lizinq yolu ilə reallaşdıraraq onları bu yolla maliyyələşdirə bilər. Çünki müasir dövrdə bir sıra turizm şirkətləri tərəfindən turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsi məqsədilə nəqliyyat vasitələrinin, kompyuterlərin, avadanlıqların və digər əsas vəsaitlərin birbaşa alınması məsrəftutumlu ola bilər. Bu səbəbdən turizm şirkətləri qeyd olunan əsas vəsaitlərin alınmasını uzunmüddətə icarəyə götürmək, yəni lizinq yolu ilə həyata keçirə bilər.

Müasir dövrdə turizmin maliyyələşdirilməsində bankların fəaliyyət istiqamətlərindən biri faktorinq əməliyyatları hesab olunur. Qeyd edək ki, faktorinq fəaliyyəti müəssisələrin debitor borclarının maliyyələşdirilməsi məqsədilə alıcılara qarşı pul tələbi hüququnun banka ötürülməsidir. Belə ki, turizm şirkətləri göstərdiyi turizm xidmətlərinə görə yaranmış debitor borclarını əldə etməyə bilər. Təbii ki, uzun müddət ödənilməyən debitor borclarının ümidsiz borca çevrilmə ehtimalı yüksəkdir. Bu zaman banklar debitor borclarının həcminin müəyyən həcmini turizm şirkətlərinə ödəməklə həm onları maliyyələşdirir, həm də debitor borclarının ümidsiz borca çevrilməsinin qarşısını alır [9].

Turizmin maliyyələşdirilməsində bankların fəaliyyət istiqamətlərindən biri investisiya əməliyyatlarıdır. Qeyd edək ki, banklar müasir dövrdə həm maliyyə həm də real investisiya növü üzrə əməliyyatlar aparmaqdadır. Bu səbəbdən banklar turizm sektoruna investisiya qoymaqla həm onların maliyyələşdirilməsini təmin edə bilər, həm özləri mənfəət əldə edə bilər, həm də bu yolla ölkənin iqtisadi inkişafında rol oynaya bilər.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi zamanı bəzi problemlər müşahidə olunur biz bu problemləri aşağıdakı kimi sıralaya bilərik.

1. Banklar tərəfindən turizm şirkətlərinə verilən kreditlər bəzi hallarda tələb olunan həcmdə olmur
2. Verilən kreditlərin müddəti qısa, faizi isə yüksək olur
3. Banklar tərəfindən turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi sahəsində məlumatlandırma bəzən lazımi səviyyədə olmur
4. Kreditləşdirmə prosesində bankların aldığı komissiya məbləği yüksək həddə çatır
5. Maliyyə proqnozlaşdırılması ilə bağlı problemlər maliyyələşdirilmədə əsas problemlərdən biridir

Turizm şirkətlərinin maliyyələşdirilməsində kreditləşdirmənin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bir nüansı qeyd etmək lazımdır ki, turizm şirkətlərinin dövlətin təminatı olmadan birbaşa banklardan aldığı kreditlərin faizi yüksək olur. Bir çox hallarda turizm şirkətlərinin biznes krediti adı altında banklardan aldığı bu kreditləri ödəmə qabiliyyəti olmur. Çünki kreditin həcmi yüksək, müddəti qısa və faizi də adətən yüksək olur. Bu səbəbdən turizmin maliyyələşdirilməsində dövlət dəstəyi mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdən biri hesab olunur.

Bildiyimiz kimi sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi dövlətin hədəflədiyi ən prioritet məsələlərdən biridir. Bu səbəbdən Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı surətdə inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən biri sayılır. Bu sahədə dövlət tərəfindən davamlı olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, inzibati proseslərin təkmilləşdirilməsi, qanunsuz müdaxilələrin və müxtəlif problemlərin aradan qaldırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin formalaşdırılması, maarifləndirmə və müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi sahələrini əhatə edən kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Görülən bu tədbirlər nəticəsində Azərbaycan Respublikasında sahibkarlar təbəqəsi formalaşmış, iqtisadi inkişafda özəl sektorun rolu önəmli səviyyədə yüksəlmiş, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində sahibkarlıq üçün əlverişli şərait yaranmış,

qanunvericilik qaydaları təkmilləşmiş, maliyyə-kredit təminatı yüksəlmiş, sahibkarların vergi yükü azalmış, onların hüquqlarının müdafiəsi sistemi təkmilləşmiş, iş adamlarının beynəlxalq əlaqələri genişlənmiş və digər uğurlar əldə olunmuşdur [5].

Turizmin maliyyələşdirilməsində bankların rolu nə qədər yüksək hesab edilsə də, bu məsələnin dövlət dəstəyi altında təmin edilməsi daha etibarlıdır. Çünki bir çox sahələrlə yanaşı turizm də inkişaf etdirilməsi vacib olan sahələrdən biridir. Bu səbəbdən dövlət turizm sektorunun inkişafının təmin edilməsi adı altında banklara tapşırıq verməlidir ki, onlar turizm şirkətlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədilə lazımi kreditləri vaxtında uzun müddətə və aşağı faizlə verilməsini təmin etsinlər. Qeyd edək ki, maliyyə resurslarının tərkibi və strukturu turizm sektorunun effektiv maliyyələşdirilməsinə mane olan səbəblərdəndir. Maliyyə resurslarının tərkibi turizm sektorunun iştirakçıları arasında pul və borc axınının əlamətlərindən asılıdır. Qeyd edək ki, müasir dövrdə turizm sektorunun inkişafına bir sıra maneələr və problemlər təsir göstərir ki, bunlardan ən başlıcası bu sektorun maliyyələşdirilməsi ilə bağlıdır.

Turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində bankların kifayət qədər fəaliyyət isitqamətlərini qeyd etdik. Lakin unudulmamalıdır ki, bu hədəfin reallaşdırılmasında dövlətin də böyük rolu vardır. Bu baxımdan turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələdir.

Nəticə

Azərbaycan ötən dövrlərdən fərqli olaraq, hazırda günü-gündən iqtisadi cəhətdən inkişaf etməkdədir. Təbii ki, bu inkişaf müxtəlif iqtisadi sektorlara da öz təsirini göstərməkdədir. Hazırda ölkənin ən prioritet və cəlbedici sahələrindən biri turizmdir. Ölkənin əlverişli coğrafi məkanda yerləşməsi, zəngin mədəniyyəti, əhalinin qonaqpərvərliyi turizm sektorunun inkişaf etmiş bir sferaya çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda qeyri-neft sektoru içərisində turizmin özünəməxsus yeri vardır. Müəyyən problemlərin hökm sürməsinə baxmayaraq, bu sektorun inkişaf potensialı çox yüksək hesab olunur. Bu səbəbdən turizmin inkişafını reallaşdırmaq və davamlılığını təmin etmək üçün bir sıra tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Bu tədbirlərdən biri də turizm sektorunun effektiv maliyyələşdirilməsidir. Turizmin maliyyələşdirilməsi məsələsi əvvəla turizm şirkətlərinin rəhbərliyi səviyyəsində müstəqil həll edilməlidir. Burada bir neçə sual ortaya çıxır. Mövcud maliyyə resursları hansı səviyyədədir? Hansı maliyyə resursları cəlb olunacaq? Maliyyə resursları hansı mənbələrdən cəlb olunacaq? Təbii ki, bu suallara cavab tapmaq üçün turizm şirkətləri öz mövcud maliyyə potensialını qiymətləndirməli, ehtiyac duyularsa yeni maliyyə mənbələrinə baş vurmalıdır.

İnkişaf etmiş dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın bütün sektorlarında inkişafın təmin edilməsi üçün əsas amillərdən biri maliyyələşdirilmədir. İqtisadiyyatın digər sektorlarında olduğu kimi turizm sektorunun düzgün idarə olunması və davamlı fəaliyyət göstərməyinin əsasında məhz onun effektiv maliyyələşdirilməsi dayanır.

Qeyd edək ki, bir sıra ölkələr turizm sektorunun inkişafını təmin etməkdə uğurlu olmamışdır. Bu problem bir çox hallarda turizm sektorunun qeyri effektiv maliyyələşdirilməsindən qaynaqlanır. Turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi o sektorun inkişafının təmin edilməsi məqsədilə maliyyə resurslarının vaxtında və tam

şəkildə səfərbər edilməsini əks etdirir.
Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində bankların böyük əhəmiyyəti vardır. Turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində biz bank sektorunun müxtəlif fəaliyyət istiqamətlərini göstərmişdik. Bu fəaliyyət istiqamətlərindən biri kreditləşdirilmə ilə bağlıdır. Banklar turizm sektorunu ehtiyac duyulan məbləğdə kreditləşdirməklə onun maliyyələşdirilməsini təmin edə bilər.
Bundan əlavə bankların depozit əməliyyatlarını da mühüm fəaliyyət istiqaməti kimi vurğulamaq olar. Turizm şirkətləri banklara depozit qoymaqla depozit faizindən gəlir əldə edə bilər ki, bu da mühüm maliyyələşdirilmə vasitəsi hesab olunur. Digər tərəfdən banklar lizinq fəaliyyətini həyata keçirməklə əsas vəsaitlərin uzunmüddətli icarə yolu ilə turizm şirkətlərinə satışını həyata keçirə bilər ki, bu da maliyyələşdirilmədə əsas vasitələrdən biri sayılır.
Müasir dövrdə turizmin maliyyələşdirilməsində bankların fəaliyyət istiqamətlərindən biri olaraq faktorinq əməliyyatlarını göstərə bilərik. Bu yolla turizm şirkətlərinin debitor borcları banklar vasitəsilə ödənilir. Banklar isə öz növbəsində debitor borcları üzrə borclu tərəf qarşısında ödənişə görə iddia qaldırır.
Əsas maliyyələşdirilmə vasitəsi olaraq bankların investisiya fəaliyyətini də göstərə bilərik. Belə ki, banklar turizm sektoruna investisiya qoyaraq bu sektorun həm maliyyələşdirilməsini həm də inkişafını təmin edə bilər.
Qeyd olunan hər bir istiqamət turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində bankların mühüm istiqamətləri hesab olunur. Bu baxımdan bu istiqamətlər üzrə həyata keçirilən hər bir fəaliyyət turizmin maliyyələşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Ataşov B. Müəssisələrin maliyyəsi / B.Ataşov, N. Novruzov, E. İbrahimov, [və b]. - , Bakı: 2009. - 339 s.
2. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi / Ə.Q.Əlirzayev. – Bakı: 2011. - 494 s.
3. Hüseynov İ.H. Turizmin əsasları / İ.H.Hüseynov, N.T.Əfəndiyeva. – Bakı: 2007. - 442 s.
4. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi: [elektron resurs].- Bakı, 17 dekabr, 2016-cı il. - https://president.az/az/articles/view/22134
5. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı: [elektron resurs].- Bakı, 30 aprel 2007-ci il. - https://e-qanun.az/framework/12975
6. Turizmin inkişaf etdirilməsi prioritet məsələlərdəndir: http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2013/dekabr/340586.html
7. Bankların mahiyyəti və əhəmiyyəti: https://az.wikipedia.org/wiki/Bank
8. Lizinq nədir?: https://banker.az/lizinq-nədir/
9. Faktorinq nədir? : https://www.pashabank.az/corporate_factoring_faq,1191/lang,az/

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 24.03.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 01.04.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 07.04. 2025

Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları. İl 14, Say 2, 2025, 98-102 s.
Tourism and Hospitality Studies. Volume 14, Number 2, 2025, p. 98-102.

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.10
UOT: 93
Məhərrəm ZÜLFÜQARLI
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
tarix elmləri doktoru, professor
mzulfugarli@mail.ru
https://orcid.org/0000-0003-0345-4318

"BAKI QƏHRƏMAN ŞƏHƏRDİR" 15 İL ƏVVƏL İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ TƏŞƏBBÜS

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası (AVCİYA) 21 yanvar 2005-ci il tarixdən başlayaraq faşizm üzərində qələbənin 60 illiyi ilə əlaqədar "Bakı qəhrəman şəhərdir" adlı böyük layihədən bəhs olunur. Qeyd olunan faktlar sübut edir ki, İkinci Dünya müharibəsində qələbədə həlledici rolu olmuş Bakı şəhərinə qəhrəman şəhər adı verilməsi ədalətin bərpası olunmasıdır.
Açar sözlər: müharibə, qələbə, qəhrəman, şəhər, neft

Maharram ZULFUGARLI "BAKU - HERO CITY" INITIATIVE THAT WAS PUT FORWARD 15 YEARS AGO

Abstract: The article discusses the major project "Baku is a Hero City" launched by the Association for the Development of Civil Society in Azerbaijan (ACSDA) on January 21, 2005, in connection with the 60th anniversary of the victory over fascism. The facts mentioned prove that giving the title of hero city to Baku, which played a decisive role in the victory in World War II, is a restoration of justice.
Keywords: war, victory, hero, city, oil

Магаррам ЗЮЛЬФЮГАРЛЫ «БАКУ – ГОРОД-ГЕРОЙ» ИНИЦИАТИВА, КОТОРАЯ БЫЛА ВЫДВИНУТА 15 ЛЕТ НАЗАД

Абстракт: В статье рассматривается проект «Баку – город-герой», стартовавший 21 января 2005 года по инициативе Ассоциации содействия развитию гражданского общества в Азербайджане (АСРГОА) в связи с 60-летием победы над фашизмом. Вышеизложенные факты доказывают, что присвоение звания города-героя Баку, сыгравшем решающую роль в победе во Второй мировой войне, является восстановлением справедливости.
Ключевые слова: война, победа, герой, город, нефть

Müharibədə iştirakla bağlı SSRİ-nin Moskva, Leninqrad, Stalinqrad, Minsk, Kiyev, Brest, Sevastopol, Novorossiysk, Odessa, Kerç, Tula, Smolensk, Murmansk şəhərlərinə "Qəhrəman şəhər" adı verilsə də, müharibədəki qələbədə həlledici rola malik Bakıya bu ad verilməmişdir. Fikrimizcə Bakıya "Qəhrəman şəhər" adının sovet dövründə verilməməsinin əsas səbəbini Moskvanın Azərbaycana qarşı ögey siyasətində axtarmaq lazımdır. Sovet rəhbərliyi tərəfindən müharibədəki qələbədə Bakı neftinin rolunu azaltmaq, hətta unutmaq meyllərinin artması deyilinləri sübut edir. Məsələn, Moskvada nəşr olunmuş, o dövr üçün samballı kitablardan hesab olunan çoxcildli "SSRİ tarixi" kitabında müharibə dövründə neftin çıxarılmasında Ural, Sibir və Volqaboyunun əsas rol oynadığı göstərilib, SSRİ- nin əsas neft mərkəzi və Sovet ordusunu yanacaqla əsas təmin edən Bakı neft rayonu haqqında isə bir kəlmə yazılmayıb.

Dövlət Müdafiə Komitəsinin qərarı ilə 1941-ci ilin ikinci yarısından başlayaraq 1942-ci idə ilboyu bütün qazma qurğuları, Azərbaycanın neft avadanlıqlarının, mühəndis-texniki kadrlarının yarısı "ikinci Bakı" adlandırılan SSRİ-nin şərq rayonlarına köçürlmüşdü. Bunda məqsəd Bakı neft rayonu faşistlər tərəfindən tutulacağı təqdirdə yeni yaradılan bu rayonun cəbhəni yanacaqla təmin edən mərkəzə çevirmək idi. Lakin bu rayonun rolunun sovet tarixi ədəbiyyatında həddindən artıq şişirdilməsi məhz Bakı neft rayonun qələbədəki rolunun unutdurulmasına xidmət etmişdir. Lakin faktlar bu saxtakarlığın ifşa edilməsinə imkan veririr. Əgər şərq rayonlarında yaradılmış yeni neft rayonu SSRİ neft hasilatının 1940-cı ildə 6 %-ni, 1945-ci ildə 14,6%-ni vermişdisə, Bakı neft rayonu 71 %-ni vermişdi. Bakı neft rayonu müharibə dövründə SSRİ-də istehsal olan aviasiya benzinin 80%-ni, kerosin və liqroinin 90%-ni, sürtkü yağlarının 95%-ni, dəniz donaması üçün mazutun hamısını istehsal etmişdir. [1, s.101-102] Yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, "ikinci Bakı" neft rayonun yaradılması da məhz Azərbaycan neftçilərinin əməyi sahəsində mümkün olmuşdu.

Sovet siyasi və elmi-tarixi ədəbiyyatında II Dünya müharibəsindəki qələbədə əsas amilin sovet ideologiyası, sosializm sistemi, kommunist partiyasının rəhbəredrici qüvvəsi, xalqlar dostluğu olduğu bildirilir. Müharibəyə aid yazılmış müasir rus elmi ədəbiyyatında isə qələbənin əldə olunmasında sosialist sisteminin üstünlüklərinə deyil, rus xalqının xarakterindəki keyfiyyətlər və vətənpəvərlik hissinin mühüm rol oynadığı bildirilir. Bu cür kitabları yazan müasir rus tarixçiləri əsasən 1945-ci ildə Stalinin qələbədə rus xalqının həlledici rolunu qeyd etdiyi çıxışına istinad edirlər. [4, s.140] Lakin bu cür yanaşma qələbədəki digər xalqların rolunu azaltdığına görə ciddi tənqid olunmalıdır.

Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası (AVCİYA) 21 yanvar 2005-ci il tarixdən başlayaraq faşizm üzərində qələbənin 60 illiyi ilə əlaqədar "Bakı qəhrəman şəhərdir" adlı böyük layihə həyata keçirilib. Assosiasiyanın Prezidenti Elxan Süleymanovun adından postsovet və Şərqi Avropa ölkələrinin əksər müharibə veteranları təşkilatlarına, Azərbaycan Respublikasının müxtəlif qurumlarına rəsmi məktublar göndərilib və onların əksəriyyəti bu təşəbbüsü ürəkdən dəstəklədikləri haqqında Assosiasiyaya rəsmi məktublar göndəriblər. Bu təkşilatlardan - Rusiya Federasiyası Qəhrəmanları, Moskva şəhər və Moskva Vilayəti Şöhrət Ordenin Tam Kavelerləri Klubu, Böyük Vətən Müharibəsi Veteranlarının Rusiya Komitəsi, MDB Böyük Vətən

Müharibəsi Veteranları İttifaqı, "Qəhrəman şəhər" Moskvanın ictimai birliklərinin Regional Assosiasiyası, MDB iştirakçısı-dövlətlərin hökümət başçıları Şurası yanında beynəlmiləlçi-döyüşçülərin işləri üzrə Komitə, "Qəhrəman şəhər" Kiyevin Sovet İttifaqı Qəhrəmanları Klubu, "Qəhrəman şəhər" Novorossiyskin admnistrasiyası və ictimai birlikləri, "Ordu və Mədəniyyət" vətənpərvər və mədəni ənənlərin qorunub saxlanması və inkişafı üzrə regionlararası İctimai Fond və başqalarını göstərmək olar.

SSRİ-nin keçmiş neft sənayesi Komissarı, Dövlət Plan Komitəsinin Sədri, Rusiyanının Azərbaycanla dostluq Cəmiyyətinin Sədri, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı N.K.Baybakov AVCİYA prezidenti E.Süleymanova göndərdiyi məktubda yazırdı: " Mən çox şadam ki, AVCİYA-nın təşkil etdiyi Beynəlxalq Forum, Bakıya, mənim vətənimə gəlmək üçün səbəb oldu. Vətən Müharibəsi dövrünün ağır sınaq illərində Azərbaycan zəhmətkeşlərinin göstərdiyi qəhrəmanlığı qiymətləndirmək çox çətindir. Müharibənin bütün illərində Azərbaycan neftçiləri cəbhəni yanacaqla, sütkü materialları ilə təmin etməkdə heç bir gecikməyə yol verməmişlər. Həmçinin onlar arxa cəbhə əməkçilərinə də müntəzəm yanacaq və sütkü materialları göndərmişlər... Bütün həyatım boyu mən Azərbaycanın Vətən Müharibəsində qələbəyə verdiyi tövhə ilə fəxr etmişəm." [3, s.208]

Bakıya gəldikdən sonra N.K.Baybakov verdiyi müsahibədə qeyd edirdi ki, "Bakı neftçiləri faşizm üzərində qələbəyə böyük töhfə vermişlər. 10 min Azərbaycan neftçisi "ikinci Bakının" yataqlarının işə salınmasına cəlb edilmişlər. Onlar Başqırdıstan və Permdə işləyirdilər. Qəhrəman əməklərinə görə onlara çox minnətdarıq. Rusiya ictimaiyyəti Bakıya ən yüksək mükafat- "Qəhrəman şəhər" adı verilməsi qərarını tamamilə bəyənir". [3, s.188]

Moskva şəhər və Moskva Vilayəti Şöhrət Ordenin Tam Kavelerləri Klubunun sədri, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı N.T.Antoşkin cavab məktubunda yazırdı: "Bizim klubun nüfuzlu nümayəndələrlə "Bakı qəhrəman şəhər" beynəlxalq Forumunda iştirakı bir daha tarixi ədalətin bərpa olunması, Bakıya "Qəhrəman şəhər" rütbəsinin verilməsi arzumuzu təsdiq edir" [3, s.178]

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı, Azərbaycan Rəssamlar İttifaqı, Azərbaycan Kinematoqrafçılar İttifaqı, Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqı, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi, Azərbaycan Turist Sənayesinin İnkişafı Birliyi, Azərbaycan Republikası Şəhid ailələri və Müharibə Veteranları Təşkilatları, Milli QHT Forumu, BDU, ADPU-nun rektorları, Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət İdarəetmə Akademiyasının rektoru, t.e.d., professor Seyfəddin Qəndilov, Xalq Yazıçısı Anar, AMEA-nın akademikləri M. Kərimov, N. Quliyev, C. Quliyev, A. Nadirov və digər tanınmış şəxslər AVCİYA Prezidenti Elxan Süleymanova rəsmi məktub göndərərək təşəbbüsü təstəklədiklərini bildirmiş və bütün Azərbaycan vətəndaşlarını bu təşəbbüsü müdafiə etməyə çağırmışlar.

Qəhrəman şəhər Moskva - Regional İctimai Assosiasiyasının idarə heyətinin 4 aprel 2005-ci il tarixli müraciətində deyilir: "Bütün dünya faşizm üzərində qələbənin 60 illiyini qeyd edir. Bu böyük bayramda xüsusi iftixar hissi ilə qəhrəman şəhərlər , bu böyük ada layiq olmaq hüquq almış - Moskva, Leninqrad, Stalinqrad, Minsk, Kiyev, Brest, Sevastopol, Novorossik, Odessa, Kerç, Tula,

Smolensk, Murmansk iştirak edir. Çox təəssüf ki, bu fəxri siyahıda Bakı şəhərinin adı yoxdur. Böyük qələbədə Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının və onun paytaxtı Bakının xidməti böyükdür... Biz ümid edir və inanırıq ki,... veteranların varisləri məktəblərdə mərdlik və vətənpərvərlik dərslərində fəxrlər deyəcəklər: "Mənim vətənimi Paytaxtı-Bakı- qəhrəman şəhərdir" [3, s.108-109]

Azərbaycan Milli Araşdırma Assosiasiyası Bakı şəhərinə "Qəhrəman şəhər" fəxri adının verilməsini dəstəkləyərək aşağıdakı təklifi irəli sürmüşdür: "Böyük Vətən Mmüharibəsində göstərdiyi fədakarlığa görə şəhərlər "Qəhrəman şəhər" fəxri adına SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət heyətinin fərmanı ilə layiq görülürdü. Hazırda bu adı təsis edən SSRİ adlı bir dövlət olmadığından mürciətin hansı dövlətə ünvanlanacağı da qeyri-müəyyəndir. Fikrimizcə, müraciət Ermənistan istis na olmaqla bütün MDB respublikalarının rəhbərlərinə, ya da özünü SSRİ-nin varisi elan etmiş Rusiya Federasiyasının rəhbərliyinə ünvanlanmalıdır. [3, s.61]

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, Akademik Mahmud Kərimov Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə 06 aprel 2005-ci ildə rəsmi müraciət etmişdir. Müraciətin sonunda deyilir: "Qələbənin 60 illiyi ərəfəsində Bakıya "Qəhrəman şəhər" adının verilməsi hər bir azərbaycanlının ürəyindən olardı." [3, s.127]

Bakı Dövlət Universitetinin 18 Böyük Vətən müharibəsi veteranı təşəbbüslə əlaqədar Rusiya Federasiyasının prezidenti V.Putinə müraciət edib. Müraciətin sonunda deyilir: "Biz Bakını onsuz da "Qəhrəman şəhər" hesab edirik. Əminik ki, keçmiş SSRİ-nin bütün müharibə veteranları bu fikrimizi dəstəkləyəcəklər. Onu rəsmiləşdirmək və beynəlxalq aləmə məhz bu cür tanıtdırmaq isə sizin biz veteranlara ən böyük diqqətiniz və qayğınız olacaqdır. Ümidvarıq ki, bizim bu xahişimizi nəzərə alacaqsınız." [3, s.151-152]

Layihə çərçivəsində müharibə veteranları, Sovet İttifaqı Qəhrəmanları, generallar və digər yüksək rütbəli zabitlərin iştirakı ilə silsilə tədbirlər təşkil olunmuşdur. Assosiasiya hazırlıq işlərini başa çatdırdıqdan sonra Respublika Müharibə, Əmək, Silahlı qüvvələr və Hüquq-Mühafizə Orqanlarının Vetereranlar Şurası, Moskva Qəhrəmanlar klubu, "Sodrujestvo" Ehtiyyatda olan Zabitlər Hərəkatı Komitəsi ilə birlikdə 11 aprel 2005-ci ildə Bakıda Opera və Balet teatrında Beynəlxalq Forum keçirib. Forumda MDB ölkələrinin 9 Böyük Vətən Müharibəsi veteranları təşkilatlarının rəhbərləri, Şərqi Avropada olan nümayəndələr, 25 Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Şöhrət Ordenin Tam Kavelerləri ilə təltif olunmuş 70 nəfər, müharibə dövründə SSRİ-nin neft naziri olmuş N.K.Baybakov, Azərbaycan yaradıcı təşkilatlarının, dövlət qurumlarının, QHT-lər və digər ictimai qurumların nümayəndələri və digər şəxslər iştirak etmişlər. Forumun yekununda tədbir iştirakçıları Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyevə müraciət etmişlər. Müraciətin sonunda qeyd olunurdu ki, ""Bakı qəhrəman şəhərdir!" Beynəlxalq Forumun iştirakçıları, sizdən 60 ildən bəri öz həllini tapmayan məsələnin çözülməsini və öz fərmanınızla paytaxımıza bu fəxri adın verilməsini xahişi edirik" [3, s.8]

Rusiya Federasiyası prezidentinə ünvanlanmış, Azərbaycan xalqının istəyini əks etdirən müraciətlərə qeyri-rəsmi olaraq Rusiya tərəfi, bunun indiki Rusiya rəhbərliyinin səlahiyyətində olmadığını bildirməklə cavab vermişdir. Lakin

Rusiya prezidentinə müraciətdən bir il sonra, yəni 2006-cı ildə bu ideyaya uyğun olaraq Rusiyada "Döyüş şərəfi" şəhəri‖ fəxri adı təsis edildi və 45 şəhər bu ada layiq görüldü. Həmçinin müraciətdən 15 il sonra bu ideyaya uyğun olaraq qələbənin 75 illiyi ilə əlaqədar yenə də Rusiyada 01 mart 2020-ci ildə "Əmək rəşadəti şəhəri" fəxri adı təsis edildi və 20 şəhər təltif olundu. Bundan başqa Moskvada yerləşən Dövlətlərarası Qəhrəman Şəhərlər İttifaqı Rəyasət heyəti 2015-ci ilin 7 aprelində "Əmək rəşadəti və şərəfi şəhəri" beynəlxalq fəxri adın təsis edilməsi ilə əlaqədar qərar qəbul edib.

Fikrimizcə Bakıya "Qəhrəman şəhər" adı verilməsi ilə bağlı irəli sürülmüş ideya ilə bağlı keçirilmiş tədbirlər və müraciətlərdən az sonra Rusiya Federasiyasında bu qərarların və təltiflərin həyata keçirilməsini təsadüf hesab etmək olmaz. Azərbaycan tərəfinin irəli sürdüyü ideyadan Rusiyanın bəhrələnməsində də qeyri-adi heç nə yoxdur. Buradan məntiqi belə bir nəticə çıxır ki, SSRİ dağıldıqdan sonra müstəqillik qazanmış respublikalardan biri olan Rusiya Federasiyası bu cür qərarlar qəbul edirsə, digər respublikaların da, xüsusilə Azərbaycan Respublikasının da buna haqqı çatır. Bakı şəhərinin qələbədki rolu isə digər şəhərlərlə müqayisə olunmaz dərəcədə yüksəkdir. Bütün bu təhlillər ideyanın həyata keçirilməsinin mümkünlüyündən xəbər verir. Bakıya qəhrəman şəhər adı verilməsi ideyası hələlik reallaşmasa da bu məsələ aktual olaraq qalır. Fikrimizcə tədqiqatçılar gələcəkdə II Dünya müharibəsi dövründə Azərbaycan xalqının ön və arxa cəbhədəki fəaliyyəti sahəsində araşdırmalarını davam etdirməli, yeni əsərlərlə tarixşünaslığı zənginləşdirməlidirlər. Böyük Vətən Müharibəsində qələbənin 80 illiyi qeyd etdildiyi hazırki dövrdə bu məsələ yenidən gündəmə gətirilməli, Bakı şəhəri layiq olduğu qəhrəman şəhər adına layiq görülməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın İkinci Dünya müharibəsi dövründə və Qafqazda xolokostun öyrənilməsindəki rolu mövzusunda Beynəlxalq simpozium (17-19 oktyabr 2012-ci il). Bakı, Elm, 2013,156 s.
2. Zülfüqarlı M.P. İkinci Respublikanın tarixi. Bakı 2020,310s, s.117-123
3. «Баку-город герой» Международный форум 11 апреля 2005 года. В документах и публикациях. (на азерб. и рус. языке). "Bakı qəhrəman şəhərdir". Bakı, 2005, 248 s.
4. Исмаилов Э.Р. Очерки истории России Советского периода. Баку-2008, с. 250

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 21.04.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05.05. 2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.101
UOT: 9:327
Sənubər CABBAROVA
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
gsanubar9@gmail.com
https://orcid.org/0009-0008-4434-387X

AZƏRBAYCAN- İTALİYA MÜNASİBƏTLƏRİ (1993-2003-CÜ İLLƏR)

Xülasə: 1993-2003-cü illər Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini möhkəmləndirdiyi və xarici siyasət kursunu müəyyənləşdirdiyi bir dövr olmaqla yanaşı, Avropa İttifaqı ölkələri, o cümlədən İtaliya ilə müxtəlif sahələrdə fəal əməkdaşlığın başlandığı illər idi. Azərbaycan ilə İtaliya arasında münasibətlərin möhkəmlənməsi 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq, xüsusilə 1993–2003-cü illərdə diplomatik, iqtisadi və mədəni sahələrdə əhəmiyyətli irəliləyişlərlə müşahidə olunmuşdur. Tədqiq olunan tarixi dövrdə qarşılıqlı səfərlər və siyasi dialoqlar intensivləşdi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 1997-ci ilin sentyabr ayında İtaliyaya rəsmi səfəri münasibətlərin inkişafında dönüş nöqtəsi oldu. Bu dövrdə enerji, diplomatiya, ticarət və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq genişlənmiş, qarşılıqlı etimad formalaşmışdı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə təməli qoyulan Azərbaycan–İtaliya əlaqələri bu gün də uğurla davam edir və iki dövlət arasında çoxtərəfli əməkdaşlıq getdikcə inkişaf edir və daha da dərinləşir. Məqalədə 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan -İtaliya münasibətləri geniş tədqiq olunur.

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, İtaliya Respublikası, əməkdaşlıq, müqavilə, siyasət.

Sanubar JABBAROVA
AZERBAIJANI-ITALIAN RELATIONS (1993-2003)

Abstract: The years 1993-2003 were the period when the Republic of Azerbaijan strengthened its independence and determined its foreign policy course, as well as the time of the beginning of active cooperation with the countries of the European Union, including Italy, in various fields. The strengthening of relations between Azerbaijan and Italy began in the mid-1990s and developed especially actively in 1993-2003, accompanied by significant progress in the diplomatic, economic and cultural spheres. The historical period under consideration witnessed a significant intensification of reciprocal visits and political dialogue. The official visit of the national leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev to Italy in September 1997 became a turning point in the development of bilateral relations. During this period, cooperation in the fields of energy, diplomacy, trade and culture expanded, and mutual trust was formed. The relations between Azerbaijan and Italy, established during the reign of the national leader Heydar Aliyev, successfully continue today, and the multifaceted

cooperation between the two countries is successfully developing and deepening. The article provides a comprehensive examination of Azerbaijani-Italian relations in 1993–2003.

Key words: Republic of Azerbaijan, Republic of Italy, cooperation, agreement, politics.

Санубар ДЖАББАРОВА
АЗЕРБАЙДЖАНО-ИТАЛЬЯНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ (1993-2003 ГГ.)

Абстракт: 1993–2003 годы были периодом, когда Азербайджанская Республика укрепляла свою независимость и определяла внешнеполитический курс, а также временем начала активного сотрудничества с странами Европейского Союза, в том числе с Италией, в различных сферах. Укрепление отношений между Азербайджаном и Италией началось с середины 1990-х годов и особенно активно развивалось в 1993–2003 годах, сопровождаясь значительным прогрессом в дипломатической, экономической и культурной сферах. В рассматриваемый исторический период усилились взаимные визиты и политический диалог. Официальный визит общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева в Италию в сентябре 1997 года стал поворотным моментом в развитии двусторонних отношений. В этот период расширилось сотрудничество в сферах энергетики, дипломатии, торговли и культуры, сформировалось взаимное доверие. Отношения между Азербайджаном и Италией, заложенные в период правления общенационального лидера Гейдара Алиева, успешно продолжаются и сегодня, а многоплановое сотрудничество между двумя государствами эффективно развивается и еще больше углубляется. В статье всесторонне исследуются азербайджано-итальянские отношения в 1993–2003 годах.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Республика Италия, сотрудничество, договор, политика.

Müasir dövrdə hər bir dövlətin beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli mövqe tutaraq özünü bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi təsdiqləməsi, beynəlxalq nüfuzunun artırılması çoxşaxəli və strateji yanaşma tələb edən bir prosesdir. Qlobal siyasət, iqtisadiyyat, texnologiya və mədəniyyət sahələrində artan rəqabət fonunda dövlətlərin nüfuz qazanması təkcə hərbi və iqtisadi gücə deyil, həm də "yumşaq güc", diplomatik çeviklik və beynəlxalq əməkdaşlıq imkanlarına əsaslanır. Dövlətlərin ikitərəfli əməkdaşlığı beynəlxalq münasibətlərin əsas formalarından biridir. Bu əməkdaşlıq ölkələrin qarşılıqlı maraqları əsasında siyasi, iqtisadi, mədəni, humanitar və digər sahələrdə qurulur və inkişaf etdirilir.

İkitərəfli əməkdaşlıq - iki suveren dövlət arasında qurulan rəsmi münasibətlər sistemidir. Bu əməkdaşlıq siyasi dialoq, iqtisadi ticarət, elmi-texniki mübadilə, mədəni əlaqələr, təhlükəsizlik sahəsində tərəfdaşlıq və digər sahələri əhatə edə bilər. İkitərəfli əməkdaşlıq dövlətlərin xarici siyasətində əsas alətlərdən biridir. Bu əməkdaşlıq vasitəsilə ölkələr yalnız öz milli maraqlarını təmin etmirlər,

həm də beynəlxalq sabitliyə və inkişaf prosesinə töhfə verirlər. Müasir dövrdə qlobal çağırışlara qarşı uğurlu mübarizə və davamlı inkişaf üçün çevik və dərinləşdirilmiş ikitərəfli əlaqələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə 1993-2003-cü illərə toxunaraq demişdir: "1993-2003-cü illər ərzində Azərbaycan böyük və uğurlu yol keçmişdir. Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesi uğurla aparılmış və gözəl nəticələrə gətirib çıxarmışdır. Müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyası qəbul edilmişdir. Qanlı Yanvar faciəsinə hüquqi və siyasi qiymət verilmişdir. Dövlətimizin ideoloji əsasları qoyulmuşdur. Köklü siyasi islahatlar aparılmışdır. İqtisadi sahədə böyük islahatlar aparılmağa başlamışdır. Bazar iqtisadiyyatı əsas prinsip kimi rəhbər götürülmüşdür. Azərbaycan informasiya blokadasını yara və özünü dünyaya təqdim edə bilmişdir. Beynəlxalq təşkilatların üzvü olduq. Sabitlik yarandı. Bütün, qeyri-qanuni silahlı birləşmələr tərksilah edildi. Azərbaycan hakimiyyətini 1992-ci ildə qanunsuz, saxta yolla zəbt edən antimilli qüvvələr hərəsi bir tərəfə çəkildi. Onlar o vaxtdan artıq siyasi səhnədən tamamilə silinmişdir və bu gün tarixin arxivindədirlər. İnkişaf üçün imkanlar yarandı. O inkişaf ki, bu gün müstəqil Azərbaycanı dünya miqyasında inkişaf edən ölkə kimi təqdim edir" [3].

1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etməsilə xalqımızın tarixində yeni bir dövrün başlanğıcı qoyuldu. Müstəqilliyin bərpası, Azərbaycan xalqının tarix boyu çəkdiyi əziyyətlərin və mübarizələrin bəhrəsi idi. Çətin mübarizə nəticəsində əldə olunan müstəqillik dövlətimiz tərəfindən bu gün də qorunur və inkişaf etdirilir. Azərbaycanın müstəqilliyi xalqımızın əsrlərlə davam edən azadlıq arzularının reallaşması, milli kimliyin və dövlətçiliyin təntənəsidir. Bu yol çətin, lakin şərəfli bir mübarizə tarixi ilə müşayiət olunmuşdur. Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi formalaşması və bu günə qədər öz suverenliyini qoruyub saxlaması, həm tariximizin dərinliklərindən gələn dövlətçilik ənənələrinin, həm də xalqımızın mübariz ruhunun nəticəsidir.

Müstəqilliyin ilk illəri asan keçmədi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü, Qarabağın işğalı, daxili siyasi böhranlar və iqtisadi çətinliklər müstəqilliyimizin taleyini sual altına alırdı. Lakin ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkədə sabitlik, inkişaf və beynəlxalq əlaqələrin qurulması prosesi başlandı. Azərbaycanın neft strategiyası formalaşdı, ölkə iqtisadi və siyasi cəhətdən gücləndi. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycan tarixində mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə ölkədə sabitlik bərqərar olmağa başladı. Dövlət quruculuğu prosesi sürətləndi, hüquqi və siyasi islahatlara start verildi. O, qısa müddət ərzində ölkədə vətəndaş qarşıdurmasının qarşısını aldı, beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyini gücləndirdi. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik dövründə xarici siyasətinin formalaşması və beynəlxalq arenada tanınması məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası beynəlxalq münasibətlər sistemində öz yerini möhkəmləndirmiş, balanslaşdırılmış və çoxşaxəli xarici siyasət kursu müəyyən olunmuşdur. Heydər Əliyev diplomatik düşüncəsi, uzaqgörənliyi və siyasi bacarığı ilə Azərbaycanın dünya ölkələri ilə bərabərhüquqlu və qarşılıqlı faydalı münasibətlər qurmasına nail olmuşdur.

Ulu öndərin beynəlxalq münasibətlər sahəsində əsas nailiyyətlərindən biri də balanslaşdırılmış xarici siyasət kursunun aparılması idi. O, Azərbaycanı nə yalnız Qərbə, nə də yalnız Şərqə bağladı; əksinə, bütün böyük dövlətlərlə - Rusiya, ABŞ, Türkiyə, Avropa İttifaqı ölkələri, İran, Çin və digərləri ilə qarşılıqlı hörmətə əsaslanan əlaqələr qurdu. Onun bu siyasəti sayəsində Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində müstəqil aktor kimi tanındı. Heydər Əliyevin liderliyi ilə aparılan beynəlxalq siyasət Azərbaycanın həm siyasi, həm də iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmlənməsində, dünya ilə inteqrasiyasında və qlobal nüfuzunun artmasında həlledici rol oynadı. Onun qoyduğu xarici siyasət xətti bu gün də Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq münasibətlər kursunun təməlini təşkil edir.

Bu gün ayrı-ayrı dövlətlər Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində fəal rolunu, praqmatik xarici siyasət kursunu yüksək qiymətləndirir, respublikamızla müxtəlif sahələri əhatə edən əlaqələrin inkişafına böyük önəm verilir.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra xarici siyasətində çoxvektorlu və balanslaşdırılmış münasibətlərin qurulmasına üstünlük vermişdir. Bu kontekstdə Avropa dövlətləri ilə münasibətlər Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Həm siyasi, həm iqtisadi, həm də mədəni sahələrdə Azərbaycan–Avropa münasibətləri qarşılıqlı maraqlara əsaslanaraq dinamik şəkildə inkişaf etməkdədir.

Azərbaycanın xarici siyasət kursunda İtaliya Respublikası ilə qarşılıqlı faydalı münasibətlər mühüm yer tutur. İtaliya Azərbaycanla əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafında xüsusi maraq göstərirdi. Qarşılıqlı hörmət və etimada əsaslanan Azərbaycan-İtaliya əlaqələri ötən illər ərzində dinamik inkişaf edib, ölkələrimiz arasında müxtəlif sahələrdə sahələrdə səmərəli əməkdaşlıq formalaşıb.

İki dövlət arasında münasibətlərin əsası İtaliyanın Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini 1 yanvar 1992-ci il tarixində tanıması, 8 may tarixində 1992-ci il isə iki ölkə arasında diplomatik əlaqələr qurulması ilə qoyulub.

İtaliya Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən mövqe sərgiləmiş, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsində balanslı mövqe nümayiş etdirmişdir. İtaliya, Avropa İttifaqı və BMT kimi beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü açıq şəkildə müdafiə etmişdir. Eyni zamanda, münaqişənin sülh yolu ilə həllinə çağırmışdır.

Qeyd edək ki, 1992-1993-cü illərdə İtaliya ATƏM-in (indiki ATƏT) Minsk Qrupu çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizamlanması istiqamətində danışıqlar prosesinə cəlb olunmuşdur. 1992-ci il Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq sahəsində dönüş ili oldu. Soyuq müharibənin başa çatması ilə Avropa siyasi xəritəsi dəyişir, yeni müstəqil dövlətlər meydana çıxırdı. Bu fonda ATƏM (Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi) özünün institusional inkişafına doğru mühüm addımlar atdı. Xatırladaq ki, 1992-ci ilin 1 iyununda Romada Minsk qrupunun vasitəçiliyi ilə danışıqlar prosesinin ilkin mərhələsi start götürdü. ABŞ, Türkiyə, Fransa, Almaniya, İtaliya, Çexiya, Slovakiya, Belarus, İsveç, Azərbaycan və Ermənistan nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən bu görüş iyunun sonlarında açılması nəzərdə tutulan Minsk Konfransına

hazırlıq məqsədi daşıyırdı [2].

İtaliyanın sədrliyi ilə Minsk Qrupu 1992-ci ilin dekabrın 12-14-də İsveçin Stokholm şəhərində keçirilən ATƏM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının qərarına əsasən, münaqişənin həlli üçün sülh konfransının Minsk şəhərində keçirilməsini planlaşdırırdı. 1993-cü ilin 28 iyulunda ATƏM-in Minsk Konfransının sədri statusunda 9 ölkənin adından İtaliyanın xarici işlər nazirinin müavini Mario Rafaelli verdiyi bəyanatında və BMT Baş katibinə təqdim etdiyi hesabatında bildirirdi: "Güc yolu ilə işğal olunmuş ərazilərdən qoşunların dərhal çıxarılması sülh danışıqlarının irəli aparılması üçün ən mühüm amildir". Mario Raffaelli həmin dövrdə ATƏM-in Minsk Qrupunun sədri kimi münaqişənin sülh yolu ilə nizamlanması üçün vasitəçilik missiyasını yerinə yetirirdi. Bu mövqe eyni zamanda BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 saylı qətnamələr ilə də üst-üstə düşürdü. Həmin qətnamələrdə də Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən qoşunların dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb olunurdu. Lakin münaqişənin gərginliyi, xüsusilə 1992–1993-cü illərdə Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı bu təşəbbüslərin reallaşmasına imkan vermədi. Nəticə etibarilə, 1992–1993-cü illərdə İtaliya sədrliyi ilə aparılan diplomatik cəhdlər münaqişənin həllinə real təsir edə bilmədi. Azərbaycan dövləti öz növbəsində beynəlxalq səviyyədə İtaliyanın suveren hüquqlarının qorunmasında daim fəal iştirak etmiş və obyektiv mövqeyini bildirmişdir.

Azərbaycan Respublikası ilə İtaliya Respublikası arasında iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində 10 noyabr 1995-ci il tarixdə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti və İtaliyanın ENİ/Agip şirkətinin də daxil olduğu beynəlxalq konsorsium arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Qarabağ" perspektiv strukturunun kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsünə, 4 iyun 1996-cı ildə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Şah Dəniz" perspektiv strukturunun kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsünə, 2 iyun 1998-ci ildə isə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Kürdaşı" dəniz blokunun kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsünə dair sazişlər imzalanmışdır. 2002-ci ilin sentyabr ayında İtaliyanın ENİ şirkəti Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsinə dair Sazişi imzalayaraq 5 % payla layihə üzrə sponsorlar qrupunun üzvünə çevrilmişdir [**7**]. Məlumat üçün bildirək ki, Agip – dünyanın 70 ölkəsində biznesi olan Eni S.p.A. adlı beynəlxalq şirkətə məxsus italyan brendidir.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidi ilə Azərbaycanda yenidən hakimiyyətə gələndən sonra İtaliya ilə əməkdaşlıq istiqamətinə ayrıca diqqət yetirdi. Həmin dövrdə İtaliya ilə əlaqələr strateji xarakter almağa başladı. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, ulu öndər Azərbaycanın müstəqilliyini və suverenliyini təmin etmək üçün Qərb dövlətləri ilə diplomatik əlaqələrin qurulmasını prioritet hesab edirdi. Bu istiqamətdə ümumilli liderin strateji addımlarından biri də İtaliya Respublikasına səfəri olmuşdur. 25-27 sentyabr 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin İtaliyaya ilk rəsmi səfəri dövlətlər arasında bütün sahələrdə münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün əhəmiyyətli addım omuşdur. Səfər nəticəsində iki dövlət arasında siyasi, iqtisadi, mədəni və texniki əməkdaşlıq üzrə

yeddi saziş imzalanmışdır. Bu sənədlər aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan Respublikası və İtaliya Respublikası arasında münasibətlərin prinsipləri haqqında Birgə Bəyannamə;
2. Azərbaycan Respublikası və İtaliya Respublikası arasında iqtisadi əməkdaşlıq haqqında Birgə Bəyannamə;
3. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İtaliya Respublikası Hökuməti arasında mədəniyyət, elm və texnologiya sahəsində əməkdaşlıq Sazişinə dair Birgə Bəyannamə
4. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İtaliya Respublikası Hökuməti arasında 1997-1998-ci illərdə ikitərəfli texniki əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu;
5. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İtaliya Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş;
6. Azərbaycan Respublikası və İtaliya Respublikası arasında Hava xidmətlərinə dair Saziş;
7. Azərbaycan Respublikası və İtaliya Respublikası arasında İnvestisiyaların qorunması və həvəsləndirilməsi haqqında Müqavilə [8].

Ümumilli lider Heydər Əliyevin bu səfər çərçivəsində keçirdiyi rəsmi görüşlər və imzalanan sənədlər Azərbaycan və İtaliya arasında çoxşaxəli əməkdaşlığın təməlini qoydu, ikitərəfli əlaqələr isə yüksələn xətlə daha da sürətlə inkişaf etməyə başladı.

Xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, ümumilli lider Heydər Əliyevin İtaliyaya səfəri zaman İtaliyanın prezidenti Oskar Luici Skalfaro və digər rəsmiləri birmənalı şəkildə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinə tərəfdar olduqlarını dəfələrlə vurğulamışdır. 1993-2003-cü illər ərzində İtaliya rəsmi bəyanatlarında münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinin tərəfdarı olduğunu bəyan etmiş, həmçinin münaqişə tərəflərini dialoqa çağırmış, BMT və ATƏT platformalarında sülh təşəbbüslərini dəstəkləmişdir.

Qeyd edək ki, 1997-ci ilin martında İtaliya Cənubi Qafqaz ölkələri arasında ilk dəfə Azərbaycanda öz səfirliyini təsis edib, 2003-cü ilin dekabrında isə Azərbaycanın İtaliyada səfirliyi fəaliyyətə başlayıb. Bu, İtaliya ilə əlaqələrin institusional səviyyədə daha fəal mərhələyə keçməsinə səbəb oldu.

1997-ci ildən sonrakı dövrdə İtaliyanın rəsmi şəxsləri Azərbaycana, Azərbaycanın rəsmi şəxsləri isə İtaliyaya çoxsaylı səfərlər etmiş, iki ölkə arasında ikitərəfli əlaqələrin tənzimlənməsi, əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə dair sənədlər imzalanmışdır.

1997-ci il sentyabrın 25-də Roma şəhərində Azərbaycan Respublikası və İtaliya Respublikası arasında 1997-1998-ci illərdə ikitərəfli texniki əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. Memorandumun əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

1. **Texniki bilik mübadiləsi** – Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə (məsələn, sənaye və kənd təsərrüfatı texnologiyaları, idarəetmə, təhsil) İtaliya təcrübəsinin tətbiqi;

2. **Təlim və seminarlar** – Azərbaycan mütəxəssislərinin İtaliyadakı ixtisaslaşma kursları və seminarlar və əksinə;
3. **Layihə dəstəyi** – İnfrastruktur, enerji, sənaye və kənd təsərrüfatı layihələri üçün yardım, eləcə də texniki konsultasiya xidməti;
4. **Elm və texnologiya sahəsində əməkdaşlıq** – universitetlər və elmi-tədqiqat institutları arasında birgə proqramların həyata keçirilməsi [5].

Memorandum iki ölkə arasında texniki və elmi sahələrdə dayanıqlı əməkdaşlığa zəmin hazırlayan ilkin və strateji sənəd idi. Bu anlaşma, təkcə birgə layihələr deyil, həm də uzun müddətli təhsil, elm və texnologiya əlaqələrinin qurulmasına xidmət etdi. Memorandum sonrakı illərdə imzalanan mədəni, iqtisadi və enerji sahəsindəki anlaşmalar üçün platforma rolunu oynadı.

1999-cu il aprelin 14-də Bakı şəhərində Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İtaliya Respublikasının Azərbaycandakı Səfirliyi arasında "İtaliya-Azərbaycan Qarşılıqlı Balans Fondunun yaradılması və işlədilməsi haqqında" Niyyətlər Memorandumu imzalanmışdır. Memoranduma əsasən Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İtaliya Respublikasının Azərbaycandakı Səfirliyi humanitar yardım layihələrinin rasional şəkildə inkişaf etdirilməsi və istifadəsi üçün bir sıra razılığa gəlmişlər[5]. Sənədin ikinci maddəsinə əsasən tərəflər razılaşma əsasında təyin edilmiş Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf və modernləşdirilməsi layihələrini və ya qaçqın və məcburi köçkünlər üçün nəzərdə tutulan başqa humanitar layihələri maliyyələşdirmək məqsədi ilə Qarşılıqlı Balans Fondu yaradır, Qarşılıqlı Balans Fondu Azərbaycan Respublikasının daxili bazarında humanitar yardımın satışından əldə edilən vəsait hesabına yaradılır və «Humanitar yardım üzrə İtaliya-Azərbaycan Qarşılıqlı Balans Fondu» adlanaraq əlavə «A»-nın əsasında idarə olunur, Azərbaycan Respublikası Hökuməti Səfirliyin nümayəndələrinin tələbi əsasında, onları mühasibat, büdcə və Qarşılıqlı Balans Fondunun idarə olunmasına aid digər sənədlərlə tanış edir [5]. Sənədin beşinci maddəsinə əsasən isə Azərbaycan Respublikası qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq, İtaliyadan göndərilən humanitar yardımı ölkəyə daxil olarkən bütün növ vergi və rüsumlardan azad edir. İtaliya tərəfi heç bir növ vergi və rüsum ödəmir [5].

13-14 iyun 2000-ci il tarixdə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinə sədrlik edən İtaliyanın nümayəndə heyəti İtaliyanın Xarici İşlər Nazirinin müavini U.Ranyerinin başçılığı ilə Azərbaycanda səfərdə olmuşdur. Avropa Şurası Katibliyi və Nazirlər Komitəsinin məsul şəxslərindən təşkil edilmiş nümayəndə heyətinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Milli Məclisin sədri, Xarici İşlər Naziri və Konstitusiya Məhkəməsinin sədri ilə keçirdiyi görüşlərdə Azərbaycanın Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv qəbul edilməsi istiqamətində atılmış son addımlara dair müzakirələr aparılmışdır [1].

2002-ci il iyunun 1-də Bakı şəhərində "Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İtaliya Respublikası Hökuməti arasında mədəniyyət, elm və texnologiya sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş" imzalanmışdır. Sazişin ikinci maddəsinə əsasən tərəflər təhsil sahəsində kursların təşkili yolu ilə bir-birinin dilinin və ədəbiyyatının öyrənilməsinə, universitetlərdə və digər ali və ümumtəhsil məktəblərində kafedraların açılması və mühazirələrin təşkilinə; hər iki ölkədə təhsillə bağlı şəxslər, institutlar və təşkilatlar arasında birbaşa əməkdaşlığa,

əlaqələrin qurulmasına və mübadiləyə; tədris metodları, vəsaitləri, materialları və proqramları ilə əlaqədar, xüsusən də mütəxəssislərin mübadiləsi yolu ilə əməkdaşlığa və mübadilələrə yardım etməyi üzərinə götürdülər [4]. Sənədin 4-cü maddəsinə əsasən isə tərəflər mədəniyyət və incəsənət, musiqi, rəqs, təsviri incəsənət, teatr və kino sahələrindəki dövlət institutları və həmçinin müəssisə və assosiasiyalar arasında birgə layihələrin gerçəkləşdirilməsi, mədəniyyət xadimlərinin mübadiləsi və bir-birinin tamaşalarında, festivallarında, kitab yarmarkalarında, simpoziumlarında, kinofestivallarında və digər vacib tədbirlərində iştirak vasitəsi ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirəcəyini, eyni zamanda mütəmadi olaraq özlərinin müvafiq bədii və mədəni işlərini əks etdirən yüksək səviyyəli sərgilər mübadiləsi edəcəklər. Maliyyə məsələləri də daxil olmaqla tələbnamə qaydaları diplomatik kanallarla müəyyənləşdiriləcəyini bəyan etmişlər. Sazişin 11-ci maddəsinə əsasən isə tərəflər mədəniyyət, elm, universitet və məktəb sahəsində Avropa qaydalarına əsasən irəli sürülən təşəbbüsləri təşviq etməyi və dəstəkləməyi və onların həyata keçirilməsi üçün əməkdaşlıq etməyi öhdələrinə götürürlər [4].

2002-ci il iyunun 25-də Roma şəhərində "Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İtaliya Respublikası Hökuməti arasında kiçik və orta müəssisələr sahəsində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu" imzalanmışdır. Bu, iki ölkə arasında kiçik və orta biznesin inkişafı və əməkdaşlığının genişləndirilməsi məqsədilə bağlanmış sənəddir. Memorandumların əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Kiçik və orta müəssisələrin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- İki ölkənin kiçik və orta müəssisələri arasında təcrübə və məlumat mübadiləsi;
- Birgə layihələrin, sərmayələrin təşviqi və həyata keçirilməsi;
- Texnologiya transferi və innovasiyaların təşviqi;
- Ticarət və investisiya əlaqələrinin gücləndirilməsi;
- Kiçik və orta müəssisələrin qarşılıqlı bazarlara çıxışının asanlaşdırılması.

Bu sənəd, Azərbaycan və İtaliya arasında iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşməsində, xüsusilə də kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi və inkişafında mühüm addım hesab olunur.

2002-ci il dekabrın 9-da Bakı şəhərində "Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə İtaliya Respublikasının Əmək və Sosial Siyasət Nazirliyi arasında əməkdaşlıq barədə Niyyət Protokolu" qəbul edilmişdir. Bu, iki ölkənin müvafiq nazirlikləri arasında əmək, sosial siyasət və əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlığın qurulması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə imzalanan sənəddir. Protokola əsasən tərəflər, sosial-əmək münasibətləri sahəsində əldə edilmiş təcrübəyə aid informasiya mübadiləsini həyata keçirmək üçün zəruri səylər nümayiş etdirəcəklər, İtaliya tərəfi Azərbaycanın milli qanunvericiliyini "Yenidən baxılmış Avropa Sosial Xartiyası"nın tələblərinə uyğun təkmilləşdirmək məqsədilə sosial-əmək münasibətləri sahəsində Avropa normalarının öyrənilməsinə kömək göstərəcəkdir. Tərəflər miqrasiya məsələlərinin idarə olunması sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafı üçün zəruri addımları atacaqlar, İtaliya tərəfinin əhalinin özünüməşğulluğu sahəsində əldə etdiyi təcrübəyə əsaslanaraq, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün birgə layihələrin hazırlanması məqsədilə əməkdaşlıq edəcəklər, həmçinin

müasir konsepsiyalara və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan, hər iki dövlətdə pensiya və sosial yardım sistemlərində islahatların aparılması ilə bağlı əməkdaşlığı həyata keçirəcəklər. Tərəflər əlillərin tibbi və peşə reabilitasiyası sahəsində Milli təcrübələrin mübadiləsi üçün əməkdaşlıq edəcəklər. Görüşlər, məsləhətləşmələr və danışıqlar prosesində sosial-əmək problemlərinin həlli sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlığın digər formalarına da baxılacaqdır [6].

Beləliklə, 1993–2003-cü illər ərzində Azərbaycan-İtaliya münasibətləri əsasən diplomatik, iqtisadi və enerji əməkdaşlığı sahələrində inkişaf etmişdir. Tədqiq olunan dövr ərzində Azərbaycanı İtaliyanın müxtəlif dövlət qurumlarının nümayəndələri ziyarət etmişlər. Tərəflər arasında aparılan danışıqlar və müzakirələr nəticəsində bir çox sahələrdə tərəfdaşlıq məqsədilə razılaşmalar əldə olunmuşdur.

Bu gün də Azərbaycan-İtaliya münasibətləri bütün sahələr üzrə yüksələn xətlə inkişaf edir. İtaliya Azərbaycandan xam neft və neft məhsullarının ixracında ən iri ticarət tərəfdaşına çevrilib.

Nəticə etibarilə, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev dövründə Azərbaycan–İtaliya münasibətləri keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Bu əlaqələr təkcə iki ölkənin maraqlarına xidmət etmədi, həm də Cənubi Qafqazda sabitlik və əməkdaşlığın güclənməsinə töhfə verdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan Azərbaycan-İtaliya strateji tərəfdaşlığı bu gün də Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat

1. Avropa Şurası və Azərbaycan: [Elektron resurs]/ URL: https://files.preslib.az/projects/conflict/gl2.pdf
2. Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT): [Elektron resurs]/ URL: http://anl.az/el/emb/QARABAQ/beynelxalq-senedler/atet.pdf
3. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə İlham Əliyevin nitqi: [Elektron resurs]/- Bakı, 10 may, 2013. URL: https://president.az/az/articles/view/8098
4. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İtaliya Respublikası Hökuməti arasında mədəniyyət, elm və texnologiya sahəsində əməkdaşlıq haqqında SAZİŞ https: [Elektron resurs]/ - Bakı, 1 iyun, 2022. URL: frameworks.e-qanun.az/1/f_1608.html
5. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İtaliya Respublikasının Azərbaycandakı səfirliyi arasında İtaliya-Azərbaycan Qarşılıqlı Balans Fondunun yaradılması və işlədilməsi haqqında NİYYƏTLƏR MEMORANDUMU: [Elektron resurs]/ - Bakı, 14 aprel, 1999. URL: https://e-qanun.az/framework/734
6. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə İtaliya Respublikasının Əmək və Sosial Siyasət Nazirliyi arasında əməkdaşlıq barədə NİYYƏT PROTOKOLU: [Elektron resurs]/ - Bakı, 9 dekabr, 2002. URL: https://e-qanun.az/framework/2145
7. Azərbaycan-İtaliya əməkdaşlığının tarixi kökləri var//Səs.- 2020, 19 dekabr.- s.8.
8. Kərimli A., Heydər Əliyevin müdrik xarici siyasəti//Respublika. – 2023, 21 aprel. - № 83. - s. 7

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 24.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 30.06.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 08.07.2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.11
UOT: 94 (479.24)
Əfqan QASIMZADƏ
Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası
polis polkovnik-leytenantı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
efqan.qasimov@mail.ru
https://orcid.org/0009-0001-9212-2894

AZƏRBAYCANIN MÜASİR TARİXİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV EPOXASI: ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANA BİRİNCİ RƏHBƏRLİYİ DÖVRÜNDƏ ELMİN İNKİŞAFI

Xülasə: Məqalədə dünya şöhrətli siyasəti, görkəmli dövlət xadimi, müasir çiçəklənən Azərbaycanın memarı, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə elmin inkişafı üçün göstərdiyi misilsiz xidmətlərdən bəhs olunur. Müəllif məqalənin giriş hissəsində cəmiyyətin ictimai həyatında və gələcək inkişafında elmin rolu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və 1969-cu ilə qədərki dövrdə elmin mövcud vəziyyəti barədə məlumat vermişdir.

Mətn hissədə isə Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1969-cu ildə Mərkəzi Komitənin birinci katibi seçilməsindən sonra müxtəlif elm sahələrinin inkişafı ilə bağlı həyata keçirilmiş tədbirlərdən, görkəmli alimlərlə mütəmadi olaraq görüşərək elmin inkişafı üçün qarşıda duran vəzifələr və görülməli olacaq işlərin ətraflı müzakirə edilməsindən bəhs olunur. Ulu Öndər eyni zamanda alimlərin, ziyalıların, ədiblərin məişət problemləri ilə hər zaman maraqlanaraq onları diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bununla yanaşı, məqalədə Azərbaycanın qədim dövr tarixinin öyrənilməsinə Heydər Əliyevin xüsusi həssaslıqla yanaşması da yer almışdır.

Müəllif məqalənin nəticə hissəsində elmin Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə başlanmış inkişafının bu gün də davam etdiyini, Ali Baş Komandanımızın rəhbərliyi ilə torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsindən sonra həmin ərazilərdə yenidənqurma işləri ilə yanaşı, arxeoloji tədqiqatlara başlanıldığını, həmçinin, artıq fəaliyyət göstərən Qarabağ Universitetinin də elmin gələcək inkişafına böyük töhfələr verəcəyini göstərmişdir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, birinci rəhbərlik dövrü, elm, inkişaf.

Afgan GASIMZADE

THE HEYDAR ALIYEV ERA IN THE MODERN HISTORY OF AZERBAIJAN: THE DEVELOPMENT OF SCIENCE DURING THE FIRST LEADERSHIP OF THE GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV IN AZERBAIJAN

Abstract: This article discusses the unparalleled contributions of the world-renowned politician, prominent statesman, and architect of modern flourishing Azerbaijan—our National Leader Heydar Aliyev—toward the development of science during his first leadership period in Azerbaijan. In the

introduction, the author provides information on the role of science in the social life and future progress of society, as well as the state of science during the period of the Azerbaijan Democratic Republic and prior to 1969.

The main body of the article focuses on the measures implemented to advance various fields of science following Heydar Aliyev's election as First Secretary of the Central Committee in 1969. It highlights his regular meetings with prominent scholars to thoroughly discuss the tasks ahead and the work needed for scientific progress. The National Leader also consistently showed concern for the living conditions of scholars, intellectuals, and writers, keeping their issues in the spotlight. Furthermore, the article emphasizes Heydar Aliyev's particularly sensitive approach to the study of ancient Azerbaijani history.

In the conclusion, the author states that the scientific development initiated during Heydar Aliyev's first leadership continues to this day. Following the liberation of Azerbaijani lands under the leadership of our Commander-in-Chief, reconstruction efforts have begun in the liberated territories alongside archaeological research. The newly established Karabakh University is also expected to make significant contributions to the future development of science.

Keywords: Heydar Aliyev, Azerbaijan, first leadership period, science, development.

Афган ГАСЫМЗАДЕ

ЭПОХА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА: РАЗВИТИЕ НАУКИ В ПЕРИОД ПЕРВОГО РУКОВОДСТВА ВЕЛИКОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Абстракт: В статье рассматриваются неоценимые заслуги, оказанные в развитии науки всемирно известным политиком, выдающимся государственным деятелем, архитектором современного процветающего Азербайджана, нашим общенациональным лидером Гейдаром Алиевым в период его первого руководства Азербайджаном. Во вступительной части статьи автор предоставил информацию о роли науки в общественной жизни и будущем развитии общества, о современном состоянии науки в Азербайджанской Демократической Республике и в период до 1969 года.

В текстовой части обсуждаются меры, принятые великим лидером Гейдаром Алиевым в связи с развитием различных направлений науки после его избрания первым секретарем Центрального Комитета в 1969 году, и подробное обсуждение задач и работы, которую предстоит выполнить для развития науки, путем регулярных встреч с видными учеными. В то же время Великий Лидер всегда интересовался повседневными проблемами ученых, интеллигенции и писателей, держа их в центре внимания. Кроме того, в статье также отражен особо чуткий подход Гейдара Алиева к изучению древней истории Азербайджана.

В заключительной части статьи автор показывает, что развитие науки, начавшееся в период первого руководства Гейдара Алиева Азербайджаном,

продолжается и сегодня, после освобождения наших земель от оккупации под руководством нашего Верховного Главнокомандующего наряду с восстановительными работами на этих территориях были начаты археологические исследования, а также уже функционирующий Карабахский университет внесет большой вклад в будущее развитие науки.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, период первого руководства, наука, развитие.

Giriş. Hər bir xalqın milli tərəqqisində və inkişafında elm və təhsil mühüm yer tutur. Elm hər bir dövlətin əsas sütunlarından biri olmaqla onun inkişafı tarix boyu hər zaman dövlət və ictimai xadimləri, mütəfəkkirləri düşündürmüş və dünyanın müxtəlif ölkələrində elmin inkişafı üçün müxtəlif istiqamətdə olmaqla tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan dünya elminə görkəmli alim və mütəxəssislər, o cümlədən filosoflar, yazıçılar, şairlər bəxş etmişdir. Avropadan bir neçə əsr əvvəl intibah dövrünü yaşamış Azərbaycanda həmin dövrün görkəmli elm və ədəbiyyat nümayəndələri nəsli formalaşmışdır ki, onların da nəinki Azərbaycanın, bütövlükdə dünya elminin inkişafında misilsiz xidmətləri olmuşdur. Lakin, tarix boyu baş verən ictimai-siyasi proseslər fonunda Azərbaycan torpaqlarının işğala məruz qalması, xüsusilə Çar Rusiyası tərəfindən ilhaq olunması digər sahələrdə olduğu kimi elmin də inkişafına təsirsiz ötüşməmişdir.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə nəinki müstəqil dövlətimiz quruldu, eyni zamanda elmimizin, təhsilimizin, mədəniyyətimizin inkişafı üçün əlverişli zəmin yaranmış oldu. AXC dövründə daxili siyasətdə digər sahələrlə yanaşı, elm və təhsilin inkişafı istiqamətində bir sıra işlər görülmüş oldu. Təhsilin ana dilində aparılması barədə verilmiş qərar həm elmin və təhsilin inkişafına, həm də xalqın milli şüurunun daha da inkişaf etməsində mühüm rol oynadı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 23 ay mövcud olmasına baxmayaraq həyata keçirilmiş tədbirlərin xalqın maariflənməsində, elmin gələcək inkişafında rolu böyük olmuşdur.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra digər ucqarlarda olduğu kimi hər bir sahə, o cümlədən elm də mərkəzin tələbləri istiqamətində fəaliyyət göstərirdi. Lakin, buna baxmayaraq Azərbaycan SSR-də elm yüksələn xətlə inkişaf etmiş və Azərbaycan alimləri dünya elminə böyük töhfələr vermişdir.

1969-cu il iyulunda 14-də Azərbaycan SSR-nin tarixində yeni bir inkişaf mərhələsinə gətirib çıxaracaq mühüm tarixi hadisə baş verdi. Belə ki, həmin tarixdə görkəmli dövlət xadimi, xalqını, millətini sevən Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin I katibi seçildi. Böyük idarəçilik təcrübəsi olan Heydər Əliyev bu vəzifəyə gələnə kimi general-mayor rütbəsinədək qalxmaqla Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri vəzifəsinə qədər yüksəlmişdir [9, s.400].

Mətn. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycana istər birinci, istərsə də ikinci rəhbərliyi dövründə digər sahələrlə yanaşı, elm və təhsilin inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlamış, milli kadr potensialının formalaşmasına xüsusi diqqət göstərmişdir. Məlumdur ki, Sovet dövründə milli kadrlar idarəçilikdən uzaqlaşdırılmışdır ki, bu da nəinki elmin, bütövlükdə milli maraqların müdafiə

olunmasını da buxovlayırdı. Bütün bu təzyiqlərə baxmayaraq Heydər Əliyev birinci katib seçildikdən sonra təqiblərə məruz qalan görkəmli elm adamlarını, ziyalıları, alimləri müdafiə etmiş, onların sosial problemləri ilə yaxından maraqlanaraq köməkliyini belə əsirgəməmişdir.

Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə milli özünüdərk yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş oldu. Məlum olduğu kimi hələ repressiyalar dövründən başlayaraq ziyalı və alimlərin təqibi davam edir, onların həyatı üçün hər an təhlükə gözlənilirdi. Belə bir vəziyyətdə məhz Ulu Öndərin qətiyyəti sayəsində Azərbaycan alim və ziyalılarının yaradıcılığına dəstək göstərilməklə yanaşı, Bəxtiyar Vahabzadə, Ziya Bünyadov, Əkrəm Əylisli, Xəlil Rza kimi görkəmli alim və ədiblərimiz repressiya təhlükəsindən xilas olmuşdular. Bu Heydər Əliyevin bütövlükdə Azərbaycan ziyalılarına olan diqqət və qayğısının bariz təzahürüdür [7, s.211].

Xatırladaq ki, Ümummilli liderimizin həyatı və fəaliyyəti, onun nəinki Azərbaycan elmi, digər sahələrin də inkişafında rolu və xidmətləri həm Respublikamızda, həm də ölkəmizdən kənada öyrənilməklə bununla bağlı müxtəlif dillərdə kitablar nəşr edilmişdir. Xalq yazıçısı, əməkdar jurnalist Elmira Axundovanın müəllifi olduğu, 2019-cu ildə nəşr edilmiş "Hakimiyyət yükü altında (1923-1982)"adlı kitabda Heydər Əliyevin digər sahələrlə yanaşı, elmin inkişafı sahəsində xidmətlərindən də bəhs olunur.

Diqqət çəkən məqamlardan biri də müəllifin Ulu Öndər Heydər Əliyevlə təmasda olan şəxslərin dilindən gətirdiyi faktlardır ki, bu da böyük şəxsiyyətin xalqı qarşısında olan xidmətlərini daha aydın müşahidə etməyə imkan verir. Diqqətimi akademik Arif Mehdiyevin fikirləri cəlb etdi. Müəllif göstərir ki, Arif Mehdiyevin dediyinə görə, "müdrik və uzaqgörən siyasətçi olan Heydər Əliyev çox gözəl bilirdi ki, elmi-texniki tərəqqi, müasir qabaqcıl texnologiyanın işlənib hazırlanması və tətbiqi olmadan iqtisadiyyatın və sosial sahənin inkişafı ağlasığmazdır. Elmlər Akademiyası irəliyə kəskin sıçrayış etdi. O dövrdə Azərbaycanda elmin yeni istiqamətləri yarandı, aerokosmik, geofiziki və biofiziki tədqiqatlar inkişaf tapdı, sənayenin elmtutumlu sahələri, xüsusilə cihazqayırma, elektronika və digər sahələr meydana gəldi. Yeni ali təhsil müəssisələrinin yaradılması, yeni elmi tədqiqat İnstitutlarının yaradılması, elmi tədqiqat dairəsinin genişləndirilməsi, Elmlər Akademiyasının sürətli inkişafı üçün baza təşkil edirdi" [1, s.469].

Bu onu göstərir ki, 1945-ci ildə təşkil olunmuş Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının fəaliyyətində 1969-cu ildən sonra yeni bir inkişaf dövrü başlanmışdır. Belə ki, elmi tədqiqatların əhatə dairəsi genişlənməklə yanaşı, əvvəlki dövrlə müqayisədə həm elmi kadrların hazırlanmasına diqqət artırılmış, həm də daha keyfiyyətli elmi tədqiqatlar aparılmaqda idi.

Ulu Öndərin uzaqgörən fəaliyyəti və köməkliyi ilə azərbaycanlı gənclərin ali təhsil almaq üçün müxtəlif nüfuzlu ali məktəblərdə oxumağa göndərilməsi nəinki, təhsilin və elmin inkişafı üçün yeni imkanlar açmış olur, eyni zamanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra etnik və milli mənsubiyyətinə görə təqiblərin olmasına baxmayaraq milli kadr potensialının formalaşdırılmasına şərait yaratmış olurdu.

Eyni zamanda Azərbaycan Elmlər Akademiyasında Ulu Öndər Heydər

Əliyevin birbaşa diqqət və qayğısı sayəsində müxtəlif istiqamətdə elmi tədqiqatlar aparılmaqla yanaşı, həm elmi kadr potensialının daha da inkişaf etdirilməsinə, həm də elmi-tədqiqat müəssisələrinin zəruri avadanlıqlarla təchiz olunmasına diqqət artırıldı, humanitar elmlər sahəsində isə elmi tədqiqatların daha da dərinləşdirilməsi, tariximizin öyrənilməsi istiqamətində tədqiqatların aparılması da diqqətdən kənarda qalmadı.

Xatırladaq ki, artıq 70-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadi və sənaye sahəsində inkişaf göz önündə idi. Belə ki, 1971-1985-ci illərdə sərmayə qoyuluşu 32 milyard rubl (manat) təşkil edirdi [10, s.117]. Bu vəziyyət artıq elmi tədqiqatların daha çox səmərə verəcək hansı iqtisadi sahədə aparılmasını müəyyənləşdirməyə imkan verirdi.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan elminin bütün sahələrinin inkişafını diqqət mərkəzində saxlayaraq mütəmadi olaraq elmi-tədqiqat işləri ilə maraqlanırdı. Belə ki, Heydər Əliyevin hələ XX əsrin 70-ci illərində Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutuna gəlməsi və elmi-tədqiqat işləri ilə yaxından tanış olması bu sahədə aparılan tədqiqatlara yeni nəfəs verdi.

Hər birimizə məlumdur ki, 70-ci illərdə Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə milli ayrı-seçkilik siyasəti, o cümlədən qeyri-rus xalqların ikinci dərəcəli hesab edilməsi kimi bir yanaşma mövcud idi. Lakin, Heydər Əliyev şəxsi həyatı bahasına olsa belə xalqımıza qarşı hər bir mənfi yanaşmanın qətiyyətlə qarşısını alır və nəinki elmi sahədə, bütün digər sahələrdə də bu yanaşmanı qəbul edə bilmirdi.

Diqqət çəkən məqamlardan biri Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1972-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik M.Keldışla görüşü idi. Hansı ki, bu görüşün böyük əhəmiyyəti oldu. Görüşdə Heydər Əliyev çıxışı zamanı M.Keldışın fəaliyyətini yüksək qiymətləndirdi. Maraqlıdır ki, bu görüşdən sonra Heydər Əliyev şəxsiyyəti simasında M.Keldışın Azərbaycan elminə və Elmlər Akademiyasına münasibəti müsbət mənada tamamilə dəyişdi. Bu Heydər Əliyevin Azərbaycan Elmlər Akademiyası qarşısında böyük xidmətlərindən biridir. Çünki, artıq M.Keldış özü də təsdiq etdi ki, azərbaycan xalqı nəinki, SSRİ elminə, bütövlükdə dünya elminə töhfə verəcək bir gücə malikdir və onun fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev kimi bir müdrik rəhbəri vardır. Təsadüfi deyildir ki, sonralar M.Keldış həmin dövrdə tapılması çətin olan avadanlıqların Azərbaycan Elmlər Akademiyası tərəfindən əldə olunmasına yaxından kömək etdi ki, bu da yeni tədqiqatların aparılması üçün böyük əhəmiyyətə malik idi [3, s.677].

Heydər Əliyev elmin inkişafında dilin mühüm rola malik olmasını, doğma Azərbaycan dilində vəsaitlərin nəşrinin əhəmiyyətini uzaqgörənliklə təhlil edərək, Azərbaycan dili və ədəbiyyatının inkişafına da biganə qalmamışdır. Belə ki, Sovet Rusiyasının ruslaşdırma siyasəti yeritdiyi bir dövrdə milli dilin istifadəsi ilə bağlı zəruri qərarların qəbulu və bu istiqamətdə ideoloji işin aparılması və Azərbaycan dilinin inkişafı ilə bağlı müəyyən işlərin görülməsi böyük cəsarət və bacarıq tələb edirdi. Ulu Öndər Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə, daha doğrusu elə MK-nın birinci katibi seçildiyi dövrdən etibarən Azərbaycan dili, onun inkişafı və təbliği məsələsini də daim diqqət mərkəzində saxlayırdı.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı

Dövlət Universitetinin)1970-ci ildə 50 illiyi münasibətilə keçirilən tədbirdə Ulu Öndər Heydər Əliyev doğma dilimizdə çıxış etdi. Bu Azərbaycan dilinin təbliği və milli dilə olan diqqət və hörmətin bariz nümunəsidir [8, s.11]. Danılmaz faktdır ki, 1978-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan SSRİ-nin Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq daxil edilməsi böyük təzyiqlərə səbəb olmuşdur. Lakin, Ulu Öndərin şəxsi cəsarəti və təşəbbüsü sayəsində bu sahədə olan maneələr tamamilə aradan qaldırılaraq Konstitusiyanın 73-cü maddəsində Azərbaycan dili ilə bağlı müddəa aşagıdakı kimi verildi: "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir" . Bu həm doğma dilimizdə gələcək elmi tədqiqatların aparılmasına, həm də Azərbaycan dilinin gələcək inkişafına böyük bir stimul vermiş oldu.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında böyük xidmətləri olan Heydər Əliyev eyni zamanda görkəmli ədiblərimizin, şair və yazıçılarımızın ümid yeri idi. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının 1971, 1976 və 1981-ci illərdə keçirilən müvafiq olaraq beşinci, altıncı və yeddinci yığıncaqlarında Ulu Öndər şəxsən iştirak etmişdir. Bu dahi liderin hər zaman elm xadimlərinin, ədiblərin yanında olmasının bariz nümunəsi idi [10, s.149;184].

XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycan SSR-də digər sahələrdə olduğu kimi kosmik tədqiatların aparılması və astronomiya sahəsində də xeyli işlər görülmüş oldu. 1978-ci ildə Kosmik Tədqiqatlar Elm-İstehsalat Birliyinin Bakı şəhərində fəaliyyətə başlaması böyük tarixi hadisə idi. Çünki, bu sahədə aparılan tədqiqatlar artıq təkcə Azərbaycan və SSRİ elmi üçün deyil, bütövlükdə dünya elmi üçün əhəmiyyətli olacaq və gələcəkdə daha perspektivli tədqiqatların başlanğıcı demək idi [9, s.418].

Azərbaycanda təbiət elmləri, o cümlədən biologiya və onunla əlaqəli digər elm sahələrində 70-ci illərdə yeni bir inkişaf mərhələsi başlanmış oldu. Məlumdur ki, hal-hazırda da mövcud olan, eyni zamanda fauna və floramızın müxtəlif növlərinin mühafizə olunmasının göstəricisi olan "Qırmızı kitab"ın əsasının qoyulması da Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu Öndərin 1977-ci ildə "Qırmızı kitabın" təsis olunması barədə qərarı bu nöqteyi-nəzərdən mühüm əhəmiyyətə malikdir [2].

Ötən əsrin 70-ci illərində neft sənayesi ilə yanaşı, kimya və neft-kimya elmləri də inkişaf etməkdə idi. Ulu Öndər Azərbaycanın gələcək inkişafında neftin oynayacağı mühüm rolu vaxtında dəyərləndirərək bu sahənin də inkişafı üçün əlindən gələni edirdi. Əlbəttə, bu sahənin inkişafı üçün başlıca şərt olacaq sərmayə qoyuluşunun həcmi artmış və Azərneftyanacaq İstehsalat Birliyi tikilib istismara verilmişdir.

Azərbaycanda elmin müxtəlif sahələrində aparılan tədqiqatların gələcək nəticələrini əvvəlcədən təhlil edən Heydər Əliyev mikrobiologiya sahəsində də tədqiqatların aparılmasına mühüm əhəmiyyət verirdi. 1970-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülən alimlərlə görüşü zamanı Ulu Öndər Heydər Əliyev çıxış edərkən mikrobiologiya elminin inkişafı zərurətindən danışmışdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatlarda mühüm rolu olan Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəzdində Mikrobiologiya sektoru da məhz 1972-ci ildə Heydər Əliyevin şəxsi diqqət və qayğısı nəticəsində açılmışdır [3, s.679-680].

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli təbii-coğrafi şəaitə malik olan

Azərbaycanda kənd təsərrüfatında müəyyən gerilik müşahidə edilir, istehsal aşağı düşmüşdü. Belə bir vəziyyət Ulu Öndər Heydər Əliyevi narahat etməyə bilməzdi. Azərbaycan KP MK-nın 1970-ci il avqust plenumunda iştirak edən Ulu Öndər uzunmüddətli geriliyin və böhranın səbəbləri və mövcud vəziyyətdən çıxış yolları barədə ətraflı çıxış etdi [10, s.176]. Qeyd edək ki, bu istiqamətə diqqət artırılmaqla Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması və kənd təsərrüfatı sahəsində xüsusilə, taxılçılıq sahəsində istehsalın daha da artırılması məqsədilə zəruri tədbirlər görüldü.

Heydər Əliyev ziyalılara, alimlərə və tarixi şəxsiyyətlərə hər zaman diqqətlə yanaşırdı. Ulu Öndərin 1969-cu ildə Nəriman Nərimanovun anadan olmasının 100 illiyinin qeyd edilməsi barədə sərəncamı, 1970-ci ildə Nəriman Nərimanovun ev muzeyinin açılması, abidəsinin ucaldılması və digər görülmüş işlər bunun bariz nümunəsidir [4].

Ulu Öndərin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə yuxarıda qeyd olunan elm sahələrinin inkişafı üçün görülmüş işlərlə yanaşı, ictimai elmlərin də inkişafı üçün mühüm işlər görülmüşdür. Xalqını, vətənini sevən Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın tarixinə, onun tədqiqi və öyrənilməsinə, eyni zamanda bu sahədə tədqiqatların aparılmasına xüsusilə diqqət yanaşırdı. Bunun bariz nümunəsi olan, məhz Heydər Əliyevin birbaşa tağşırığı, görkəmli tarixçi alimlərin müəllifliyi ilə yeddi cilddən ibarət "Azərbaycan tarixi" kitabı 1998-2002-ci illərdə nəşr olundu. Müstəqillik əldə etdikdən sonra belə bir fundamental kitabın nəşri Azərbaycan tarixinin elmi cəhətdən tədqiqində, öyrənilməsində, zəngin tarixi faktların həm bu sahənin mütəxəssislərinə, həm də geniş oxucu kütləsinə çatdırılmasında böyük bir yenilik idi [9, s.535].

Heydər Əliyev bədnam düşmənlərimizin XX əsr boyu xalqımızın başına gətirdiyi tarixi faciələri və bunun gələcək fəsadlarını dərindən təhlil edərək, ölkəmizin keçmişini, xüsusilə qədim dövr tariximizin öyrənilməsi üçün arxeoloji tədqiqatların aparılmasını da diqqətdən kənarda qoymamışdır. Hansı ki, dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri olan Azərbaycanda eyni zamanda orta əsrlərdə inkişaf etmiş şəhər mədəniyyəti mövcud olmuş və intibah dövrünü yaşamışdır. Qeyd olunanları isə yazılı mənbələrlə yanaşı, daha təfsilatı ilə məhz arxeoloji qazıntılar əsasında əldə olunan maddi-mədəniyyət nümunələrinə əsasən daha ətraflı öyrənmək mümkündür. Hansı ki, yazılı mənbələrin bizə verə bilmədiyi məlumatları arxeoloji materiallara əsasən əldə etmək mümkündür. Ulu Öndərin tariximizin öyrənilməsinə böyük qayğısının bariz nümunəsidir ki, 1975-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın Qəbələ ilə yanaşı, Naxçıvan, Gəncə, Şamaxı, Şəki, Quba və digər ərazilərində arxeoloji bazalar yaradılmışdır ki, həmin ərazilərin arxeoloji cəhətdən öyrənilməsində bu arxeoloji bazalar mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur [5, s.11].

Azərbaycanın hər bir şəhəri özündə böyük bir tarixi keçmişi ehtiva edir. Belə şəhərlərdən biri də Qəbələdir. 1977-ci ildə Qəbələ radiolokasiya stansiyası inşa edilərkən elektrik xətlərinin şəhərin ərazisindən keçməsi milliyyətcə erməni olan mütəxəssislər tərəfindən layihələndirilmişdir. Burada inşa işlərinin aparılmasının tarixi nöqteyi-nəzərdən yolverilməzliyi barədə arxeoloqlar tərəfindən etiraz edilsə də, buna heç bir məhəl qoyulmamışdır. Belə bir acınacaqlı vəziyyət barədə alimlərimiz çıxış yolunu Ulu Öndərdə görmüş və bu barədə

Heydər Əliyevə məlumat verilmişdir. Heydər Əliyevin birbaşa göstərişi ilə Mərkəzi Komitənin 1978-ci il 17 yanvar tarixli iclasında qeyd olunan məsələ müzakirə edilərək zəruri qərar qəbul edildi və günahkarlar cəzalandırılmış oldu. Bununla yanaşı, bir müddət sonra şəhərin ərazisi Dövlət qorğu elan olunmuşdur. Bu qərar 2500 illik bir tarixə malik olan, Albaniya dövlətinin paytaxtı olmuş bir şəhərin qədim dövr tarixinin məhv edilməsinin qarşısını almaqla yanaşı, Ulu Öndərin tarixi və mədəni irsə nə qədər əhəmiyyət verdiyini bir daha göstərdi [6, s.364-371]. Həmin dövrdə eyni zamanda şəhərin arxeoloji cəhətdən öyrənilməsi işi də davam etdirilirdi. 80-ci illərin ortalarına qədər Qəbələ ərazisində Qara Əhmədov, İlyas Babayev, Firidun Qədirov, Qafar Cəbiyevin rəhbərliyi ilə şəhərin müxtəlif ərazilərində arxeoloji tədqiqatlar aparılmışdır [5, s.11]. Bu tədqiqatlar təkcə Qəbələ şəhəri ilə lokallaşmamış, digər orta əsr şəhərlərində də arxeoloji tədqiqatlar aparılmışdır. Həmin tədqiqatlar bu gün də uğurla davam etdirilir. Əldə olunmuş maddi-mədəniyət nümunələri zəngin tarixi keçmişimiz barədə dəqiq elmi məlumatları özündə ehtiva edir.

Nəticə. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni sahədə olan inkişafla yanaşı, elmin müxtəlif sahələri də inkişaf etmiş, elmi- tədqiqat müəssisələrinin texniki təminatına böyük diqqət göstərilmişdir. Nəinki, elm və təhsil sahəsində çalışan mütəxəssislərin, peşəsindən asılı olmayaraq hər bir şəxsin faydalana biləcəyi, dövrünə görə böyük əhəmiyyəti olan 1976-1987-ci illər aralığında on cilddən ibarət olmaqla Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının nəşr edilməsi mühüm əhəmiyyətə malik elmi nəşrlərdən biridir [9, s.422]. Qeyd olunanlar elmin inkişafına Ulu Öndərin göstərdiyi diqqət və qayğının yalnız müəyyən bir hissəsidir. Bu barədə əlavə tədqiqatların aparılması zəruridir. Çünki, Heydər Əliyevin çoxşaxəli fəaliyyətinin öyrənilməsi böyük bir zaman tələb edir. Əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş müstəqil Azərbaycan bu gün Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə sürətlə inkişaf edir. Azərbaycan elmi yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Belə ki, aparılan elmi tədqiqatların keyfiyyəti artmaqla yanaşı, həm də yeni gənc alimlər nəsli formalaşmışdır. Sevindirici haldır ki, hər il doktoranturaya keçirilən imtahanlarda namizədlər içərisində gənclər çoxluq təşkil etməklə yanaşı, eyni zamanda elmi tədqiqatların aparılmasına maraq da durmadan artmaqdadır.

Ali Baş Komandanımızın rəhbərliyi və ordumuzun rəşadəti sayəsində torpaqlarımız işğaldan azad edilərək 30 illik həsrətə son qoyuldu. Artıq işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa və quruculuq işləri ilə yanaşı, zəngin tarixi keçmişə malik olan həmin ərazilərdə arxeoloji tədqiqatlara da başlanılmışdır. Bu tədqiqatlar sayəsində işğaldan azad edilmiş rayonlarımızın qədim dövr tarixi daha ətraflı tədqiq olunmaqla yeni tarixi faktlar üzə çıxarılacaqdır. Qədim tarixə malik olan Xankəndi şəhərində isə Qarabağ Universitetinin timsalında ali təhsil müəssisəsinin fəaliyyətini yenidən bərpa etməsi regionda elmin və təhsilin inkişafına öz töhfəsini vermiş olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Axundova, E. Hakimiyyət yükü altında (1923-1982) / E. Axundova. – Bakı: "Şərq-Qərb", – 2019. – 544 s.+ 48 s. foto.
2. Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ı [Elektron resurs] / URL: https://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=693
3. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi / Yeni Azərbaycan Partiyasının İcra Katibliyi. – Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, – 2005. – 911 s.
4. Köçərli, X. Tarix elmimizin böyük himayədarı // Xalq qəzeti. – 2013, 22 aprel. URL: https://old.xalqqazeti.com/az/news/education/33174.
5. Qasımzadə, Ə.H. Qəbələnin orta əsr keramikası (XI-XIII əsrlər). Monoqrafiya / Ə.H.Qasımzadə. – Bakı: Mütərcim, – 2025. – 216 s.
6. Mahmudov, Y.M. Heydər Əliyev Azərbaycan elminin keşiyində. Sənədlər və materiallar: [2 cilddə] / Y.M. Mahmudov. – Bakı: Turxan NPB, – c. 1. – 2013. – s. 364-371.
7. Məmmədov, İ., Məmmədov Ç. Azərbaycan tarixi (XX əsr-XXI əsrin əvvəlləri). Mühazirələr kursu. Ali məktəb müəllimləri və tələbələri üçün dərs vəsaiti / İ. Məmmədov, Ç. Məmmədov. – Bakı: Uni-print, – 2010. – 336 s.
8. Sadıqlı A.Ə. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili / A. Ə.Sadıqlı. – Bakı: "Mütərcim" nəşriyyatı, – 2011. – 180 s.
9. Yusifov, Y.B. XX əsr Azərbaycan tarixi [2 cilddə] / Y.B.Yusifov, T.T. Vəliyev. – Bakı: Çaşıoğlu, – c. 2. – 2004. – 558 s.
10. Zeynalov, İ. Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixində Heydər Əliyev zirvəsi: Dahi şəxsiyyətin şərəfli ömür yolu / İ. Zeynalov. – Bakı: Füyuzat, – 2024. – 656 s.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 25.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 30.06.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 07.07.2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.12
UOT: 91
Gülnarə QARACAYEVA
ARETN akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu,
böyük mütəxəssis
axundovagulnara21@gmail.com
https://orcid.org/0009-0009-2006-0434

QARABAĞ ƏRAZİSİNDƏ APARILAN PALEOCOĞRAFİ TƏDQİQATLARIN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə: Məqalədə Qarabağ ərazisində aparılan paleocoğrafi tədqiqatların əsas istiqamətləri araşdırılmışdır. Bildiyimiz kimi coğrafiya elmin tarixini bilmədən, onun keçdiyi yollar haqqında məlumatları əldə etmədən gələcəyi müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Elmin öncəki tarixinin tədqiqi və dərindən təhlili isə keçmişlə müasir dövrü bağlayan körpüdür. Bu baxımdan uzun bir tarixi dövr ərzində doğma Vətənimizin dilbər guşələrindən biri olan Qarabağda aparılan paleocoğrafi tədqiqatların təhlili xüsusi aktuallığa malikdir.

Qarabağ Azərbaycanın ən qədim tarixi-coğrafi ərazilərdən biri kimi dünyada insan cəmiyyətinin coğrafi məkanlarından biri olmuşdur. Əsrlər boyu təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Cənubi Qafqazın iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında mühüm, rol oynamışdır. Qarabağın olduqca zəngin tarixi-coğrafi keçmişi var. Burada yerləşən ilk insan məskəni olan Azıx mağarası bu tarixi keçmişin paleocoğrafiyası haqqında ən real elmi sübutlarını təsdiq edir.

Beləliklə, əldə olunmuş materiallar bir daha göstərir ki, Qarabağın relyefi olduqca qədim, mürəkkəb poleogeomorfoloji inkişaf tarixinə malikdir. Ona görə burada relyefin inkişaf mərhələləri əsasən 4 silsiləyə ayrılmışdır. Ərazinin paleocoğrafi formalaşması bu mərhələlərə tam uyğundur və paleogenetik tarixidə struktur differensiyasiyasının fərqini əks etdirir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, Kiçik Qafqaz, paleocoğrafi tədqiqatlar.

GULNARA KARAJAEVA

THE MAIN DIRECTIONS OF PALEOGEOGRAPHIC RESEARCH CONDUCTED IN THE TERRITORY OF KARABAKH

Abstract: The article discusses the main directions of paleogeographic research conducted in the Karabakh region. As is known, it is impossible to determine the future of geography without knowing its history and the paths it has traveled. The study and deep analysis of historical science are a bridge connecting the past and the present. In this regard, the analysis of paleogeographic research conducted in Karabakh - one of the most beautiful corners of our homeland - over

a long historical period is of particular relevance.

Being one of the most ancient historical and geographical territories of Azerbaijan, Karabakh has always been one of the geographical habitats of human society in the world. For centuries, it played an important role in the economic, political and cultural life of not only Azerbaijan, but also the entire South Caucasus. Karabakh has a very rich historical and geographical past. The Azykh Cave, the first human settlement located here, confirms the most realistic scientific data on the paleogeography of this historical past. Thus, the obtained materials once again show that the relief of Karabakh has a very ancient, complex history of paleogeomorphological development. Therefore, the stages of relief development here are mainly divided into 4 series. The paleogeographic formation of the territory fully corresponds to these stages, and its paleogenetic history also reflects the difference in structural differentiation.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, Lesser Caucasus, paleogeographic research.

Гульнара КАРАДЖАЕВА

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПАЛЕОГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ, ПРОВОДИМЫХ НА ТЕРРИТОРИИ КАРАБАХА

Абстракт: В статье рассматриваются основные направления палеогеографических исследований, проводимых в Карабахском регионе. Как известно, невозможно определить будущее географии, не зная ее истории и о пройденных ею путях. Изучение и глубокий анализ исторической науки являются мостом, соединяющим прошлое и настоящее. В этой связи особую актуальность приобретает анализ палеогеографических исследований, проводимых в Карабахе – одном из красивейших уголков нашей родины – на протяжении длительного исторического периода.

Будучи одной из древнейших историко-географических территорий Азербайджана, Карабах всегда был одним из географических мест обитания человеческого общества в мире. На протяжении веков он играл важную роль в экономической, политической и культурной жизни не только Азербайджана, но и всего Южного Кавказа. Карабах имеет очень богатое историческое и географическое прошлое. Пещера Азых, первое поселение людей, расположенное здесь, подтверждает самые реалистичные научные данные о палеогеографии этого исторического прошлого.

Таким образом, полученные материалы еще раз показывают, что рельеф Карабаха имеет очень древнюю, сложную историю палеогеоморфологического развития. Поэтому этапы развития рельефа здесь в основном делятся на 4 серии. Палеогеографическое формирование территории полностью соответствует этим этапам, а ее палеогенетическая история также отражает разницу в структурной дифференциации.

Ключевые слова: Азербайджан, Карабах, Малый Кавказ, палеогеографические исследования.

Giriş

Azərbaycan ərazisi hələ çox qədim zamanlardan özünün milli mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə, coğrafi şəraitinin zənginliyinə görə Yaxın və Orta Şərq aləmində, xüsusilə Cənubi Qafqaz regionunda yaxşı tanınırdı. Ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə Azərbaycanda olmuş məşhur səyyahlar, coğrafiyaşünaslar, həmçinin Azərbaycanın milli-mədəni zənginliyindən ticarət məqsədilə bəhrələnən tacirlər yeri gəldikcə yol qeydlərində, əsərlərində və şifahi təəssüratlarında Azərbaycan haqqında çox maraqlı fikirlər söyləmişlər. Lakin həmin coğrafi fikir və ideyaların əksəriyyəti hələ elmi cəhətdən tam əsaslandırılmadığından uzun müddət elmdə bəsit və təsviri xarakter daşımışdır. Yəni onlar Azərbaycanın paleocoğrafi təkamül mərhələsini, təbii-coğrafi şəraitin inkişaf qanunauyğunluqlarının dinamikasını və coğrafi şəraitin ekocoğrafi tendensiyasının real coğrafi aspektlərini tam əks etdirmirdi.

Bu baxımdan, hər bir elmin tarixinin öyrənilməsi, onun gələcək inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Keçmişimizin elmi axtarışlarını, səhvlərini və əldə etdikləri nailiyyətləri bilmədən elmin perspektivlərini müəyyən etmək qeyri-mümkündür. Tarix gələcəyin proqnozlarının əsaslarından biridir. Nə qədər ki insanlar yaşayır təbiətin tarixi və insanların tarixi biri-birilə bağlıdır və biri digərinə əsas yaradır. Vahid bir elm kimi formalaşan coğrafiya mürəkkəb inteqrasiya və differensassiya mərhələlərindən keçmişdir. İlkin olaraq təbiət və cəmiyyət elmləri tərkibində yaranan coğrafiyanın qolları sonrakı inkişaf mərhələlərində inteqrasiyaya uğrayaraq vahid elmə çevrilmişdir.

Coğrafiya elmin tarixini müzakirə etdikdə biz hamının qəbul etdiyi aşağıdakı müddəaya əsaslanırıq. Coğrafiya tarixin öyrənilməsi, bununla da onun yaranması və təşəkkülünün yolu və şəraitinin müşahidəsi inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi, inteqrasiya qabiliyyətininin təminatı və elmi-texniki tərəqqinin hazırkı səviyyəsinin tələbatına uyğunluğu üçün lazımdır. Bu düstur müxtəlif nəsillərə aid bir sıra mütəfəkkir alimlərin, başlıca olaraq təbii təcrübələr aparan filosofların, astrofiziklərin, təbiətşünasların əsərlərində yer almışdır. Görkəmli alman coğrafiyaşünas səyyahı Aleksandr Humbolt (1769 – 1859) "Kosmos" əsərində qeyd edirdi: "Yer elminin keçmişini bilmədən hazırkı vəziyyətini dərk edə bilmərik". Antropocoğrafiyanın banilərindən biri olan alman alimi Fridrix Radçelin (1844-1904) 1903-cü ildə Sankt-Peterburqda dərc edilmiş "Yer kürəsi və həyat" əsərində yazmışdır: "Coğrafiyanın tarixini bilmədən onu öyrənmək mümkün deyil. Bu həmin elmin xüsusiyyətidir. Başqa elmlərin də tarixlərini bilmək faydalıdır, coğrafiyanın elmini öyrənmək isə bilavasitə vacibdir". Tanınmış alman coğrafiyaşünası Alfred Getner (1859-1941) məsələyə aydınlıq gətirərək yazırdı: "Yalnız tarixi coğrafiyaya istinadən hazırkı zəmanəni dərk etmək mümkündür... Hər hansı elmin tam qavranması onu tarixi inkişaf nöqteyi-nəzərindən izləməsindən sonra mümkündür" [3, s. 20].

Bu baxımdan coğrafiya elmin tarixini bilmədən, onun keçdiyi yollar haqqında məlumatları əldə etmədən gələcəyi müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Elmin öncəki tarixinin tədqiqi və dərindən təhlili isə keçmişlə müasir dövrü bağlayan körpüdür. Bu baxımdan uzun bir tarixi dövr ərzində doğma Vətənimizin dilbər guşələrindən biri olan Qarabağda aparılan paleocoğrafi tədqiqatların təhlili xüsusi aktuallığa malikdir.

Qarabağın coğrafi baxımdan öyrənilməsi

Qarabağ Azərbaycanın ən qədim tarixi-coğrafi ərazilərdən biri kimi dünyada insan cəmiyyətinin coğrafi məkanlarından biri olmuşdur. Əsrlər boyu təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Cənubi Qafqazın iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında mühüm, rol oynamışdır. Qarabağın olduqca zəngin tarixi-coğrafi keçmişi var. Burada yerləşən ilk insan məskəni olan Azıx mağarası bu tarixi keçmişin paleocoğrafiyası haqqında ən real elmi sübutlarını təsdiq edir.

Aparılan ümumi geomorfoloji tədqiqatlar nəticəsində Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacında, o cümlədən Qarabağın təbii-coğrafi sektorunda bəzi dağdaxili iri çökəkliklərin xarakterizə olunan, o cümlədən Bakənd-Dəstəfur, Düzyurt-Slavyanka, Ağdam-Daşbulaq paleoçökəkliklərin yaranmasında və formalaşmasında tektonika ilə qədim çay dərələrinin fəaliyyəti haqqında fikirləri də elmi cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Qarabağ dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir. Yaşı 1,2 – 1,5 milyon il olan Quruçay mədəniyyəti, eləcə də 350-400 min il yaşa malik Azıxantrop, Tunc dövrünün mədəniyyət abidəsi sayılan Xocalı-Gədəbəy abidələri və daha neçə-neçə qədim arxeoloji abidələr burada aşkarlanmışdır. Ta qədimlərdən Qafqaz Albaniyasının tərkib hissəsi olan Qarabağda alban, arraz, qoroz, uti, qarqar, peçeneq və başqa tayfalar yaşamışdır [1, s. 45].

Qeyd etmək lazımdır ki, son illər Azərbaycanda coğrafi tədqiqatların sayında, o cümlədən geomorfoloji öyrənmələrdə güclü dönüş yaranmışdır. Aparılan tədqiqatlarda ərazilərin geomorfoloji quruluşu və yaxud relyefin səthinin təsviri yox, paleo, eko, geomorfoloji formalaşmanda geodinamik, geotektonik proseslərin və xüsusilə endogen və ekzogen proseslərin relyefin dəyişməsində rolu morfometrik üslublarda öyrənilmişdir. Xüsusilə müasir geomorfologiyası şəraitində gedən dinamik yeniləşmənin prespektiv mexanizminə dair proqnoz xarakterli fikirlər olmuşdur.

Bu məqsədlə 1960-ci illərdə M.İ.Məmmədov tərəfindən Kiçik Qafqazın Murovdağ silsiləsinin şimal yamacında geomorfoloji proseslərin, xüsusilə errozion proseslərin öyrənilməsi istiqamətində tədqiqatlar aparılmışdır. Bu tədqiqatın nəticəsində dağlıq ərazilərdə eroziya proseslərinin relyefəmələgətirici amillərin qarşılıqlı səbəbləri və coğrafi inkişaf qanunauyğunluğu aşkar olunmuşdur. Müəyyən olunmuşdur ki, bəzi yerlərdə eroziya prosesinin fəallaşmasında və yaxud yeni lokal hadisələrin əmələgəlməsində insanların təsərrüfat fəaliyyəti xüsusilə onların təsiredici rolu güclənir [3, s. 278].

Burada əsas relyef tiplərinin qalıqları, qədim buzlaq formaları, dağdaxili çökəkliklər, dərin çay dərələri, müxtəlif yarğanlar, dağüstü düzəlmə səthləri və s. üstünlük təşkil edir.

Müəyyən olundu ki, Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacında dağlıq ərazilərdə erozion dərinlik bazisi (200-1000) getdikcə artır. Ərazinin 70%-dən çox hissəsi bu tipli inkişaf xüsusiyyətinə malikdir. Tərtib olunmuş morfometrik və erozion parçalanma xəritələri eroziya proseslərinin çoxillik artım dinamikasını tamamilə əks etdirir. Beləliklə, errozin parçalanma dərəcəsinin müqayisəli təhlil göstərir ki, ərazinin 60-70%-nin parçalanma sıxlıq 0,5-2.0 km/km^2 arasında dəyişir. Yəni

ərazinin təxminən 70%-i orta və çox parçalanma dərəcəsinə meyllidir [10, s. 12].

Azərbaycanın paleocoğrafiyaçıları dördüncü dövrün tarixi tədqiqi ilə yanaşı, ibtidai insanın ekoloji, yaşayış mühiti Cənubi Qafqaz ərazisində Pliosenin xronologiyası və palio təbii şərait haqqında vacib problemləri üzrə də geniş tədqiqatlar aparmışdır, yeni elmi nəticələr almışlar. Qədim Daş dövrü düşərgəsi (Azıx mağarası) ekologiyasının tədqiqi nəticəsində düşərgənin ən qədim mədəni təbəqələrinin mütləq yaşı müəyyənləşdirilmiş və burada ibtidai insanların məskunlaşdığı dövrdə mövcud təbii-coğrafi şərait bərpa edilmişdir. Aşkar edilmişdir ki, ibtidai insanlar qədim Azıx mağarasında 1 milyon il bundan öncə məskən salmışlar. Bu dövrdə mağara ətrafı rayonlarda mülayim iqlim və zəngin bitki, heyvanat aləminə malik təbii şərait mövcud olmuşdur. Mağaranın dib çöküntülərində insan izi olmayan təbəqələrin yoxluğu mağaranın formalaşdığı vaxtdan ibtidai insan tərəfindən milyon illər əvvəldən başlayaraq zəbt edildiyinə sübutdur. Eyni zamanda bütövlükdə Azərbaycanın paleocoğrafiyasının keçmiş rasionallığı təsdiq etmişdir [9, s. 92].

Cənubu Qafqaz Pliosenin xronologiyası üzrə aparılmış tədqiqatlar nəticəsində ilk dəfə olaraq mağaranın radiometrik şkalası işlənilmiş və bunun əsasında ayrı-ayrı stratiqrafik vahidlərin xronoloji sərhədləri təyin edilmiş, okeanların zonal stratiqrafiyası və vahid paleomaqnit stratiqrafik şkalası ilə korrelyasiya sxemi tərtib olunmuşdur.

Paleocoğrafiya sahəsində qazanılmış nailiyyətlərdən biri də ərazidə Pliosen iqlim optimumu dövründə Azərbaycan ərazisində yaranmış təbii şəraitin o cümlədən paleolandşaftı bərpa edilmişdir. Bu işin olduqca böyük paletarixi-coğrafi proqnoz xarakterli əhəmiyyəti vardır.

Təxminən 1980-ci illərə qədər Azərbaycanda paleocoğrafiyası o cümlədən Qarabağ coğrafiyasına dair tədqiqatların əksəriyyəti coğrafi şəraitin yalnız təsvirinə həsr olunmuşdur. Lakin sonrakı mərhələlərdə Azərbaycanda paleocoğrafi təkamülün müəyyən geoloji və paleontoloji dövrlərdəki vəziyyəti öyrənilməyə başlandı. Xüsusilə dövrlər üzrə aparılan paleocoğrafi tədqiqatların elmi nəticələri daha uğurlu və inandırıcı olmuşdur. Burada müasir coğrafi komponentlərin ayrılıqda inkişaf tarixi və onların formalaşmasını təşkil edən coğrafi amillərin qarşılıqlı təhlili daha yaxşı nəticələr verdi. Ona görə də bu sahədə ildən-ilə aparılan tədqiqatların aktuallığı və metodoloji yanaşmaların istiqaməti də tədricən yeniləşdi. O cümlədən Qarabağ ərazisində müxtəlif çay hövzələrində aparılan hidroloji tədqiqat işləri bu sahədə elmi maraq doğurdu [3, s. 289].

Bu baxımdan son vaxtlarda daha aktual paleocoğrafi tədqiqatların sayı getdikcə artırdı. Sistemli və ardıcıl xarakter alındı. Azıx və Tağlar mağaralarının timsalında ilk dəfə olaraq M.Süleymanov ibtidai insanların yaşam mühitinin paleocoğrafi təhlilini aparmışdır. Mövcud coğrafi mühitə əsaslanaraq ayrı-ayrılıqda dövrlər üzrə paleocoğrafi şəraitin fərqlərini və hər bir dövrün məkan və zaman xüsusiyyətlərini analiz etmişdir. Bununla da həmin mağaralarda ilkin yaşayış mühitinin çoxillik paleocoğrafi xarakteristikasını bərpa etmişdir. Yəni ilk dəfə olaraq təbiətlə ibtidai insanların qarşılıqlı asılılığı və əlaqələrin coğrafi mövcudluğu haqqında real elmi fikir söyləmişdir. Çünki qədim coğrafi mühitin paleocoğrafi göstəriciləri həqiqətən insanların fəaliyyətlərində, davranış keyfiyyətlərində və qidalanmasında xüsusi rola malikdir. Bunlardan başqa, Azıx

mağarasının mövcudluğuna görə dünyada ibtidai insanların bir neçə dəfə burada yaşayış səviyyəsinin dəyişməsi və mağaranın 1 milyon ildən çox yaşı olması təcrübi cəhətdən Azərbaycan ərazisinin tarixi-coğrafi qədimliyini bir daha təsdiq edir. Eyni zamanda, bu, insan cəmiyyətinin formalaşmasında və yaxud insanların məkan və zaman daxilində şüurlu təkamülünün coğrafi şəraitdən asılılığını göstərir. Tədqiqatçı Azərbaycanın Qarabağ ərazisində olan Tağlar mağarasının nisbətən cavan olmasını, yəni xvalin dövrünün ilk başlanğıcında formalaşmağa başladığını vurğulamışdır [9, s. 34].

Kiçik Qafqazın Qarabağ hissəsində müasir coğrafi şəraitin öyrənilməsində B.Ə.Budaqovun, Ə.Ş.Şıxəlibəylinin, Ə.V.Məmmədovun, M.A.Müseyibovun, N.Ş.Şirinovun tədqiqatları xüsusilə qeyd edilməlidir. Bu alimlər öz tədqiqatları əsasında hələ 1960-ci illərin axırlarında Azərbaycan Respublikasının o cümlədən Qarabağ ərazisinin orta miqyaslı neotektonik xəritəsini tərtib etmişlər və bu maraqlı xəritə 1972-ci ildə nəşr edilmişdir. Akademik Ələşrəf Məmmədovun Azərbaycan elmində yəni coğrafi tapıntı olan Azıx mağarası Azərbaycanda 1,2 mln il bundan əvvəlki İlk paleolit İbtidai İnsan cəmiyyətinin mövcudluğunu bütün dünyada tanıtdı [1, s. 64].

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində Qarabağ ərazisində diferensial neotektonik hərəkətlər nəticəsində əmələ gəlmiş bir-birindən daha çox fərqlənən silsilə dağlar, yayla və çökəkliklər tədqiq edilmişdir. İntensiv qalxma zonaların formalaşmış əsas morfostrukturlarından Murovdağ, Qarabax silsiləsini göstərmək olar. Onlarda öz növbəsində ərazidə oroqrafik kontrastlığı artırır. Bunlara həmçinin Şınıx-Dəstəfur, Umudlu, Xocalı, Həkəri, Kəlbəcər çökəklikləri misal ola bilər [8, s. 49].

Tədqiqatın ən qiymətli elmi dəyərlərindən biri də müasir landşaftın potensial imkanlarının istehsal keyfiyyətini əks etdirən təbii məhsuldarlıq xəritəsinin və cədvəlinin müəyyənləşdirməsi olmuşdur. Yəni müasir landşaftın təbii məhsuldarlıq keyfiyyətinin pasportlaşması müəyyənləşdirmişdir. Eyni zamanda ilk dəfə olaraq ərazinin müasir landşaftlarının morfogenetik xəritəsini və kompleks formalaşmasında iştirak edən coğrafi amillərin korrelyativ əlaqələrini öyrənmişdir. Eyni zamanda ilk dəfə olaraq dağlıq yaylaqlarda təbii çəmənliklərin qida mənbəyi kimi potensial imkanların əks etdirən vahid normativ cədvəli tərtib olunmuşdur. İlk dəfə olaraq Qarabağ ərazisində landşaftın kartometrik riyazi metodla tədqiqi aparılmışdır. Nəticədə kartoqrafik-statistik metodla landşaftın statistik paylanması yəni landşaft tiplərinin, yarım tiplərinin və növlərinin diferensial yayılma xarakteri müəyyənləşdirilmişdir. Beləliklə riyazi metodla müəyyən olunmuşdur ki, dağlıq ərazilərdə sahə böyüdükcə fərqli landşaft konturlarının sayı və təkrarlanma tezliyi azalır. Yəni landşaft daxili növ təkrarlanması tezliyi zəifləyir. Deməli, landşaftların növdaxili parçalanma xəritələrinin analizi elmi cəhətdən növdaxili bioloji müxtəlifliyə əsaslanmışdır. Konkret ərazilərdə landşaftın-struktur ərazi zonallıq qanunauyğunluğu əslində landşaftın məkan dəyişməsi təkrarlanmasını əks etdirir. Tərtərçay hövzəsinin təbiəti xüsusilə dağ çəmənlikləri Azərbaycanda maldarlıq təsərrüfatlarının inkişafında əvəzsiz yem bazası sayılır. Bu barədə tədqiqatçılar M.Süleymanov, B.Budaqov, A.Mikayılov, M.Müseyibov, A.Mikayılov, Əlizadə, A.Haqverdiyev və s. tədqiqat əsərlərində geniş məlumatlar verilmişdir [6, s. 19; 3, s. 267].

Təxminən 1980-ci illərə qədər Azərbaycanda paleocoğrafi tədqiqatların

əksəriyyəti ümumi coğrafi şəraitin yalnız təsvirinə həsr olunmuşdur. Lakin sonrakı mərhələlərdə Azərbaycanda paleocoğrafi təkamülün müəyyən geoloji və paleontoloji dövrlərdəki vəziyyəti öyrənilməyə başlandı. Dövrlər üzrə aparılan paleocoğrafi tədqiqatların elmi nəticələri daha uğurlu və inandırıcı olmuşdur. Burada paleocoğrafi komponentlərin ayrılıqda inkişaf tarixi və onların formalaşmasını təşkil edən coğrafi amillərin təhlili daha yaxşı nəticələr verdi. Ona görə də bu sahədə kadrların sayı artdıqca paleocoğrafi tədqiqatların aktuallığı və metodoloji yanaşmaların istiqaməti də tədricən yeniləşdi. O cümlədən Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacında "Zəyəmçay və Şamxorçay hövzələrində antropogen paleocoğrafiyası" mövzusunda aparılan tədqiqat işi bu sahədə həm ilk və həm də çox maraqlı olmuşdur. Tədqiqatçı həmin ərazidə relyefin paleocoğrafi dinamikasını əksetdirən çay dərələrində altı terras yüksəkliyi müəyyən etmişdir. Terrasların əksəriyyəti orta və alçaq dağlığın ətəklərinə uyğun gəlir. Bunlar isə paleocoğrafi təkamülün mərhələli inkişafının ən yaxşı göstəricisidir. Dağdaxili çökəkliklərdə terrasların pilləli yerləşməsində paleocoğrafi reallığın ardıcıllıq dinamikası aydın seçilir [7, s. 16].

Bildiyimiz kimi ümumi bəşər coğrafiyasında, onun paleocoğrafi təkamülündə Dördüncü dövr olduqca böyük təzadlar mənbəyi hesab olunur. Xüsusilə iqlimin kəskin qloballaşması, onun üfüqi və şaquli transformasiyası, buzlaşmaların baş verməsi, landşaft və onun əsas aparıcı komponenti olan iqlimin qurşaqlıq düzülüşü (səhralaşma) xüsusiyyətləri Ağdam regionunda öz əksini tapmışdır. Çünki hazırda Ağdam zonasında onun çevrəsində bütün təbii landşaft komplekslərinin ümumi inkişaf tendensiyası bilavasitə coğrafi zonallıq prinsipinə tabeli olaraq formalaşmışdır.

Azərbaycanın tərtib olunmuş (1:500 000) "Dördüncü dövr çöküntüləri" xəritəsi və "Dördüncü dövr çöküntülərinin geomorfologiyası" adlı monoqrafiyalarında tədqiq olunan regionun çoxəsrlik dinamikasını, hər tərəfli təhlil etmişdir. Ağdam rayonunun paleolandşaftına yaxın tarixi təkamül dinamikasına dair onun qonşuluğunda yerləşən Azıx qədim Daş dövrü düşərgəsi nəticəli ibtidai insan cəmiyyətinin paleogenetik coğrafiyası eyni zamanda bütün paleolandşaftın coğrafiyasının tarixi-elmi məlumatlara malikdir. Xüsusilə ərazilərdə ibtidai cəmiyyətin, insanların, ekologiyasının coğrafi keyfiyyətlərə malik olmasını araşdırmağa çox güclü tarixi məlumat verir [11, s. 102].

"Kiçik Qafqazın şərq hissəsi timsalında morfostruktur və paleogeomorfoloji təhlil və relyefin öyrənilməsinin axtarış əhəmiyyəti" adlı mövzu isə olduqca aktual və perspektiv elmi istiqamətlərə həsr olunmuşdur [4, s. 21]. Burada morfostruktur və paleocoğrafi formalaşmaya elmi-nəzəri cəhətdən yeni aspektdən baxılmışdır. İlk dəfə Kiçik Qafqazın morfostrukturların və paleocoğrafiyasının formalaşmasının coğrafi qanunauyğunluğu öyrənilmişdir. Dağüstü düzəlmə sətlərinin və denudasiyon kəsilmələrin qalınlığına və yaşına dair yeni elmi faktlar əlavə olunmuşdur. Morfostruktur, paleogeomorfoloji, orotektonik və morfostruktur proqnoz xəritələri ilk dəfə tətbiq olunmuşdur. Bir sıra dağdaxili çökəkliklərin orogeomorfoloji mənşəyi müəyyənləşdirilmiş və onlar mərkəzi, dairəvi, həlqəvi və günbəzvarı formalara ayrılmışdır. Kiçik Qafqazda relyefin təkamülünə tamamilə yeni aspektdən baxılmış və onun Alp mərhələsində tam penepenləşmə mümkünlüyü təhlil olunmuşdur. Müəllifin bu kimi yeni fikirlərinin

əsası tədqiqatlarda ümumi təkamül tarixinə neomobilizm mövqeyindən baxması olmuşdur. Yəni relyefin təkamül mərhələlərinə tarixi epoxalar üzrə yanaşılmışdır.

Nəticə

Beləliklə, əldə olunmuş materiallar bir daha göstərir ki, Qarabağın relyefi olduqca qədim, mürəkkəb poleogeomorfoloji inkişaf tarixinə malikdir. Ona görə burada relyefin inkişaf mərhələləri əsasən 4 silsiləyə ayrılmışdır. Ərazinin paleocoğrafi formalaşması bu mərhələlərə tam uyğundur və paleogenetik tarixidə struktur diferensiyasiyasının fərqini əks etdirir. Yuxarıda söylədiklərimizə yekun vuraraq qeyd etmək lazımdır ki, tarixi Azərbaycan ərazisi olan Qarabağın coğrafi cəhətdən elmi biliklər sistemi çərçivəsində təhlili, bu sahənin əsas istiqamətinin yaranmasını və təşəkkülünü müşahidə etməyə imkan verər.

Ədəbiyyat

1. Coğrafiya elmi 50 ildə / elmi redaktor B.Budaqov. – Bakı: Elm, – 1996. – 168 s.
2. Haqverdiyev, A.T. Orta dağlıq qurşaqda landşaftın diferensiasiyasına relyefin təsiri. (Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacı timsalında) tədqiqi: / coğrafiya elmlər namizədi dis. avtoreferatı. / – Bakı, 1975. – 26 s.
3. Haqverdiyev, A.T. Azərbaycan coğrafiyası: formalaşma mərhələləri, inkişafının prioritet istiqamətləri / A.T.Haqverdiyev. – Bakı: "Avropa" nəşriyyatı, – 2020. – 380 s.
4. Xəlilov, H.A. Kiçik Qafqazın şərq hissəsi timsalında morfostruktur və paleogeomorfoloji təhlil və relyefin öyrənilməsinin axtarış əhəmiyyəti: / coğrafiya elmlər doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2004. – 64 s.
5. Məmmədov Q. Ş. Azərbaycanın torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadənin sosial-iqtisadı və ekoloji əsasları / Q. Ş.Məmmədov. – Bakı: Elm, – 2007, – 856 s.
6. Mikayılov, A.A. Qusar maili düzənliyi və onun ətraf sahillərinin geomorfoloji quruluşu (Azərbaycan SSR və Dağıstan SSR daxilində): / coğrafiya elmlər namizədi dis. avtoreferatı. / – Bakı, 1970. – 26 s.
7. Mirzəyev, Ş.İ. Həkəri çay hövzəsinin yuxarı hissəsində palıd və vələs meşələrinin dağ-meşə torpaqları və onların meşəçilik xüsusiyyətləri): / coğrafiya elmlər namizədi dis. avtoreferatı. / – Bakı, 1970. – 26 s.
8. Müseyibov, M.A. Azərbaycanın fiziki coğrafiyası / M.A.Müseyibov. – Bakı: "Maarif", – 1998, – 400 s.
9. Süleymanov, M.Ə. Azərbaycanın təbii və antropogen landşaftlarının qanunauyğunluqları / M.Ə.Süleymanov. – Bakı: "Əbilov, Zeynalov və oğlanları" – 2005. – 248 s.
10. Tanrıverdiyev, X.K. Həkəri çayı hövzəsinin geomorfologiyası): / coğrafiya elmlər namizədi dis. avtoreferatı. / – Bakı, 1968. – 28 s.
11. Али-Заде, С.А., Байрамов, А.А., Мамедов, А.В., Ширинов, Н.Ш. Геология четвертичных отложений Азербайджана / С.А.Али-Заде, А.А.Байрамов, А.В.Мамедов, Н.Ш. Ширинов. – Баку: Элм, – 1978. – 165 с.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 11.04.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 14.04.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 23.04.2025

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.13
UOT: 94
Aytac ŞADİYEVA
Bakı Dövlət Universiteti, müəllim
shinetomydarkness@gmail.com
https://orcid.org/0009-0007-5637-5740

İLHAM ƏLİYEV DİPLOMATİYASI VƏ ÇİN

Xülasə: Azərbaycan Respublikası beynəlxalq birliyin bütün üzvləri ilə balanslaşdırılmış xarici siyasi əlaqələrə malikdir. Cənubi Qafqaz regionunun aparıcı dövləti olan Azərbaycan Respublikası bu regionda maraqlı olan bütün dövlətlərin diqqət mərkəzindədir. Bu baxımdan Şərqi Asiya nəhəngi hesab olunan Çin Xalq Respublikası (ÇXR) xüsusilə fərqlənir. Azərbaycan Respublikasının zəngin təbii sərvətləri bu regionda maraqlı olan Çinin daim Azərbaycanla yaxın siyasi əlaqələr saxlamasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra Çin Xalq Respublikası ilə diplomatik-siyasi əlaqələr qurmuşdur. 1993-cü ildə Azərbaycanda Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra bu əlaqələr daha da dərinləşmişdir.

2003-cü ildə Azərbaycanda Prezident İlham Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə bu əlaqələr keyfiyyətcə yeni mərhələyə daxil olmuşdur. Belə ki, XXI əsrdə Azərbaycan istər siyasi, istər iqtisadi, istərsə də hərbi baxımdan Cənubi Qafqazın aparıcı dövlətinə çevrilmişdir. Bu, Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi davamçısı olan Prezident İlham Əliyevin diplomatik məharəti sayəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycanla Çin arasında diplomatik, siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrdə çoxtərəfli dərin əməkdaşlıq mövcuddur. Çin Ermənistanla Azərbaycan Respublikası arasında 1991-1994-cü illəri əhatə edən I Qarabağ və 2020-ci il 27 sentyabrdan 10 noyabra qədər davam etmiş II Qarabağ (və ya Vətən müharibəsi) müharibələrində hər zaman Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləyən bəyanatlar vermişdir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunduqdan sonra da Qarabağda bərpa-quruculuq işlərinə fəal dəstək vermişdir. Çin hələ 1998-ci ildə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş Böyük İpək Yolunun bərpası ideyasının fəal dəstəkləyicisidir. XXI əsrdə bu kontekstdə Çin tərəfindən "Bir kəmər, bir yol" ideyası irəli sürülmüşdür. Bu məqalədə Azərbaycan Respublikası ilə Çin arasında 2003-2025-ci illərdə mövcud olmuş diplomatik-siyasi münasibətlər ətraflı təhlil ediləcəkdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, İlham Əliyev, Çin, Qarabağ, diplomatiya

Aytaj SHADIYEVA

ILHAM ALIYEV DIPLOMACY AND CHINA

Abstract: The Republic of Azerbaijan has balanced foreign political relations with all members of the international community. The Republic of Azerbaijan, the leading state of the South Caucasus region, is in the center of

attention of all states interested in this region. In this regard, the People's Republic of China (PRC), which is considered the giant of East Asia, stands out in particular. The rich natural resources of the Republic of Azerbaijan have led China, which is interested in this region, to always maintain close political relations with Azerbaijan. After gaining its independence in 1991, the Republic of Azerbaijan established diplomatic and political relations with the People's Republic of China. These relations deepened further after the coming to power of the National Leader Heydar Aliyev in Azerbaijan in 1993.
With the coming to power of President Ilham Aliyev in Azerbaijan in 2003, these relations entered a qualitatively new stage. Thus, in the 21st century, Azerbaijan has become the leading state of the South Caucasus in both political, economic and military terms. This was possible thanks to the diplomatic skill of President Ilham Aliyev, the political successor of the Great Leader Heydar Aliyev. There is a deep multilateral cooperation between Azerbaijan and China in the diplomatic, political, economic and cultural spheres. China has always made statements in support of Azerbaijan's legitimate position in the First Karabakh War between Armenia and the Republic of Azerbaijan, which lasted from 1991 to 1994, and the Second Karabakh (or Patriotic War), which lasted from September 27 to November 10, 2020. After the restoration of Azerbaijan's territorial integrity, it also actively supported the restoration and reconstruction work in Karabakh. China has been an active supporter of the idea of restoring the Great Silk Road put forward by the national leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev in 1998. In this context, China put forward the idea of "One Belt, One Road" in the 21st century.This article will provide a detailed analysis of the diplomatic and political relations between the Republic of Azerbaijan and China in 2003-2025.

Keywords: Azerbaijan, Ilham Aliyev, China, Karabakh, diplomacy

Айтадж Шадиева

ДИПЛОМАТИЯ ИЛЬХАМА АЛИЕВА И КИТАЙ

Абстракт: Азербайджанская Республика имеет сбалансированные внешнеполитические отношения со всеми членами международного сообщества. Азербайджанская Республика, ведущее государство региона Южного Кавказа, находится в центре внимания всех государств, заинтересованных в этом регионе. В этом плане особенно выделяется Китайская Народная Республика (КНР), которая считается гигантом Восточной Азии. Богатые природные ресурсы Азербайджанской Республики привели к тому, что Китай, заинтересованный в этом регионе, всегда поддерживал тесные политические отношения с Азербайджаном. После обретения независимости в 1991 году Азербайджанская Республика установила дипломатические и политические отношения с Китайской Народной Республикой. Эти отношения еще больше углубились после прихода к власти в Азербайджане общенационального лидера Гейдара Алиева в 1993 году.

С приходом к власти в Азербайджане президента Ильхама Алиева в 2003 году эти отношения вступили в качественно новый этап. Таким

образом, в XXI веке Азербайджан стал ведущим государством Южного Кавказа как в политическом, так и в экономическом и военном плане. Это стало возможным благодаря дипломатическому мастерству президента Ильхама Алиева, политического преемника великого лидера Гейдара Алиева. Между Азербайджаном и Китаем существует глубокое многостороннее сотрудничество в дипломатической, политической, экономической и культурной сферах. Китай всегда выступал с заявлениями в поддержку законной позиции Азербайджана в Первой Карабахской войне между Арменией и Азербайджанской Республикой, которая длилась с 1991 по 1994 год, и Второй Карабахской (или Отечественной войне), которая длилась с 27 сентября по 10 ноября 2020 года. После восстановления территориальной целостности Азербайджана он также активно поддерживал работы по восстановлению и реконструкции в Карабахе. Китай был активным сторонником идеи восстановления Великого Шелкового пути, выдвинутой общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым в 1998 году. В этом контексте Китай выдвинул идею «Одного пояса, одного пути» в XXI веке.В данной статье будет дан подробный анализ дипломатических и политических отношений между Азербайджанской Республикой и Китаем в 2003-2025 годах.

Ключевые слова: Азербайджан, Ильхам Алиев, Китай, Карабах, дипломатия

Giriş. Çin Xalq Respublikası (ÇXR) ilə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlər Sovet İttifaqının süqut etməsi və Azərbaycanın öz müstəqilliyini yenidən qazanması ilə 1991-ci ildən başlamışdır. Sovet İttifaqı dağıldıqdan və keçmiş İttifaq respublikaları müstəqillik əldə etdikdən sonra Çin Cənubi Qafqaz ölkələri ilə münasibətlərini yenidən qurmağa başladı. Bu meyl ənənəvi olaraq xalqların və dövlətlərin milli maraqlarının "ən ədalətli, ən obyektiv təmsilçisi", "yeni dünya nizamında təkqütblü ABŞ hegemonluğunun ən böyük opponenti" rolu ilə meydana çıxan Çinin onun üçün kifayət qədər cəlbedici region sayılacaq Avrasiya məkanındakı dövlətlərin etimadını qazanma siyasətinin tərkib hissəsi idi. Bu, onu göstərir ki, rəsmi Pekin Cənubi Qafqaz və Xəzər regionunun zəngin neft və qaz yataqlarına, texnologiya, investisiya və satış bazarlarına, əslində, heç zaman biganə olmamışdır. SSRİ-nin süqutundan sonra isə Çin bu regiondakı maraqlarını reallaşdırmaqdan ötrü Rusiya, Qazaxıstan, Özbəkistan, Azərbaycan, Türkmənistan kimi dövlətlərlə münasibətlərini yaxşılaşdırmağa, özünün beynəlxalq hüquqlarını və milli təhlükəsizlik problemlərini qorumaq sahəsində bu dövlətlərə dəstək verməyə, yardım etməyə xüsusilə meyl göstərmişdir.

Çin-Azərbaycan diplomatik münasibətlərinin başlanması. Çin 27 dekabr 1991-ci ildə ölkəmizin müstəqilliyini tanıyıb. Azərbaycanla Çin arasında diplomatik əlaqələr 2 aprel 1992-ci ildə qurulmuşdur. Həmin ilin avqust ayında Çinin respublikamızda səfirliyi açılıb, 1993-cü il dekabr ayının 1-də isə ilk səfir təyin edilib [6]. Bu, o deməkdir ki, Çin Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini ilk tanıyan Şərqi Asiya dövlətlərindən biridir. Təbiidir ki, iki ölkə arasındakı münasibətlər intensiv şəkildə 1993-cü ildən, Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi fəaliyyət göstərməsindən

sonra başlamışdır [3, s 32].

Çinin I Qarabağ müharibəsində mövqeyi.Çin Xalq Respublikası Azərbaycan Respublikasının son 30 il ərzində əsas siyasi problemi olan Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ probleminə olan Azərbaycanpərəst mövqeyi ilə xüsusilə fərqlənmişdir. 1991-1994-cü illərdə baş vermiş I Qarabağ müharibəsində Azərbaycanı daim dəstəkləmişdir. ÇXR II Dünya müharibəsindən sonra dünyada müharibələrin qarşısının alınması məqsədilə yaradılan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) daimi üzvlərindən biridir. Məhz belə bir siyasi mövqeyə malik olan bir dövlətin Qarabağ probleminin həllinə çalışaraq, ölkəmizin mövqeyini müdafiə etməsi xarici siyasətimiz baxımından çox böyük uğur kimi dəyərləndirilir. ÇXR I Qarabağ müharibəsinə dair vermiş olduğu bütün bəyanatlarda BMT-nin Qarabağ münaqişəsinin həllinə dair vermiş olduğu 4 qətnamənin qeyd-şərtsiz yerinə yetirilməsini tələb etmişdit.

Çin-Azərbaycan münasibətlərində yeni mərhələ.2003-ci il 15 oktyabr tarixində keçirilən Prezident seçkiləri zamanı İlham Əliyev yüksək səs çoxluğu ilə ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Bu, xalqın öz Ulu Öndərinin davamçısına olan sonsuz etibar və sevgisinin sübutu idi. Məhz bu hadisə ilə Azərbaycan tarixində, xüsusilə də Azərbaycanın xarici siyasətində yeni mərhələ başlamış oldu. Azərbaycan tarixinə adını Qurucu Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan kimi qızıl hərflərlə yazdıran Prezident İlham Əliyev yürütmüş olduğu istər daxili, istərsə də xarici siyasətdə, atmış olduğu bütün addımlarda hər zaman Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarını hər şeydən əziz tutmuş, onun adının hər zaman daha da zirvələrdə olmasını təmin etmişdir. Bu baxımdan, Şərqi Asiya regionunun lider dövlətlərindən olan Çin Xalq Respublikası ilə olan diplomatik-siyasi münasibətlər diqqəti xüsusilə cəlb edir. Çinin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ probleminin həllinə olan marağı daha da fəallaşmağa başlayır. 2004-cü il 29 oktyabr tarixində BMT Baş Assambleyasının Plenar İclasında "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət" adlı bəndin Baş Assambleyanın gündəliyinə salınması ilə bağlı qərarla bağlı keçirilən səsvermədə isə Çin bitərəf mövqe tutmuşdur. 2006-cı ilin sentyabr ayında BMT Baş Assambleyasının 61-ci sessiyasının gündəliyinə "GUAM ərazisində uzanan münaqişələr və onların beynəlxalq sülh, təhlükəsizlik və inkişafa təsiri" bəndinin salınması ilə bağlı Çin tərəfi ilə müvafiq danışıqlar aparılsa da, Çin qeyd olunan məsələdə bitərəf mövqe nümayiş etdirmişdir [11]. 2005-ci il 17 mart tarixində Çin Xalq Respublikasının sədri Xu Szintao Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevlə danışıqlar aparmış və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı fikir mübadiləsi apardılar. Cənab Szintao bildirdi ki, Çin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü birmənalı şəkildə dəstəkləyir. Tayvan məsələsində Çinin də belə bir problemlə üzləşdiyini vurğulayan ÇXR-in sədri dedi ki, biz münaqişələrin sülh yolu ilə, beynəlxalq hüquq normalarına, ən əsası isə, BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq həll edilməsinə tərəfdarıq [8, s. 172]. Bu səfər zamanı aparılan danışıqlar nəticəsində Çinin Azərbaycana 15 milyon yuan məbləğində birdəfəlik təmənnasız yardım edəcəyinə dair razılıq əldə edilmiş, iki ölkə arasında bir sıra sənədlər imzalanmış, Azərbaycan-Çin Biznes Forumu keçirilmiş və bütün bu tədbirlərlə Prezident İlham Əliyevin balanslaşdırılmış xarici siyasəti nəticəsində Çin-Azərbaycan münasibətləri daha da möhkəmlənmişdir [2, s. 431].

2007-ci ildə Dağlıq Qarabağda qondarma "Prezident seçkiləri" ilə bağlı məsələyə münasibət bildirən Çin Xarici İşlər Nazirliyinin rəsmisi Liu Cyançao bildirmişdi ki, Çin Azərbaycanın müstəqilliyinə, suverenliyinə və onun ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşır [5, s. 1]. Bu fakt özü-özlüyündə Çinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü birmənalı olaraq dəstəklədiyini göstərir. Çin Xalq Respublikası özü də separatizmdən əziyyət çəkməkdədir. Çoxmilyonlu, çoxmillətli olan bu ölkənin ərazisində yaşayan müxtəlif millətlər zaman-zaman Çindən öz muxtariyyətlərini, hətta müstəqilliklərini tələb etməkdən çəkinməmişlər. XXI əsrdə Çinin əsas siyasi problemi ondan ayrılaraq öz müstəqilliyini elan etmiş Tayvan Respublikasıdır. Bundan əlavə, Çinin Sintszyan-Uyğur adlı vilayətində yaşayan uyğur türkləri də öz muxtariyyətlərini tələb etmək uğrunda mübarizə aparırlar. Belə bir şəraitdə Çin separatizmlə mübarizə aparmağa məcburdur. Azərbaycan Respublikası da öz növbəsində hər zaman Çin Xalq Respublikasının suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmış, Tayvanı Çinin ərazisi kimi tanımış "vahid Çin" prinsipindən çıxış etmişdir. Çinin Azərbaycanla bu qədər yaxın münasibətlər quraraq onu dəstəkləməsi digər tərəfdən də, Prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Respublikasının dünya, o cümlədən Cənubi Qafqaz üçün olan əhəmiyyətindən irəli gəlir. Çin, enerji resursları ilə zəngin olan bu regionla münasibətləri dərinləşdirmək uğrunda mübarizə aparır. 2010-cu il aprelin 15-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Sədri Oqtay Əsədovla görüşündə Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağının Çin-Azərbaycan parlamentlərarası dostluq qrupunun sədr müavini Ley Minqçiu Çinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, suverenliyini dəstəklədiyini, Qarabağ probleminin də məhz beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinə tərəfdar olduğunu bəyan etmişdir [4, s. 2].

Azərbaycanla Çin bir-birini beynəlxalq təşkilatlarda da dəstəkləyir. Çinin Azərbaycana dəstək verdiyi mühüm məqamlardan biri də Azərbaycanın 2 il-2011-ci ildən 2013-cü ilədək BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçilməsi olmuşdur [3, s 32]. Çinin bu prosesdə də Azərbaycana fəal dəstək verməsi ölkəmiz üçün həlledici məqam idi. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Çin Xalq Respublikasına ilk işgüzar səfəri 2014-cü ildə, rəsmi səfəri isə 2015-ci ildə olmuşdur. Bu baxımdan 2014-cü il mayın 19-da Asiyada Qarşılıqlı Fəaliyyət və Etimad Tədbirləri üzrə Müşavirənin Şanxayda keçirilən IV Zirvə toplantısı qeyd olunmalıdır. Zirvə toplantısında Prezident İlham Əliyev ÇXR-in Sədri Si Cinpin ilə görüşmüşdür. Toplantıda Prezident İlham Əliyev bu toplantının artıq sülhün, sabitliyin, əməkdaşlığın təşviq olunması sahəsində nüfuzlu beynəlxalq quruma çevrildiyini, bu müşavirədə sədrliyin Çinə keçməsinin Asiyada sülh və təhlükəsizliyin daha da möhkəmlənməsinə səbəb olacağını bildirmişdir [2, s. 440]. Ölkə başçısı 2019-cu ilin aprelin 27-də Pekində baş tutan "Bir kəmər, bir yol" Beynəlxalq Əməkdaşlıq Forumunda iştirak edib. Prezident İlham Əliyev 2015-ci ildə Çinə səfəri zamanı Çinin ilk imperatoru Tsin Şixuandinin dəfn olunduğu və dünyada "Torpaq ordusu" kimi tanınan məşhur və qədim tarixi abidəni ziyarət etmişdi. Bu qəbul zamanı ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti üçün fəxri qarovulun təşkili, yolboyu Azərbaycan bayraqlarının şəhəri bəzəməsi, ali qonağın qarşılanması üçün birinci dərəcəli hazırlığın təşkili diqqətdən

yayınmadı [9].

Çinin Vətən müharibəsində mövqeyi.Çin Xalq Respublikası Azərbaycanla olan siyasi əlaqələrinin 2020-ci ildə Azərbaycanla Ermənistan arasında baş verən II Qarabağ (yaxud Vətən müharibəsi) müharibəsi dövründə daha da intensivləşdiyini görmək olar. Bildiyimiz kimi, II Qarabağ, yaxud Vətən müharibəsi 2020-ci il 27 sentyabr tarixindən 10 noyabra qədər davam etmişdir. 2020-ci ildə 44 günlük Vətən müharibəsinin başlamasından sonra 28 sentyabrda Çin hökuməti Azərbaycan və Ermənistanı Dağlıq Qarabağda gərginliyi tezliklə azaltmağa və fikir ayrılıqlarını dialoq yolu ilə həll etməyə çağırmışdır. Çin Xarici İşlər Nazirliyinin rəsmi nümayəndəsi Van Venbin brifinq zamanı "müvafiq tərəfllərin təmkinli davranacağına və gərginliyin daha da artmasından qaçmağa çalışacaqlarına və həmçinin tərəflərin fikir ayrılıqlarını dialoq yolu ilə həll edəcəklərinə ümid etdiklərini" bildirmişdir [10]. 2022-ci ildə Azərbaycan-Çin diplomatik münasibətlərinin qurulmasının 30-cu ildönümü qeyd edildi və bu əlamətdar hadisə iki ölkə arasında əlaqələrin daha da inkişafına imkan yaratdı [1 s. 2].

İlham Əliyev diplomatiyasının qələbəsi. Azərbaycanla Çin araasında siyasi əlaqələrin kulminasiya nöqtəsi 2025-ci il 22-24 aprel tarixlərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Çin Xalq Respublikasına dövlət səfəri hesab edilir. Onun Çin lideri Si Cinpinlə görüşü, iki ölkə arasında hərtərəfli strateji tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması haqqında Birgə Bəyanat da daxil olmaqla əməkdaşlıq sənədlərinin imzalanması nəinki yerli, həm də dünya mediasının diqqət mərkəzində olmuşdur. "Qafqazinfo" AZƏRTAC-a istinadən məlumat verir ki, Çinin milli xəbər agentliyi Sinxua, Çin Kommunist Partiyasının rəsmi nəşrlərindən olan "Jenmin Jibao" və "Global Times" qəzetləri, Çin Media Qrupuna daxil olan Çin Mərkəzi Televiziyası (CCTV), Çin Beynəlxalq Radiosu, CGTN telekanalı, habelə nüfuzlu "China Daily" qəzeti, digər qəzet və xəbər saytları Prezident İlham Əliyevin Çinə səfəri barədə bir neçə dildə çoxsaylı materiallar yaymışdır [7]. Qardaş Türkiyədə, Rusiyada, İranda, Gürcüstanda və dünyanın başqa ölkələrində bu səfərin təfərrüatlarına geniş yer verilmişdir. TASS agentliyinin məqaləsində Çin liderinin "tarif və ticarət müharibələri bütün ölkələrin qanuni hüquq və maraqlarına zərər vurur, çoxtərəfli ticarət sistemini sarsıdır və dünya iqtisadi nizamını pozur" sözləri sitat gətirilir. Bildirilib ki, Si Cinpin BMT Nizamnaməsi və beynəlxalq nizamın qorunması üçün Çinin Azərbaycanla birgə işləməyə hazır olduğunu vurğulayıb. "Vestnik Kavkaza" nəşri dövlət başçılarının Pekində keçirilmiş görüşünün yekunu olaraq qəbul edilmiş Birgə Bəyanat barədə ətraflı məqalə dərc edib [7]. Çinin Azərbaycanda yeni təyin olunmuş səfiri Lu Mey bu görüş haqqında bildirmişdir:"Prezident İlham Əliyev Çinə artıq 7 dəfə səfər edib və Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinpinlə 10-dan artıq görüş keçirilib. İki dövlət başçısı arasında yaxşı işgüzar əlaqələr qurulub və dərin şəxsi dostluq münasibətləri möhkəmləndirilib. Məhz dövlət başçılarının strateji rəhbərliyi altında Çin-Azərbaycan əlaqələri tarixdə ən yüksək səviyyəyə çatıb. Bununla da böyük və kiçik dövlətlər arasında bərabər münasibət və dostcasına əməkdaşlıq nümunəsi formalaşdırılıb" [11].

Elmi işin yeniliyi. Elmi işin yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada mövzu təhlil edilərkən XXI əsrin ən müasir siyasi proseslərinin fonunda Azərbaycan-Çin

diplomatik əlaqələrinə toxunulmuşdur.

Tətbiqi əhəmiyyəti. Qlobal və müasir dünyanın dəyişkən siyasi prosesləri baxımından bu mövzunun tətbiq olunmasının-daha dəqiq desək, müasir dövrdə Azərbaycan-Çin siyasi əlaqələrinin araşdırılıb, ondan alınan nəticələrin düzgün şəkildə tətbiq edilməsi çox vacibdir. Müasir dünya düzəni və orada baş verən siyasi hadisələrə bələd olmadan xarici siyasətdə uğurlu olmaq mümkünsüzdür. Bu baxımdan diplomatiyada "Prezident İlham Əliyev məktəbi" bu baxımdan dünya diplomatiya tarixi üçün misilsiz örnəkdir.

Nəticə. Yuxarıda qeyd edilən faktlara əsasən onu deyə bilərik ki, XXI əsrdə Azərbaycanla Çin arasında bu qədər dərin diplomatik əlaqələrin mövcud olması bir tərəfdən, hər iki ölkənin də tarixən separatizmin müxtəlif formalarına məruz qalması ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən-ən başlıca olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin mükəmməl, balanslaşdırılmış müttəfiqlik əlaqələri ilə birbaşa bağlıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan-Çin münasibətləri yeni tarixi mərhələlərin astanasındadır//Azərbaycan, - 2021, 3 iyun. – s.1.
2. Azərbaycan Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi - Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016).Bakı:"Poliart" MMC, - 2017. - 904 s.
3. Böyük İpək Yolunda Azərbaycan-Çin əlaqələri:Tarix və müasirlik-"Böyük İpək Yolunda Azərbaycan-Çin əlaqələri: tarix və müasirlik" mövzusunda beynəlxalq elmi seminarın materialları.Bakı 02-04 Oktyabr 2017, Bakı:"Avropa", - 2018. - 300 s.
4. Çin Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinə tərəfdardır//Azərbaycan, - 2010, 16 aprel. – s.2.
5. Çinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı mövqeyi dəyişməzdir//Azərbaycan, 2015, 2 iyun. – s. 1.
6. Hüseynova M.Azərbaycanla Çin əlaqələri yeni mərhələyə-strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə qədər yüksəlib./ Bakı 21.01.2023.URL:https://adpu.edu.az/index.php/az/x%C9%99b%C9%99rl%C9%99r/610-az%C9%99rbaycan-%C3%A7in-%C9%99laq%C9%99l%C9%99ri-yeni-m%C9%99rh%C9%99l%C9%99y%C9%99-strateji-t%C9%99r%C9%99fda%C5%9Fl%C4%B1q-s%C9%99viyy%C9%99sin%C9%99-q%C9%99d%C9%99r-y%C3%BCks%C9%99lib
7. İlham Əliyevin Çin səfəri dünya mediasında./22 Aprel 2025.URL:https://qafqazinfo.az/news/detail/ilham-eliyevin-cin-seferi-dunya-mediasinda-fotolar-468532
8. İlham Əliyev:İnkişaf məqsədimizdir, səkkizinci kitab (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar),Yanvar 2005 - mart 2005, Bakı:"Azərnəşr", - 2011. - 408 s.
9. Məhərrəmova K.İlham Əliyevin Çin səfəri:Dövlət Protokolunun zirvəsi və tarixi mərasimlər. /25 Aprel 2025.URL:https://oxu.az/siyaset/ilham-eliyevin-cin-seferi-dovlet-protokolunun-zirvesi-ve-tarixi-merasimler

10. Səfir:Dövlət rəhbərlərinin diplomatiyası Çin-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafında kompas və yüksələn ulduzdur./22 Aprel 2025.URL:https://azertag.az/xeber/sefir_dovlet_rehberlerinin_diplomatiyasi_chin_azerbaycan_munasibetlerinin_inkisafinda_kompas_ve_yukselen_ulduzdur_video-3528619
11. Şərifli Y.Çin Xalq Respublikası və Qarabağ münaqişəsi./28 Oktyabr 2020.URL:https://qafsam.org/2020/10/28/cin-xalq-respublikasi-v%C9%99-qarabag-munaqis%C9%99si/

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 18.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 30.06.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 03.07. 2025

Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları. İl 14, Say 2, 2025, 137-148 s.
Tourism and Hospitality Studies. Volume 14, Number 2, 2025, p. 137-148.

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.14
UOT: 008
Lamiyə QULİYEVA
Bakı Slavyan Universiteti,
fəlsəfə elmləri doktoru, dosent
klamiya@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0002-9303-4335

HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ MƏDƏNİYYƏT VƏ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ FƏALİYYƏTİNİN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə: Təqdim olunan məqalə aktual mövzuya həsr olunmuşdur. Üstəlik, bu mövzu heç zaman aktuallığını itirmir. Bu gün çox böyük həcmdə tənqidi, sənədli və avtobioqrafik ədəbiyyat Heydər Əliyevin nəhəng şəxsiyyətinə və çoxşaxəli fəaliyyətinə həsr olunmuşdur. Bununla belə, onlar hər il müxtəlif məlumatlarla yenilənir. Məqalə bu məsələyə toxunan araşdırmalara öz töhfəsini vermişdir.

Məqalə ilk növbədə ona görə maraqlıdır ki, məhdud çərçivədə Rusiya, Azərbaycan və Asiya mədəniyyətşünasları, filosofları və politoloqlarından H.Ə.Əliyevin mədəniyyət, təhsil, maarifçilik, elm və incəsənət sahəsində dərin biliklərə malik olduğunu əyani şəkildə sübut edən bir sıra maraqlı faktlar toplanmışdır. Adlar çəkilir, müxtəlif janrlarda yaradılan əsərlərinin mətnlərindən lazımi fraqmentlər verilir. Bu isə tədqiqatın ciddi elmi istiqaməti və ya verilən xatirələrlə bağlıdır. Hər bir sitatın ardınca qənaətlər və ümumiləşdirmələr verilir.

Məqalədə konkret bir aspekt qeyd edilmişdir ki, bu isə mədəniyyət və təhsillə bağlıdır. Burada Heydər Əliyevin rolu yüksək qiymətləndirilir. Ulu öndər doğma xalqının mədəniyyətinin və təhsilinin səviyyəsinin yüksəldilməsinin qayğısına qalaraq, nəinki müvafiq islahatlar aparmış, həm də Azərbaycanın mədəni elitası ilə görüşmüşdür. Ümummilli liderin ideyası multikultural siyasətin həyata keçirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu siyasətin tumurcuqları hələ 1969-cu ildə ölkədə yetişmişdir. Məqalədə qeyd edilir ki, onun həyata keçirdiyi siyasət bu perspektivdə multikulturalizmin unikal modelini yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. O, Şərqin ən yaxşı etiket qaydalarını, tolerantlıq və mədəni ənənələri çərçivəsi daxilində saxlanılır. Məqalədə həmçinin elm, təhsil və mədəniyyət arasında fərq qoyulmur və onlar ayrılmaz şəkildə təhlil edilir.

Açar sözlər: Azərbaycan, mədəniyyət, təhsil, müasirlik, incəsənət, tolerantlıq, multikulturalizm.

Lamia GULIYEVA

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF HEYDAR ALIYEV'S ACTIVITIES IN THE FIELD OF NATIONAL CULTURE AND EDUCATION

Abstract: The presented article is written on a relevant topic. Moreover, it is no exaggeration to say that it is not aging, has no statute of limitations, and therefore fits seamlessly into the annals of literary theory as an "eternal plot". Today, a lot of critical, documentary and autobiographical literature is devoted to Heydar Aliyev's colossal and diverse activities. However, it is quite obvious that it is updated annually with new information. This article has made its modest contribution to the present question.

The article attracts primarily because it contains several interesting facts in its limited scope on behalf of Russian, Azerbaijani and Asian cultural scientists, philosophers and political scientists, which clearly indicate the deep knowledge of H.A. Aliyev in the field of culture, education, enlightenment, science and art. The surnames are given, the necessary excerpts from the texts of their works created in different genres are given.: the strictly scientific direction of the search, or their memories. However, almost every quotation is followed by conclusions and generalizations.

In order not to expand in breadth, a specific aspect was chosen: culture and education. It turns out that the role of Heydar Aliyev in this matter cannot be overestimated. It is emphasized in black and white: taking care of raising the level of culture and education of his native people, he not only implemented relevant reforms, but also met with the cultural elite of Azerbaijan. The National leader's brainchild was the implementation of a multicultural policy. Its sprouts were outlined back in 1969, firmly rooted in the national soil, and then it is gradually considered how all the work of H.A.Aliyev in this perspective is aimed at creating a unique model of multiculturalism. It is designed within the boundaries of preserving the best Eastern rules of etiquette, tolerance and cultural traditions. It is noteworthy that the author of the article does not separate science, education and culture anywhere. This is given in the form of an indestructible triad.

Keywords: Azerbaijan, culture, education, modernity, art, tolerance, multiculturalism.

Ламия КУЛИЕВА

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В СФЕРЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ

Абстракт: Представленная статья написана на актуальную тему. Более того, без преувеличения можно сказать, что она – не стареющая, не имеет срока давности и потому органично вписывается в анналы теории литературы как «вечный сюжет». Колоссальной по объёму и разносторонней деятельности Гейдара Алиева на сегодняшний день посвящена очень большая критическая, документальная и автобиографическая литература. Однако совершенно очевидно, что она ежегодно пополняется новой информацией. Данная статью внесла свою скромную лепту в настоящий вопрос.

Статья привлекает прежде всего тем, что в её ограниченных рамках собрано несколько интересных фактов от имени русских, азербайджанских и азиатских учёных-культурологов, философов и политологов, которые ясно свидетельствуют о глубоких познаниях Г.А. Алиева в области культуры, образования, просвещения, науки и искусства. Приведены фамилии, даны необходимые выдержки из текстов их трудов, созданных в разных жанрах: строго научное направление поиска или же их воспоминания. Однако практически за каждой приведённой цитатой следуют выводы и обобщения.

Чтобы не разливаться вширь, избран конкретный аспект: культура и образование. Выясняется, что роль Гейдара Алиева в этом вопросе трудно переоценить. Подчёркнуто чёрным-по-белому: заботясь о повышении уровня культуры и образования родного народа, он не только проводил в жизнь соответствующие реформы, но и встречался с культурной элитой Азербайджана. Детищем Общенационального лидера стало проведение мульти-культурной политики. Ростки её намечены ещё в далёком 1969 году, твёрдо проросли в национальную почву, и далее поэтапно рассматривается, как вся работа Г.А. Алиева в этом ракурсе направлена на создание уникальной модели мультикультурализма. Она выдержана в границах сохранения лучших восточных правил этикета, толерантности и культурных традиций. Примечательно, что автор статьи нигде не разделяет науку, образование и культуру. Это дано в форме нерушимой триады.

Ключевые слова: Азербайджан, культура, образование, современность, искусство, толерантность, мультикультурализм

Введение. На современном этапе в Азербайджане происходят большие изменения, затрагивающие различные сферы жизнедеятельности людей. Это относится также к культуре и области народного образования. В целом ряде программных документов республики двум этим сферам придаётся чрезвычайно важное значение. Заблаговременно необходимо отметить, что успешная интеграция Азербайджанской Республики в мировое сообщество в третьем десятилетии XXI века принципиально невозможна без поднятия научно-технического потенциала, что в конечном итоге позитивно скажется

на возрастании уровня социально-экономического потенциала страны. Фундамент этого грандиозного проекта был заложен Гейдаром Алиевым ещё в далёком 1969 году. Но именно этот год для Азербайджана стал поворотным как знамение новой эры в развитии культуры и национальном образовании.

Общеизвестно, что деятельность Гейдара Алиева на посту Президента Азербайджана как выдающегося политического лидера мирового масштаба огромная и разносторонняя. Фактически нет такой области знаний, политики, идеологии или экономики, в которую не был бы внесён его поистине огромный вклад. Причём, совершенно очевидно, что все эти области, входящие в цикл экономических, технических и гуманитарных наук, тесно связаны с культурой. Это настолько ясно и достоверно, что конкретно подтверждается не только азербайджанскими и многими русскими исследователями, но и учёными, как в наши дни в прессе принято говорить и писать, - из дальнего зарубежья.

О роли и деятельности Г.Алиева. Так, Адель Абдулла аль-Фалал, устанавливает: «Придя к власти в далёком 1969-ом году, Гейдар Алиев должен был поставить и решить нижеследующие наиважнейшие задачи. Создать прочные основы правового демократического и самостоятельного государства, рыночную экономику». Одновременно с тем исследователь констатировал тот очевидный факт, что «следовало поднять на более высокий уровень также культуру, науку и образование» [3, с.27]. Важно, что Г.А. Алиев чётко и ясно определил в этой концепции как теоретико-стратегические, так собственно культурологические и собственно практические акценты.

О том, какое огромное значение общенациональный лидер азербайджанского народа придавал культуре, говорят многочисленные сугубо научные материалы и свидетельства его публичных выступлений на разных форумах, совещаниях, конференциях, в особенности на съездах партии тех времён. К примеру, статья Энвера Алмасзаде красноречиво называется «Гейдар Алиев – это культура, это развитие искусства».

Статья открывается следующим тезисом: «Всем очень хорошо известно, что Гейдар Али Рза Алиев – это выдающийся современный политик, экономист, замечательный общественный деятель, превосходный дипломат. В небольшой по меркам истории срок он привлёк к Азербайджану симпатии руководителей многих государств мира. Однако мы, работники культуры, - заверяет читателей автор статьи, - особенно ценим в нём такое качество, как глубокая личная приверженность к культуре, образованию и искусству» [6, с.1]. И такого рода свидетельств или заявлений – множество.

Действительно, опубликованы в печати и широко известна учёным в разных областях речь Г.А. Алиева в честь 80-летия Гамэр Алмасзаде – первой женщины-азербайджанки как выдающейся балерины и учителя-балетмейстера. Далее, с глубоким проникновением в тайны творчества он говорил о юбилеях в литературе, культуре и искусстве недавно ушедшей из жизни филологов и методистов Лейлы Векиловой и Сары Ашурбейли, презентация персональной выставки Марал Рахмзан-заде.

Им были отмечены заслуги многих работников культуры, образования и искусства. По его указу им назначены (в зависимости от возрастного ранга) стипендии или пенсии. Энвер Алмасзаде продолжает: «Большой отряд выдающихся деятелей культуры, среди которых национальные художники, композиторы, артисты, кинематографисты отныне вполне безбедно могут прожить жизнь, получая существенную материальную поддержку от самого Президента» [6, с.1].

Это отнюдь не высокопарные слова, а признание реальных заслуг Гейдара Алиева в означенной области. Поэтому нам представляется, что цитированное и подобные высказывания свидетельствуют о высоком уровне художественной культуры Г.А. Алиева. Сегодня, по прошествии двадцати лет после его смерти, не только азербайджанцам, но и всему прогрессивному человечеству понятно, что он был гениальным политиком. Однако в нашей статье мы сосредоточим основное внимание на высочайший профессиональный имидж руководителя страны благодаря огромным познаниям в сфере культуры, образования и искусства. Это делает его личность ещё более яркой, замечательной и во многих отношениях многогранной.

Мультикультуральная политика Азербайджана. Общеизвестен факт, что Азербайджан – это колыбель представителей многих этносов и культур. Как верно подчёркивает академик Камал Абдулла, наша республика – это поистине «уникальная страна, в которой разные народы, культуры и религии сплочены в общность, не знающую столкновений и дискриминаций» [1, с.112]. При этом абсолютно бесспорном и аксиоматичном факте Г.А. Алиев за годы своего правления показал себя и как величайший в мировой истории идеолог, умеющий сплачивать культуру не только восточных, но европейских народов. Так как развитие культурологии в целом и общем зависит и от географического местоположения конкретной области, то прежде всего считаем необходимым в настоящей статье дать краткую историко-этнографическую справку.

Итак, Азербайджан испокон веков являлся уникальным местом, в котором органично соединялись многие культурные разнообразия. Это фактически стык пограничных территорий, точнее, западной и европейской цивилизаций. Как его связующее звено, он аккумулировал и синтезировал духовные богатства и искания народов, принадлежащих к разным культурам и языкам. Поэтому продолжая мысль К.М. Абдуллы, отметим, что исконно Азербайджан – это оазис сохранения лучших восточных культурных и искусствоведческих традиций. Они исторически породили неповторимую в основе культурную модель толерантности. Она базируется на обоюдном уважении сторон при многочисленных за последние десятилетия межкультурных диалогах, взаимопонимании и гармонии этнических отношений. В свою очередь, Г.А. Алиев толерантность неизменно расценивал как один из важнейших компонентов современной культуры. Правильно на этот счёт расставлены акценты в статье Наргиз Ахмедовой: «Под непосредственным руководством Г.А.Алиева, «фундаментальное понятие толерантности становится величайшим наследием Азербайджана, а

вместе с ней и всей мировой цивилизации» [7, 376]. Заметим, что этот наследие без преувеличения сказать, охватывает несколько веков.

Недаром исследователь жизни и деятельности Г.А. Алиева – С. Салахлы, анализируя его основные вехи в политической жизни, одновременно с тем под важнейшую культурную составляющую подводит искомое для нашей работы понятие. Кстати сказать, монография азербайджанского учёного, собственно, так и называется: «Политика Гейдара Алиева: толерантность» [11]. В работе, помимо политики, очень много страниц посвящено высказываниям Г.А. Алиева о развитии национальной культуры и правильном отношении к русской литературе.

Необходимо определиться: культура в принципе неотделима от жизненного уровня людей, проживающих на конкретной территории. Впрочем, как от проблем национального образования, так и искусства в целом. Чем эта ступень выше, тем богаче и эта триада соответственно. В связи с этим нельзя не отметить, что в нашей республике компактно и миролюбиво проживают многие этносы со своим самобытным укладом жизни, уникальными особенностями своих традиций, нравов и обычаев, собственной материальной и духовной культурой, языком и самоидентификацией, исторической памятью и восточным менталитетом, равно как и этническим самосознанием. Аккумуляция указанных и сопутствующих факторов, собственно, и свидетельствуют о возрастающем уровне культуры и образования людей.

Однако сумма этих факторов ещё не говорит нам о высокой культуре. Их надо умело дифференцировать, разумно отделяя, что называется, «зёрна от плевел». Поэтому представляется важным указать, что культурное своеобразие в Азербайджане – это не искусственное сложение перечисленных признаков и особенностей разных идентичностей, но и в первую очередь благодатная почва для объединения совместных интересов. Собственно говоря, это и есть общий дом для людей всех этносов и народностей – подлинное богатство и достояние мульти-культуральной политики Азербайджана. Такая политика – основа нравственной жизни азербайджанцев.

Каковы же основы такой мультикультуральной политики и как она конкретно связана с именем Гейдара Алиева? Представители различных национальностей, воззрений и верований имели реальную возможность обрести в республике не только друзей, коллег и профессию, но и душевный покой, параллельно успешно развивая национальный быт. Этому способствовали все необходимые условия для их свободного и мирного проживания, что позволяло жителям других регионов страны сохранить самобытность собственной культуры при органичном и безболезненном принятии законов нашей республики. Отсюда, собственно говоря, и слагаемые национального культурного многообразия – открытость к иным нормам и правилам общежития, толерантность, взаимная вежливость, стремление и желание вступить в мирный международный диалог в случае политических инсинуаций, проволочек и т.д.

Модель азербайджанского культурного многообразия. Основы этой политики были заложены Г.А. Алиевым. Причём, созданная и всесторонне обоснованная им модель азербайджанского культурного многообразия уникальна, решительно отличается от целого ряда других западноевропейских схем, приближённых или, напротив, максимально отдалённых от национальной. Речь идёт об уникальном слиянии особенностей мультикультурального мышления, которое на нынешнем витке истории сочетает все названные черты или позитивные свойства характера в сознании азербайджанцев с политической стратегией государства. Такого типа культурная политика, во-первых, не рождается на голом месте. Во-вторых, она должна быть подчинена строго продуманной концепции, соответствующей как уровню жизни нации, так и насущным нуждам, запросам людей. Наконец, она обязана отвечать экономическим показателям республики.

Этот феномен в начале драматических 1990-х годов впервые определил Гейдар Алиев, когда официально заявлял о традициях азербайджанской многокультурности в период тяжёлых испытаний. Не только на мужество и стойкость, но и своего рода экзамен на толерантность прошёл азербайджанский народ после армянской агрессии, где потерял треть исконной территории, где полтора миллиона людей стали беженцами, остались без крова и претерпел геноцид в Ходжалах. Однако культурная политика под непосредственным надзором Гейдара Алиева, точнее определяемая термином мультикультурализм вкупе с крайней нестабильностью в период распада СССР вполне мог изжить себя, явиться атавизмом, подрывающим его основы в самом зародыше. Однако, как всем хорошо известно, на протяжении тридцати лет оккупации вплоть до победы национальных вооружённых сил это не произошло.

Скажем больше того, когда общенациональный лидер азербайджанского народа вторично Г.А. Алиев пришёл к власти, то республика получила новый и достаточно весомый импульс для сохранения культурного богатства страны, мультикультурального сознания большей части населения Азербайджана, причём, вне зависимости от социальной прослойки людей. Существо дела заключается здесь в том, что руководитель государства не делал практически никакой разницы между классовым расслоением населения; элементарно выходили правительственные Указы о предоставлении материальной (гуманитарной) помощи всем нуждающимся.

Зададимся естественным вопросом: в чём сущность мультикультурального сознания? По убеждению общенационального лидера Г.А. Алиева, теория мультикультурализма посредством воплощения в жизнь данной идеи, во-первых, ставит республику на «демократические рельсы». Во-вторых, содействует охране прав и свобод. В-третьих, защищает те этнокультурные ценности национальных меньшинств, которые проживают на территории Азербайджана. Г.А. Алиев в своих многочисленных публичных выступлениях неоднократно подчёркивал, что демократический путь развития обеспечивает равноправие всех граждан республики без

исключения вне зависимости от вероисповедания, выбора языка для обучения и общения и принадлежности к определённой прослойке.

Как отмечает Пари Алиева, при любом ином подходе «мультикультурализм мог бы скатиться по наклонной вниз». Ведь в Азербайджане существуют несколько религиозных конфессий, «но доминирующее место объективно занимает религия Ислама» [5, с. 409]. Между тем толерантность как и другие перечисленные в нашей статье качества азербайджанского народа, характеризующие его неизменно высокий культурный потенциал, взяли верх. Показательно, что ещё в самом начале своего правления Г.А. Алиев назвал мультикультурализм «*точной идеологической целью*» [10]. Напомним, что в 1970-годах этот термин только фрагментарно упоминался в статьях, учебных пособиях и монографиях по культурологии, истории или науке о международных отношениях. Ещё не была сформирована его база, не уточнены специфические черты и признаки, не регламентированы параметры вышеназванных моделей. Между тем Г.А. Алиев уже указывал на целый ряд научно-теоретических основ мультикультурализма, очертив при этом ближние и дальние перспективы его развития в реалиях Азербайджанской Республики.

Продолжение наследия великого лидера. Примечательно, что выражение, взятое курсивом, подхватили многие передовые деятели науки Азербайджана. Его неоднократно использовал в своих работах и публичных вступлениях Президент Азербайджана Ильхам Алиев. Действительно, это такая идеологическая цель, которая в наши дни даёт возможность адекватно ответить на призывы современной истории и вызовы XXI столетия. Стало вполне очевидным, что выражение «точная идеологическая цель» переступает через время 1970-1980-х годов, определяя возможности успешного политического и культурного развития республики в будущем.

Как известно, от точно поставленной цели, словно лучи фокуса, отходит верное решение задач. И сегодня, когда общенационального лидера нет с нами более двадцати лет, стало совершенно ясно, что благодаря его уникальной политике лучшие традиции мультикультурности с годами ещё более развились, усовершенствовались и поднялись на качественно новый уровень. Его идеи оказались в такой степени дальновидными, что к нынешнему периоду истории из стратегии трансформировались в мега-проект национальной модели мультикультурализма.

С сожалением вынуждены констатировать, что после кончины Г.А. Алиева XXI век не принёс ощутимых позитивных перемен на мировой политической арене. Пострадала не только экономика, но и культура нашей республики. По статистике лишь усилились конфликты между странами на межнациональной, межкультурной и межконфессиональной почве. Но благодаря дальновидной и продуманной культурной политике общенационального лидера Гейдара Алиева и продолжающего её Президента Азербайджана Ильхама Алиева в Азербайджанской Республике удалось сберечь лучшие традиции, превратив культурное многообразие в его наивысшей стадии – мультикультурализм в приоритетное направление государственной политики. Основы были заложены именно Г. Алиевым, а

под руководством нынешнего Президента Азербайджана они получают достойное продолжение.

Культура человека неотделима от национально-духовных ценностей. Это не подвергается сомнению в любом цивилизованном обществе. Об этой истинной сокровищнице национального наследия в связи с культурной политикой и мировидением Гейдара Алиева нам, в частности поведал видный философ и культуролог Амрали Исмаилов. Его монография написана в 1998 году, но до сих пор не потеряла своей значимости и актуальности. Как нам видится, прежде всего за счёт своего необычного структурирования.

А именно, в ней сравнивается и сопоставляется идеология небезызвестного в истории Азербайджана периоду правления Народного фронта с той принципиально новой культурой, которую привил всем прогрессивно мыслящим на планете людям Г.А. Алиев. То есть, вся культурная политика и сфера образования в том числе были ориентированы не на большую науку и современные знания, не на создание системы образования, сохраняющей все прогрессивное, жизнеспособное из прежней системы и соответствующей современным потребностям общественного развития, но более на всё то, что может и должно выполнять функции «служанки политики». Так, азербайджанское общество до статей и выступлений Г.А. Алиева получило, перефразируя слова Гегеля: «с одной стороны, научность и науки без интереса, а с другой – интерес без научности».

Очевидно, что лидеры Народного фронта и организации «Мусават», критикуя советскую систему образования, ее существенные недостатки, увязывая эти недостатки с ущербностью профессионализма, культуры, духовности и нравственности, радетели за достоинство и прогресс нации расплодили по всей республике самодельные университеты. И что в итоге? Каждый из них на территории нашей республики легко размещается в 3-х–4-х комнатах сельской или районной школы, не имея не только фундаментальной библиотеки, но даже учебников или элементарной учебно-методической литературы.

Что же изменилось с приходом (точнее, возвращением) к власти Гейдара Алиева? Во-первых, в печати и публично он с высоких трибун во всеуслышание выражал своё беспокойство по этому вопросу. Во-вторых, из всех практических и политических вопросов наиболее актуальным был вопрос о том, чтобы вдохнуть в свой народ веру в собственные силы, способности и возможности, веру в перспективу азербайджанского государства. Эта вера – слагаемая новой культуры.

Его слова: «Вставай, Азербайджан!» не только были призывом к защите Родины от армянских агрессоров, но вместе с тем и призывом к выходу из тяжелого морально-духовного и психологического кризиса, наконец, призывом к обретению каждым гражданином Азербайджана веры в себя, в свой народ. Амрали Исмаилов по этому поводу свидетельствует: «Здесь возникла необходимость использовать неограниченные возможности науки, искусства, интеллектуального потенциала, в целом культуры. Вот тут-то

Гейдар Алиев, чьи исторические заслуги в развитии науки, культуры, искусства Азербайджана неоспоримы, обнаружил умирающую науку, дышащие буквально на ладан некоторые учебные заведения, учреждения культуры, самое что ни на есть «бесхозное» национальное искусство. Поэтому его многочисленные выступления, речи, интервью тех первых месяцев второго прихода к власти насыщены тревожной озабоченностью за судьбы отечественной науки, культуры, образования и искусства» [9,39]. Действительно, многие учреждения культуры, науки, высшего и среднего образования были его собственным детищем: в свое время они создавались по его инициативе и при его поддержке.

Правда, были и другие, не менее веские причины озабоченности Гейдара Алиева положением, в котором оказалась наука, культура и образование ко времени его возвращения во власть. Главная из этих причин – это то, что не имея к тому историческому периоду мощной современной науки, уничтожив богатейшую и древнейшую культуру и получившее мировое признание искусство, ни о каком национальном достоинстве нельзя вести предметного разговора. В данном случае, в поле зрения Гейдара Алиева попали, как минимум, два нижеследующих аспекта. А). Забота о науке, культуре, образовании, интеллектуальном, духовном и нравственном потенциале нации. И это по сути дела есть вместе с тем забота о её национальном достоинстве; В). Наука, искусство, культура, образование, духовность, нравственность, в целом вся система духовного производства – это опорные блоки национального достоинства. Не осознав всего комплекса этих проблем и задач, невозможно сделать ни одного шага в направлении реальной (а не словесной) защиты культурного достоинства нации.

Объективно представляется, что у Гейдара Алиева было несколько вариантов, связанных с защитой культурного достоинства азербайджанского народа и соответствующими задачами идейно-воспитательного характера. Методологические принципы, реализуемые Гейдаром Алиевым в подходах к проблеме сохранения культурного достоинства азербайджанского народа, подкупают своей оригинальностью, необычным, нестандартным соединением политической позиции с научной истиной.

Выводы. Рамки статьи не позволяют распространяться об этом чересчур широко. Поэтому в заключение считаем целесообразным фрагментарно выделить основные методологические принципы, на которые в анализируемой нами проблеме опирался Гейдар Алиев.

1. В подходах к проблеме сохранения культурного наследия азербайджанского народа Гейдар Алиев отталкивается от реальной жизни вполне конкретного и реального общества с его экономической, политической, социальной и духовно-нравственной сферами, со всем комплексом проблем и забот. В этом методологическом принципе, равно как и в других принципах, заключается разгадка феномена культурной политики Гейдара Алиева, его личности и интеллекта. Для него культура и образование не сводятся к абстрактному лозунгу. Он рассматривает эти сферы социального бытия в контексте реальной жизни народа и совершенно конкретного состояния деятельности общества и личности. Решая шаг за

шагом свои земные, каждодневные проблемы, развивая культуру, экономику, науку, искусство, образование, обеспечивая условия для самореализации и самоутверждения, тем самым нация уменьшает долю своей зависимости от других стран и народов и утверждает своё достоинство.

2. Культурное достояние нации – это, с одной стороны, ее достойная жизнь, а с другой, – наличие в сознании и психологии каждого ее представителя всесторонне и глубоко усвоенных, осмысленных, выстраданных представлений о прошлом, настоящем и будущем. Ведь духовная и нравственная опора – это история и культура своего народа, политический и социальный опыт прошлых поколений и современников. Гейдар Алиев не идеализирует действительность, не уходит от реальных проблем и трудностей, с которыми столкнулось общество на переходном этапе. В развитии культуры, науки и образовании он критически подходил к личности, которая усваивает историю и культуру своего народа не только для того, чтобы иметь какую-то информацию, присовокупить к своим знаниям дополнительные.

3. Гейдар Алиев ни в одной своей речи не ограничивается рассмотрением смысловой нагрузки понятия «культура» и «национальное достоинство». Напротив, в его речах и выступлениях национальное достоинство как духовно-нравственное явление дополняется и усиливается другими явлениями и ценностями. Так, в обращении «Ко всем азербайджанцам мира» от 25 декабря 1997 года Президент Гейдар Алиев с новой силой затрагивает проблемы патриотизма и национального достоинства, он вновь подчеркивает величайшее, жизненно важное и непреходящее значение этих ценностей, ставя в один ряд понятия: Родина, Государство, Толерантность, Суверенитет, Независимость, Достоинство, Культура, Патриотизм. Высокое предназначение этих слов не в сухих протоколах и других официальных документах, а на деле были ясно определены Гейдаром Алиевым.

Литература

1. Абдулла К. Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма. - Баку: Мутарджим, 2016. - 272 с.

2. Абдулла-заде Ф. Гейдар Алиев. Политический портрет. - Баку: Издательство «XXI век», 1998. - 101 с.

3. Адель Абдулла Аль-Фалал. Гейдар Алиев и национально-духовные ценности. Баку: Азернешр, 2013. - 18 с.

4. Алиев И. Я верю в мой Азербайджан. - М.: Бослен, 2007. - 347 с.

5. Алиева П. Толерантность в Азербайджане // Материалы XIV международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Гейдара Алиева. Т.1. - Баку: БСУ, - 2023, - с. 408-411.

6. Алмасзаде Э. Гейдар Алиев – это культура, это развитие искусства // Бакинский рабочий. - 1998, 23 июля, - 8 с.

7. Ахмедова Н. Политика толерантности и мультикультурализма Гейдара Алиева // Материалы XIV международной научной конференции,

посвященной 100-летию со дня рождения Гейдара Алиева. Т.1. Баку: БСУ, - 2023, - с. 375-377.

8. В центре внимания – народное образование Азербайджана. Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на республиканском собрании специалистов, получивших высшее образование за пределами Азербайджана в 1970-1987 годах. Дворец «Республика», 31 августа, 1998 года // Бакинский рабочий. - 1998, 3 сентября.

9. Исмаилов А. Гейдар Алиев: философия национального достоинства. - Баку: Табиб, 1998. - 186 с.

10. Наследие Гейдара Алиева. - Бакинский международный центр мультикультурализма [Электронный ресурс]: https://heydar-aliyev-foundation.org/ru. Архив. Связка 5, ед.хр. 44. - Баку, 2019, - с. 52.

11. Салахлы С. Политика Гейдара Алиева: толерантность. - Баку: Шярг вя гярб, 2018. - 423 с.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 01.04.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 07.04. 2025

Məqalə yazma qaydaları

1. Jurnala təqdim edilən məqalələr Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının dövri elmi nəşrlərin qarşısında qoyduğu tələblərə və Azərbaycan Turizm Menecment Universitetinin qaydalarına cavab verməlidir;
2. Jurnalda çap olunan hər bir məqaləyə Rəqəmsal Obyekt İdentifikatoru (DOI – Digital Object Identifier) təyin olunur ;
3. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PACS tipli kodlar göstərilməlidir;
4. Müəllif ORCİD kodunu qeyd etməlidir;
5. Məqalə müəllifinin adı, soyadı, iş yeri, e-mail adresi yuxarıda sağda yazılmalıdır;
6. Azərbayacan dilində olan məqalələrin xülasəsi azərbaycan, ingilis və rus dillərində, rus dilində olan məqalələrin xülasəsi rus, azərbaycan və ingilis dillərində verilməlidir, ingilis dilində olan məqalələrin xülasəsi azərbaycan, ingilis və rus dillərində verilməlidir (minimum 200 söz);
7. Xülasələrin yazıldığı dillərdə açar sözlər verilməlidir;
8. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllif(lər)in tam adı göstərilməlidir;
9. Məqalə "Giriş", "Mətn" (yarımbaşlıqlara bölmək şərtilə), "Nəticə" və "İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı"ndan ibarət olmalıdır;
10. Məqalə "Times New Roman"-da, 12 şriftilə yazılmalı, mətn Microsoft Word proqramında (2003/2007) və A4 kağız formatına görə tərtib edilməlidir;
11. Yuxarıdakı şərtlər nəzərə alınmaqla məqalələr 7-12 səhifə həcmində olmalıdır;
12. Məqalənin yazılışı zamanı iddiaçı istifadə etdiyi materialların mənbələrinə və müəlliflərinə mütləq istinad etməlidir. Mətndəki istinaddan sonra kvadrat mötərizədə əsərin ədəbiyyat siyahısındakı nömrəsi, cild (çoxcildli əsərlər üçün) və müvafiq səhifə(lər) verilir. Məsələn, [54, s.162], [155, c.2, s.82-83], [54, s.162; s.23], və s. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatının "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin tələbləri əsas götürülməlidir. "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" siyahısında qeyd edilənlər aşağıdakı nümunələrdə göstərilən qaydada verilməlidir:

Kitabın təsviri: Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, – c. 45. – 2013. – 384 s.

Jurnal məqaləsi: Həbibbəyli, İ.Ə. Maarifçilik və realizm // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2018. №1, – s. 3-10.

Konfrans, simpozium və digərləri: Gatys, L.A., Ecker, A.S., Bethge, M. Image style transfer using convolutional neural networks // IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition. Las Vegas, Nevada, USA, – 2016, – p. 2414-2423.

Dissertasiyalar və avtoreferatlar: Səfərov, E.S. Xəzər dənizinin səviyyə tərəddüdlərinin məsafədən zondlama üsulları ilə tədqiqi: / coğrafiya üzrə fəlsəfə

doktoru dis. / – Bakı, 2018. – 151 s.
Arxiv mənbələri: Xarici İşlər naziri Məhəmməd Həsən Hacınskinin məruzəsi (Gəncə: 15 iyul 1918-ci il) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, Fond № 1061, siyahı №1, iş № 95, vərəq – 1.
Qəzet mənbələri: Abdullayev, F. Azərbaycanı Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsindən 24 il keçir // Respublika. – 2019, 9 noyabr. – s. 2.
Müəlliflik şəhadətnamələri və patentlər: Səfərov, A.R., 1,4 – Butandiolun alınma üsulu, İxtira i2017 0005, Azərbaycan Respublikası / Əliyev A.M., Əliyev F.V., Mətiyev K.İ. [və b.].
İnternet mənbələri: Azərbaycan etnik musiqisi: [Elektron resurs] / tərt. ed. T.Məmmədov və b.; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. – Bakı, 2006. – DVD+; 13 sm.
Mənbə: https://aak.gov.az/single/492

13. Ədəbiyyatlara istinad edərkən son 10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir. Mətndə istifadə edilməyən mənbələr "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" hissəsində göstərilməməlidir;
14. Əvvəllər çap olunmuş əlyazmaların jurnala tədqim edilməsi yolverilməzdir;
15. Elmi dərəcəsi olan müəlliflər istisna olmaqla, hər məqalə üçün müvafiq elm sahəsi üzrə elmlər doktorunun rəyi təqdim edilməlidir;
16. Məqalələr redaksiyanın aşağıdakı elektron ünvanına (th.journal@atmu.edu.az) göndərilməlidir;
17. Jurnala məqalə il ərzində mütəmadi olaraq 4 dildə -Azərbaycan, Türk, İngilis və Rus dillərində qəbul edilir.
18. Jurnal ildə 4 dəfə olmaqla- **aprel, iyul, oktyabr və dekabr** aylarında çap olunur. Jurnalın elektron versiyasını(http://atmu.edu.az/az/arxiv) universitetin saytından əldə etmək olar.

Guidelines for articles

1 The articles submitted to the journal must meet the requirements set by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan for periodical scientific publications and the rules of Azerbaijan Tourism Management University;

2 Digital Object Identifier (DOI - Digital Object Identifier) is assigned to each article published in the journal;

3 UOT indexes or PACS type codes must be indicated on each article;

4 The author must record the ORCID code;

5 The name, surname, workplace, e-mail address of the author of the article should be written on the upper right;

6 Abstracts of articles in Azerbaijani language should be given in Azerbaijani, English and Russian languages, abstracts of articles in Russian language should be given in Russian, Azerbaijani and English languages, abstracts of articles in English should be given in Azerbaijani, English and Russian languages (minimum 200 words);

7 Key words should be given in the languages in which summaries are written;

8 Each abstract must include the title of the article, the full name of the author(s);

9 The article should consist of "Introduction", "Text" (provided it is divided into sub-headings), "Conclusion" and "Reference list";

10 The article should be written in "Times New Roman", 12 font, the text should be compiled in Microsoft Word program (2003/2007) and A4 paper format;

11 Taking into account the above conditions, articles should be 7-12 pages long;

12 When writing the article, the claimant must refer to the sources and authors of the materials used. The reference in the text is followed by the number in the bibliography of the work, the volume (for multivolume works), and the corresponding page(s) in square brackets. For example, [54, p.162], [155, c.2, p.82-83], [54, p.162; p. 23], etc. When providing a bibliographic description of the cited source, the requirements of the "Referenced literature" section of the current instruction of the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan on the "Rules of Dissertations" should be taken as a basis. What is mentioned in the list of "used literature" should be given in the order shown in the following examples:

Book: Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, – c. 45. – 2013. – 384 s.

Journal: Həbibbəyli, İ.Ə. Maarifçilik və realizm // – Bakı: Azərbaycan

Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2018. №1, – s. 3-10.

Conference, symposium and others: Gatys, L.A., Ecker, A.S., Bethge, M. Image style transfer using convolutional neural networks // IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition. Las Vegas, Nevada, USA, – 2016, – p. 2414-2423.

Dissertations and abstracts: Səfərov, E.S. Xəzər dənizinin səviyyə tərəddüdlərinin məsafədən zondlama üsulları ilə tədqiqi: / coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2018. – 151 s.

Archival sources: Xarici İşlər naziri Məhəmməd Həsən Hacınskinin məruzəsi (Gəncə: 15 iyul 1918-ci il) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, Fond № 1061, siyahı №1, iş № 95, vərəq – 1.

Newspaper sources: Abdullayev, F. Azərbaycanı Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsindən 24 il keçir // Respublika. – 2019, 9 noyabr. – s. 2.

Copyright certificates and patents: Səfərov, A.R., 1,4 – Butandiolun alınma üsulu, İxtira i2017 0005, Azərbaycan Respublikası / Əliyev A.M., Əliyev F.V., Mətiyev K.İ. [və b.].

Internet sources: Azərbaycan etnik musiqisi: [Elektron resurs] / tərt. ed. T.Məmmədov və b.; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. – Bakı, 2006. – DVD+; 13 sm.

Source: https://aak.gov.az/single/492

13 When citing literature, scientific articles, monographs and other reliable sources of the last 10 years should be preferred. Sources not used in the text should not be indicated in the "Literature used" section;

14 Submission of previously published manuscripts to the journal is not allowed;

15 Except for authors with a scientific degree, the opinion of a doctor of science in the relevant field of science must be submitted for each article;

16 Articles should be sent to the following e-mail address of the editorial office (th.journal@atmu.edu.az);

17 Articles to the journal are regularly accepted throughout the year in 4 languages - Azerbaijani, Turkish, English and Russian.

18 The journal is published 4 times a year - in April, July, October and December. The electronic version of the journal (http://atmu.edu.az/az/arxiv) can be obtained from the university's website.

“BİROL GROUP” MMC
Çapa imzalanmışdır: 25.07.2025-ci il
Kağız formatı 70x100 1/16

Tiraj: 100.